

TAMPEREEN YLIOPISTO

Aino Pekkarinen

”MÄ OON KAUHEEN YLPEE, ET MÄ OLIN REHELLINEN”

Suomalaisten ulkomaankirjeenvaihtajien työ

Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla.

Tiedotusopin pro gradu -tutkielma

Tammikuu 2010

TAMPEREEN YLIOPISTO

Tiedotusopin laitos

PEKKARINEN, AINO: ”Mä oon kauheen ylpee, et mä olin rehellinen.” Suomalaisten ulkomaankirjeenvaihtajien työ Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla.

Pro gradu -tutkielma, 102 s., 3 liites.

Tiedotusoppi

Tammikuu 2010

Tämän tutkielman aihe on suomalaisten ulkomaankirjeenvaihtajien työ Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla. Tutkielma kartoittaa kirjeenvaihtajan työn arkea ja erilaisia ongelmia sekä kirjeenvaihtajien omia arvioita työskentelystään. Työ tarkastelee myös kirjeenvaihtajien kokemaa sensuuria ja itsesensuuria sekä työn ulkopuolista elämää. Puolaa ei ole suomalaisessa journalismin tutkimuksessa juuri tutkittu, eikä maassa pitkäaikaisesti työskennelleistä suomalaisista kirjeenvaihtajista ole aiempaa tutkimusta. Tämä tutkielma on perustyö ja aiheen journalismihistoriallinen talteenotto. Osaltaan tutkielma myös lisää tutkimustietoa ulkomaankirjeenvaihtajan työstä.

Tutkimuksen kohteena on kuusi suomalaista ulkomaankirjeenvaihtajaa. Heistä kolme työskenteli Kansan Uutisille, kaksi Tiedonantajalle ja yksi Yleisradiolle. Haastateltavien valinnassa rajausperusteena on käytetty työskentelyn kestoa. Tutkitut kirjeenvaihtajat asuivat ja työskentelivät Puolassa 1980-luvulla yhtäjaksoisesti useita vuosia sen sijaan, että olisivat käyneet maassa lyhyillä juttukeikoilla.

Työn teoreettinen viitekehys koostuu aiemmasta ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksesta ja katsauksesta Puolan 1980-luvun tapahtumiin. Teoriaosaa jäsentää Shoemakerin ja Reesen malli median sisältöön vaikuttavista tekijöistä. Tutkimuksen empiirinen aineisto on kerätty teemahaastatteluilta. Haastatteluteemoja on kahdeksan: päätyminen kirjeenvaihtajaksi, työssä alkuun pääseminen, työn arki, työn ongelmat, sanomisen rajat, suhde kotitoimitukseen, työn ulkopuolinen elämä ja oman Puolan-kauden jälkiarviointi. Analyysimetodina on käytetty teoriasidonnaista laadullista sisällönanalyysiä.

Tämän tutkielman keskeisimmät tulokset ovat, että kirjeenvaihtajien työn arjessa oli paljon yhtymäkohtia aiempiin kuvauksiin ulkomaankirjeenvaihtajan työstä. Samankaltaisuutta oli erityisesti vertailussa Moskovan-kirjeenvaihtajiin. Aiempaan tutkimukseen perustuneisiin oletuksiin nähden työssä oli kuitenkin melko vähän ongelmia. Kirjeenvaihtajien kokemista ongelmista suurimmat olivat tunne kotitoimituksen hylkäämäksi tulemisesta ja ajoittaiset katkot tiedonkulussa. Sanomisen rajoja määrittivät sekä puolalaiset viranomaiset että kotitoimitus, ja yleensä kotitoimituksen harjoittama sensuuri oli tiukempaa kuin puolalaisviranomaisten. Yhteydet muihin suomalaisiin ja muihin ulkomaalaisiin kirjeenvaihtajiin tukivat sekä arkista työntekoa että työssä jaksamista. Kirjeenvaihtajat myös kokivat poikkeuksetta kirjeenvaihtajakautensa tärkeänä aikana omassa työhistoriassaan.

SISÄLLYSLUETTELO

1. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT JA TUTKIMUSKYSYMYKSET	1
2. ULKOMAANKIRJEENVAIHTAJUUDEN TAUSTAA	5
2.1 ULKOMAANKIRJEENVAIHTAJAN MÄÄRITELMÄ	6
2.1.1 Menossa siellä missä tapahtuu.....	8
2.2 TYÖN ARKI AIKAISEMMASSA TUTKIMUKSESSA	10
2.2.1 Paikallisesta lehdestä omaksi jutuksi.....	10
2.2.2 Yhteydet ja kotitoimitus	12
2.2.3 Kirjeenvaihtajan paikka asemamaassaan	13
2.3 TYÖN PULMAT AIKAISEMMASSA TUTKIMUKSESSA	14
2.4 TAKAISIN KOTIIN	17
2.5 ULKOMAANKIRJEENVAIHTAJAT MUINAISJÄÄNTEINÄ	18
2.6 ULKOMAANKIRJEENVAIHTAJAT, ITSESENSUURI JA SUOMETTUMINEN	19
2.7 YLE, KANSAN UUTISET JA TIEDONANTAJA ITÄ-EUROOPASSA	22
3. PUOLAN KANSANTASAVALLAN VIIMEINEN VUOSIKYMMEN	25
3.1 SOTATILA LAMAUTTI KAIKEN	26
3.2 PAPIIN MURHA OLI JO LIIKAA	28
3.3 SOSIALISMIN LOPPU	29
3.4 PROPAGANDASOTAA OLOHUONEISSA	30
4. HAASTATTELURUNGON POHJA: MITKÄ TEKIJÄT VAIKUTTAVAT MEDIAN SISÄLTÖÖN?	33
4.1. SHOEMAKERIN JA REESEN SEKÄ MÖRÄN MALLIT	33
4.2 MALLIEN KÄYTTÖ MUISSA KIRJEENVAIHTAJATUTKIMUKSISSA	37
4.3 TEORIASIDONNAINEN LAADULLINEN SISÄLLÖNANALYYSI.....	39
5. AINEISTONA KUUSI PUOLISTRUKTUROITUA TEEMAHAASTATTELUA	44
5.1 ESIHAASTATTELUT	45
5.2 VARSINAISET TEEMAHAASTATTELUT.....	46
5.3 HAASTATTELUIJEN KULKU JA PURKU.....	47
6. RAPORTTEJA IDÄN JA LÄNNEN VÄLISTÄ.....	49
6.1. Kuka saataisiin Varsovaan.....	49
6.2 Alussa haettiin omaa linjaa.....	52
6.3 Ideasta tiedonlähteille ja kiireesti jutuksi: työn arki.....	55
6.4 Sanomisen rajat olivat kotitoimituksessa	74
6.5 Lähetystön lauantaisauna kokosi suomalaiset yhteen.....	79
6.6 Kotitoimitus sekä mahdollistajana että murheena	83

6.7 "Puola jäi minuun"	84
7. TULOKSET JA POHDINTA	91
TEEMAHAASTATELUN KRITIIKKI.....	100
JATKOTUTKIMUKSEN AIHEET JA TÄMÄN TYÖN MERKITYS	102

LÄHTEET

LIITTEET

*Kansan Sivistysrahasto ja
Åkerlundin säätiö ovat tukeneet
tämän tutkielman toteutusta.*

1. Tutkimuksen lähtökohdat ja tutkimuskysymykset

Tutkimukseni aihe on suomalaisten toimittajien käytännön työ Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla. Tarkoitukseni on tuottaa perustietoa toimittajien arkipäivästä ja työn ongelmista 1980-luvun Puolassa ja näin osaltani lisätä tutkimustietoa ulkomaankirjeenvaihtajan työstä. Puolaa ei ole journalismin tutkimuksen näkökulmasta Suomessa juuri tutkittu. Myös Puolassa toimineet suomalaisten tiedotusvälineiden kirjeenvaihtajat ovat jääneet pimentoon. Heistä puuttuu samanlainen perustyö, jota esimerkiksi Päivi Koskinen (2008) teki Kiinassa työskennelleistä kirjeenvaihtajista. Työni on tarkoitus vastata tähän puutteeseen ja olla myös eräänlainen journalismihistoriallinen talteenotto.

Aineistonani ovat kuuden Puolan-kirjeenvaihtajan teemahaastattelut. Kun syyskuussa 2008 alustavasti soitin niille toimittajille, joiden tiesin olleen maassa 1980-luvulla, yksi haastateltavistani tulikin tiivistäneeksi tutkimukseni pääsyyn: ”Minä en olekaan näistä asioista oikein koskaan kenellekään kertonut. Oikein mielelläni puhun sinulle.” Haluan kertoa tarinan Suomen silmistä ja korvista Puolassa ja ottaa tiedon talteen, kun kertojia vielä on.

Työssäni on kaksi pääajatusta. Ensimmäinen on tavoittaa haastateltavieni kokemus käytännön työskentelystä 1980-luvun Puolassa. Toimittajat saavat vastata kysymyksiini sen mukaan, mitä he näkivät ja kokivat ja mitä he tuosta ajasta nyt ajattelevat. Työni toinen pääajatus on toimittajien näkemys työn ongelmista. Haastateltavat saavat arvioida, millaisia ongelmia työhön liittyi niin Puolassa kuin kotitoimituksessa.

Tutkimuskysymys:

- Millaista suomalaisten kirjeenvaihtajien työ oli Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla?

Apukysymykset:

- Millaiset asiat hankaloittivat työntekoa?
- Millaiset pelisäännöt toimittajilla oli, ja kuka ne oli antanut?
- Miten erot kirjeenvaihtajien työnantajissa vaikuttivat työntekoon?

Hahmottelin apukysymyksiä luettuani aikaisempaa ulkomaankirjeenvaihtajatutkimusta ja kootessani teemarunkoa haastatteluja varten. Apukysymykset liittyvät myös teorioihin niistä tekijöistä, jotka vaikuttavat median sisältöön. Tutkielmani lopuksi vastaan sekä tutkimuskysymykseen että apukysymyksiin.

Ulkomaankirjeenvaihtajalla tarkoitan tässä tutkimuksessa niitä suomalaisia toimittajia, jotka oleskelivat Puolassa pidempään kuin muutamia päiviä kerrallaan. Käytännössä tämä tarkoittaa tutkimuksen rajaamista Kansan Uutisten ja Tiedonantajan sekä Ylen toimittajiin, koska ne olivat ainoita suomalaisia toimituksia, joilla oli 1980-luvulla Puolassa jonkinlaisia pysyviä kirjeenvaihtajia sen sijaan, että toimituksista olisi lähdetty Puolaan vain ns. laskuvarjokeikoille.

Haastateltavia on kuusi. Heistä kolme työskenteli Kansan Uutisille ja kaksi Tiedonantajalle. Osa teki juttuja samanaikaisesti myös Yleisradiolle. Yksi haastateltavista työskenteli pelkästään Yleisradiolle. Hän teki pääasiassa dokumenttielokuvia, joten hänen työnkuvansa oli suurelta osin erilainen kuin muilla haastateltavilla. Hän kuitenkin vietti maassa 1980-luvulla pitkiä aikoja tehden journalistista työtä, joten mielestäni myös häneen pätevät riittävän monet käytännön työhön liittyneet asiat. Haastattelun kuluessa sain riittävän vahvistuksen tälle ajatukselle.

Valitsin nämä kuusi toimittajaa siksi, että työnsä vuoksi he asuivat Puolassa sen sijaan, että olisivat käyneet maassa satunnaisilla juttukeikoilla. Oletan, että näin he saivat kokonaisvaltaisemman kuvan maan 1980-luvusta kuin ne journalistit, jotka lähetettiin kotitoimituksista Puolaan vain muutamaksi päiväksi kerrallaan. Tätä oletusta tukee Howard Tumberin ja Frank Websterin haastatteleman Reutersin kirjeenvaihtajan Brian Williamsin kuvaus toimittajana työskentelystä vieraalla maalla: ”Siinä on iso ero, meneekö raportoimaan kuukaudeksi, kuudeksi viikoksi tai jopa pariksi kuukaudeksi, vai asuuko siellä oikeasti vuoden, nähden miten vuodenajat vaihtuvat.” (Tumber & Webster 2006, 61.)

Tutkielmani aikarajauksena on koko 1980-luku. Tämä siksi, että hyvin pienen tutkittavajoukkoni vuoksi en voi ankkuroida tutkimusta mihinkään tiettyyn Puolan 1980-luvun tapahtumaan, kuten vuosikymmenen alun sotatilaan tai kansantasavallan lopun kuvaukseen vuosikymmenen lopussa. Tämä ei onnistu yksinkertaisesti siksi, että osa

tutkittavistani oli maassa 1980-luvun alussa, joku keskivaiheilla ja osa lopussa. Kaikilta ei siis voi kysyä näiden kokemuksia esimerkiksi sotatilan uutisoinnista. Sen sijaan minua kiinnostaa tavoittaa kuvaus toimittajan työstä Puolan kansantasavallan viimeisellä vuosikymmenellä.

Moskovan-kirjeenvaihtajia tutkinut Turo Uskali harmittelee, että Suomen ja Neuvostoliiton suhteita tulkitaan enimmäkseen poliittisen historian näkökulmasta, kun myös journalismin historian tutkimus voisi antaa suhteista arvokasta tietoa (Uskali 2003, 42). Vaikka oma työni ei käsittelekään Suomen ja Neuvostoliiton suhteita, sopii Uskalin toteamus myös oman työni kannustimeksi. Mielestäni suomalaisten Puolan-kirjeenvaihtajien työn kuvaus voi valaista Neuvostoliiton ns. satelliittimaan olosuhteita tuoreella tavalla.

Tutkimuksellinen viitekehyseni koostuu aikaisemmasta ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksesta ja Puolan historiaa käsittelevistä teoksista. Mukana on myös Pamela Shoemakerin ja Stephen Reesen sekä Tuomo Mörän teoriaa median sisältöön vaikuttavista tekijöistä. Myös ulkomaankirjeenvaihtajista tehdyt opinnäytteet ovat olleet tärkeä suunnannäyttäjät tämän työn toteuttamisessa. Päivi Koskisen pro gradu -työn tutkimusasetelma oli läpikäymistäni tutkielmista lähimpänä omaani. Koskinen tutki sitä, millaista suomalaisten kirjeenvaihtajien työ oli Kiinassa, millaisia haasteita ja ongelmia siihen liittyi ja miten kirjeenvaihtajat itse kokivat työnsä. Työ onnistuikin mielestäni antamaan jonkinlaisen kokonaiskuvan työskentelyolosuhteista kovan sensuurin maassa. (Koskinen 2008, 2–4.) Koskisen kysymykset olivat sovellettavissa myös omaan työhöni: hän kysyi haastateltaviltaan esimerkiksi sitä, miten kirjeenvaihtajat tekivät työtään käytännössä ja miten viranomaisten säännöt ja kontrolli vaikuttivat työhön (mt. 6).

Toinen hyödyllinen tutkielma oli Turo Uskalin toimittajatutkimuksen opinnäytetyö *Moskovan kirjeenvaihtajien työnesteet: Tutkimus suomalaisten Moskovan kirjeenvaihtajien työn muutoksesta glasnostin aikana (1985–1993)*. Se ajoittuu samaan aikaan kuin oma tutkimukseni, sillä Gorbatšovin glasnostilla oli vaikutusta myös 1980-luvun Puolan olosuhteisiin (esim. Davies 2001, 409). Uskali keskittyi kirjeenvaihtajien työn esteisiin esimerkiksi viranomaisten asenteiden näkökulmasta (Uskali 1994, 72–75). Hän erotti työn esteistä kolme alaluokkaa: tiedonhankinnan esteet, kuvanhankinnan esteet ja lähdekritiikin esteet (mt. 151).

Sama käytännöllinen ote jatkui myös Uskalin väitöskirjassa, jossa hän kirjoitti suomalaisten Moskovan-kirjeenvaihtajien alkutaipaleen historian vuosilta 1957–1975. Hän tutki Kansan Uutisten, Uuden Suomen, Yleisradion, Suomen Tietotoimiston, Helsingin Sanomien ja Tiedonantajan Moskovan-kirjeenvaihtajien työtä (mt. 19). Uskalin näkökulma oli käytännön työssä: Millaista journalismia kirjeenvaihtajat tekivät, millaista käytännön työ oli, miksi he työskentelivät niin kuin työskentelivät ja miten Suomen ja Neuvostoliiton olosuhteet vaikuttivat työhön (mt. 20). Omassa tutkimuksessani olen kiinnostunut samantapaisista kysymyksistä ja joudun useaan otteeseen kurkistamaan Moskovan-kirjeenvaihtajien kokemuksiin saadakseni vertailukohtaa haastateltavieni puheeseen.

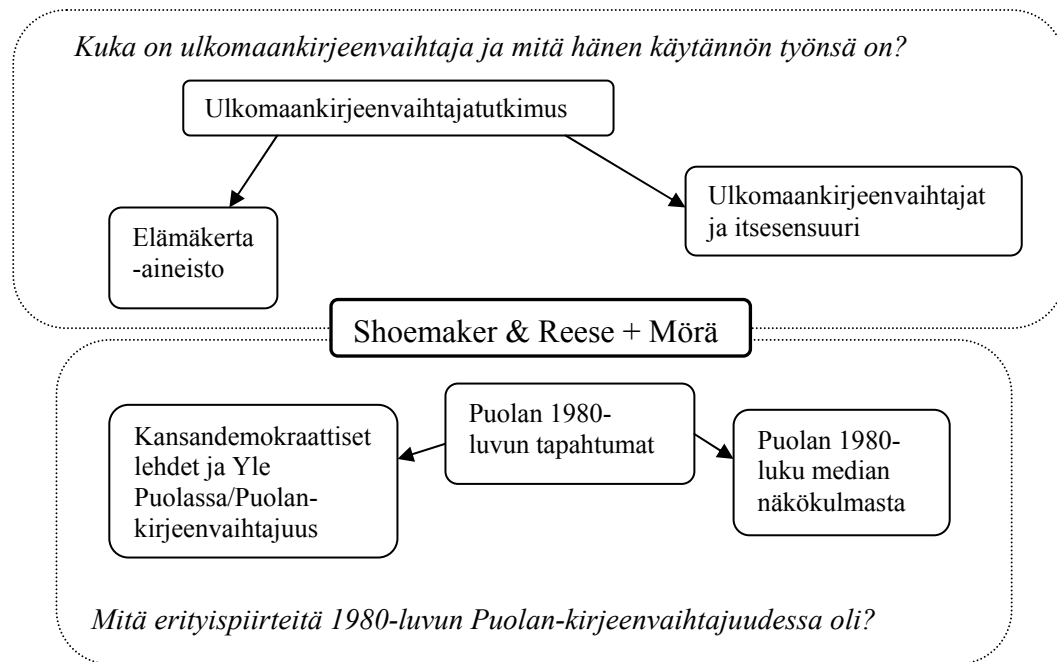
Jari Eskola ja Juha Suoranta muistuttavat, että täysin objektiivinen tutkimus on tuskin koskaan mahdollista. Tutkijan on sen sijaan ainakin yritettävä tunnistaa ja tunnustaa omat esioletuksensa ja arvostuksensa. (Eskola & Suoranta 1998, 17.) Omia tulkintojani määrittelee väkisinkin se, että Berliinin muurin murtuessa olin neljävuotias, eikä minulla ole omakohtaisia kokemuksia ja niihin perustuvia mielipiteitä kylmän sodan ajasta. Minulle myös nyt käytävät suomettumis- ja itsesensuurikeskustelut sekä vääntö Suomen historian vaietuista aiheista ovat lähinnä mielenkiintoista seurattavaa, vailla suuria tunnelatauksia. On myös muistettava, että tarkastelen tutkimuskohdettani 2000-luvulla toimittajakoulutuksen käyneen näkökulmasta. Käsitykseni toimittajan työstä voi joiltakin osin olla erilainen kuin haastateltavillani, jotka edustavat vanhempaa toimittajakaartia.

Suhteessani Puolaan olen todennäköisesti puolueellinen, sillä olen viettänyt siellä riemukkaan vaihto-opiskelujakson ja harrastan puolan kieltä. Suhtautumiseni Puolaan on enimmäkseen positiivinen ja varmasti liiankin sinisilmäinen, onhan maa toistaiseksi näyttänyt minulle lähinnä valoisat kasvonsa. Lisäksi on syytä panna merkille, että löytämäni Puolan 1980-luvun tapahtumia taustoittava kirjallisuus tuntui hyvin pitkälti rakentavan Solidaarisuuden sankaritarinaa ja sorretun kansan marttyyrikertomusta. Olisi mielenkiintoista tietää, miten tuonaikaisen kommunistihallinnon edustajat kirjoittaisivat maan 1980-luvun historian.

2. Ulkomaankirjeenvaihtajuuden taustaa

Tutkimuksellinen viitekehyseni jakautuu kahteen osaan (kuvio 1). Ensimmäinen osa koostuu aiemmasta ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksesta, johon sisältyy myös kirjeenvaihtajien omaelämäkerrallisia tekstejä (esim. Valkonen 1998 ja Koulumies 2008). Omaelämäkerta-aineisto on mukana siksi, että se toisi lisäväriä ulkomaankirjeenvaihtajuuden kuvauksiin, jotka esimerkiksi Hannerzilla (2004) liikkuvat toisinaan melko yleisellä ja amerikkalaisella tasolla. Omaelämäkerrallisten tekstien läpikäynti myös osoitti, että Moskovassa työskennelleillä suomalaiskirjeenvaihtajilla oli paljon samankaltaisia kokemuksia kuin omilla haastateltavillani. Kirjeenvaihtajien teksteissä oli myös hyviä kuvauksia itsesensuurin näkymisestä ulkomaankirjeenvaihtajan työssä. Itsesensuuri tulee yleensä esiin, kun käsitellään sosialistisissa maissa työskennelleitä kirjeenvaihtajia, erityisesti kylmän sodan aikana (esim. Uskali 2003, 61). Tästä syystä olen erottanut itsesensuurin ulkomaankirjeenvaihtajien työssä omaksi alaluvukseen. Kirjeenvaihtajien omaelämäkerta-aineisto ei kerro vain Uuden Suomen suomettumiskriitikoiden edesottamuksista hankalassa Moskovassa, sillä myös vasemmistolaisten lehtien entisiltä kirjeenvaihtajilta on ilmestynyt Moskova-kuvauksia. Sisko Kiuru (1997) on kuvannut Moskovan-kirjeenvaihtajuutta kriittisesti Kansan Uutisten kirjeenvaihtajan näkökulmasta. Suomalaisten kansandemokraattisten lehtien Neuvostoliitto-kirjoittelua puolestaan on tutkinut Aimo Ruusunen (2008).

En pysty tässä työssä tyhjentävästi vastaamaan kysymykseen, mikä on ulkomaankirjeenvaihtaja. Eikä se ole tarkoituskaan. Tarkoitukseni on sen sijaan kuvata ulkomaankirjeenvaihtajuuteen tyypillisesti liittyviä asioita ja luoda perusta Puolassa työskentelyn tarkasteluun. Tutkimuksellisen viitekehyseni toinen osa koostuu Puolan 1980-luvun kuvauksesta sekä vuosikymmenen arvioinnista median näkökulmasta. Viitekehysen molempia osia jäsentää Shoemakerin ja Reesen malli median sisältöön vaikuttavista tekijöistä sekä Tuomo Mörän esittämä kritiikki tästä mallista. Ulkomaankirjeenvaihtajatutkimusta käsittelevässä osassa Shoemaker, Reese ja Mörä ovat läsnä välillisesti, sillä teksti noudattaa oman kysymysrunkoni rakennetta. Kysymysrunkon puolestaan muodostin Shoemakeria, Reeseä ja Mörää hyödyntäen. Peilaamalla haastatteluaineistoani tutkimukselliseen viitekehykseen pyrin lopulta vastaamaan tutkimuskysymykseeni eli kertomaan, millaista Puolan-kirjeenvaihtajien työ oli 1980-luvun Puolassa.

Kuvio 1. Tutkimuksellinen viitekehys.

2.1 Ulkomaankirjeenvaihtajan määritelmä

Uskali määrittelee ulkomaankirjeenvaihtajan erottamalla hänet ulkomaantoimittajasta. Ulkomaantoimittajan työpaikka on kotitoimituksessa, kun taas ulkomaankirjeenvaihtaja on pysyvästi ulkomailla tietyssä asemapaikassa. Ulkomaantoimittaja työskentelee pääosin työvuorojensa mukaan, mutta ulkomaankirjeenvaihtaja päivystää käytännössä aina. Ulkomaankirjeenvaihtaja on myös ulkomaantoimittajaa itsenäisempi. (Uskali 2003, 17.)

Ulf Hannerz¹ määrittelee ulkomaankirjeenvaihtajan hyvin samantapaisesti. Kirjeenvaihtajalla on asemapaikka, jonka tapahtumista ja erityispiirteistä hän raportoi kotitoimitukselle. Ulkomaankirjeenvaihtajaksi valitaan usein kokenut toimittaja, joka jo osaa talon tavat. (Hannerz 2004, 80–81.) Jeremy Tunstall sen sijaan ei erota ulkomaankirjeenvaihtajaa muista erikoistoimittajista. Ulkomaankirjeenvaihtaja on erikoistunut yhteen aihealueeseen siinä missä

¹ Hannerz haastatteli 70:tä ulkomaankirjeenvaihtajaa ja heidän päälliköitään eurooppalaisista ja yhdysvaltalaisista lehdistä, radiosta ja televisiosta. Hän lähestyi ulkomaankirjeenvaihtajuutta kysymällä, miten se vertautuu antropologin työhön. Häntä kiinnosti muun muassa se, miten vieraus ja erilaisuus välitetään yleisölle ulkomaanuutisoinnissa ja miten ulkomaankirjeenvaihtajan alueen erityispiirteet näkyvät työssä. Myös suuret kulttuuriset välimatkat esimerkiksi Euroopan ja Aasian tai Yhdysvaltojen ja Lähi-idän välillä olivat Hannerzin tutkimuksen lähtökohtia. (Hannerz 2004, 4–6.)

politiikan toimittajat, työmarkkina-, rikos- ja muotitoimittajatkin. (Tunstall 1971, 1.) *Foreign correspondent* on vain yksi *specialist correspondent* muiden joukossa. (mt. 76–77).

Ulkomaankirjeenvaihtajat ovat kuitenkin politiikan toimittajien ohella erikoistoimittajien eliittiä (mt. 108–109).

Kirjeenvaihtajia on eritelty myös heidän työsuhteensa perusteella. Ulkomaankirjeenvaihtaja eroaa ulkomaanavustajasta tai stringeristä Uskalin mukaan lähinnä siinä, että hänen työsuhteensa on vakituinen (Uskali 2007, 51–53.) Stephen Hess puolestaan tyypittelee freelancerina ulkomaanuutisia tekevät toimittajat kuuteen kategoriaan.

- Toimittaja, jonka toimittajapuoliso saa ulkomaankomennuksen.
- Ekspertit, jotka ovat omistautuneet maalle tai alueelle ja yhdistävät toimittajan työn muuhun työskentelyyn kuten käännöstöihin.
- Seikkailijat, joille kokemus ja seikkailun tunne sinänsä on tärkeämpää kuin maa, josta freejuttuja kirjoittaa.
- Hauskanpitäjät, jotka ovat usein nuoria ja lähtevät ulkomaille vain lyhyeksi aikaa.
- Idealistit, jotka työskentelevät heittäytyen ja vahvaan aatteeseen tukeutuen.
- Pysyvä tyyppi. Hän saattaa olla syntyperältään sen maan kansalainen josta kirjoittaa, tai ainakin hän on asettunut maahan pysyvästi. Hän saattaa myös olla jo eläkkeellä. (Hess 1996, 68–70.)

Myös Hannerz erottaa ulkomaankirjeenvaihtajista alalajeja.

- Paikalliset (local) tai asettuneet (settler) ulkomaankirjeenvaihtajat. Viettäneet tai viettävät samassa asemapaikassa pitkiä aikoja, ehkä koko elämänsä.
- Pitkäaikalaiset (longtimers). Pitkään samassa asemapaikassa, mutta freelancer-tösuhteessa. Tähän ryhmään kuuluvat myös ne ulkomaankirjeenvaihtajat, jotka ovat ostavan toimituksen näkökulmasta vähemmän tärkeillä alueilla.
- Kiertäjät (spiralists). Ulkomaankirjeenvaihtaja, joka ei ole kiinnittyneenä yhteen asemapaikkaan vaan liikkuu paikasta toiseen. (Hannerz 2004, 81–83.)

Tavallista on, että monet ulkomaankirjeenvaihtajat komennetaan juttumatkoille myös oman asemamaan lähialueille (Tunstall 1971, 155). Ulkomaankirjeenvaihtaja, joka liikkuu asemapaikasta toiseen, ei Hannerzin mukaan kehittä syvällistä alueen tuntemusta ja

päinvastoin. Pitkään samassa paikassa olleella ulkomaankirjeenvaihtajalla on usein hyvät verkostot ja kielitaito. (Hannerz 2004, 85.)

Ne kirjeenvaihtajat, jotka ovat asemamaansa todellisia asiantuntijoita, ovat Hessin mukaan usein naimisissa paikallisen kanssa ja osaavat kieltä paremmin kuin muut toimittajat. Heillä on myös usein ollut jo nuoruudessaan jonkinlainen yhteys alueeseen (Hess 1996, 52–53). Osa haastateltavistani sopi tähän kuvaukseen varsin hyvin. Joku oli matkustanut maassa jo ennen kirjeenvaihtajaksi tuloa ja työkomennuksen kuluessa juurtunut Puolaan. Osalla oli yhä puolalainen puoliso, vaikka nykyinen asuinpaikka onkin Suomi. Hessistä poiketen en kuitenkaan ala arvioida kenenkään asiantuntemuksen suuruutta, siihen eivät teemahaastattelut yllä.

Hannerz tekee ulkomaankirjeenvaihtajasta myös luonneanalyysin. Ulkomaankirjeenvaihtaja on utelias ja joukossa on sekä sosiaalisesti taitavia että ujoja ihmisiä. Hannerzin analyysin mukaan kirjeenvaihtaja ei etsi ihmissuhteistaan syvyyttä, mitä se sitten tarkoittaakin. Joillakin kirjeenvaihtajilla on jo ennestään kokemusta ulkomailla asumisesta, mutta Hannerzin tutkimista ulkomaankirjeenvaihtajista harvalla oli varsinaista journalismikoulutusta. Monet kirjeenvaihtajat myös kyseenalaistivat koulutuksen merkityksen. (Hannerz 2004, 72–73) Ulkomaankirjeenvaihtajaa viehättää myös vaara, ja oma haavoittuvaisuus saattaa unohtua. (Hess 1996, 58).

2.1.1 Menossa siellä missä tapahtuu

Uskali rinnastaa tutkimansa Moskovan-kirjeenvaihtajat sotakirjeenvaihtajiin, sillä molemmat ovat joutuneet työskentelemään totalitaristisissa olosuhteissa. Uskali johtaakin sotakirjeenvaihtajista ja joistakin ulkomaankirjeenvaihtajista oman alalajin, totalitarismi-kirjeenvaihtajan. Uskalin mukaan käsite on käyttökelpoinen korostamaan sotakirjeenvaihtajien ja monien ulkomaankirjeenvaihtajien työn samankaltaisia ongelmia ja työn tekemisen ehtoja. Kaikkia totalitarismi-kirjeenvaihtajia yhdistävät itsesensuuri, sensuuri ja arat aiheet. Myös huhut ja disinformaatiolle sekä propagandalle altistuminen kuuluvat tämän toimittajalajin tunnusmerkkeihin. Journalistisesti haastaviin oloihin tottuneet kirjeenvaihtajat työskentelevät myöhemmin elämässään usein maailman kriisialueilla. (Uskali 2003, 37–38.)

Tumber ja Webster tutkivat etulinjassa olleita sotakirjeenvaihtajia, mutta rinnastavat sotakirjeenvaihtajan tavalliseen ulkomaankirjeenvaihtajaan ainakin joiltain osin.

Sotakirjeenvaihtaja kokee todennäköisesti enemmän ohi viuhuvia luoteja kuin tavallinen ulkomaankirjeenvaihtaja, mutta molempien työhön kuuluu myös samanlaisia asioita.

Sotakirjeenvaihtajaksi tituleerattu toimittaja esimerkiksi kertoo, kuinka hänestä on hienoa olla tapahtumien keskipisteessä. Toimittaja on myös ikään kuin todistaja, jonka tehtävä on avata muun maailman silmät näkemään mitä tapahtuu (Tumber & Webster 2006, 65–66).

Hannerz toteaa romanttisesti, että ulkomaankirjeenvaihtajat kirjoittavat ”historian ensimmäisen version” (Hannerz 2004, 214). Samasta asiasta kertoi myös yksi Tumberin ja Websterin haastattelemissa kirjeenvaihtajista. Kommunismin kaatumista Moskovassa todistanut BBC:n toimittaja Orla Guerin toteaa, että

”joka aamu sitä heräsi tunteeseen, että jokin mahtava, hämmästyttävä historiallinen asia tapahtuisi tänään, ja joka päivä tapahtui jotain mitä ei olisi osannut ennustaa. Se oli hyvin etuoikeutettu asema, erityisesti nuorelle kirjeenvaihtajalle - - olla mukana tässä tavattoman myrskyisässä ajanjaksossa.” (Tumber & Webster 2006, 65.)

Samantapaisista tuntemuksista kertoi myös yksi haastateltavistani, kun pyysin tätä arvioimaan nyt kirjeenvaihtaja-aikaansa 1980-luvun Varsovassa: hän piti Puolan-komennustaan ja samalla historiallisesti erityisen merkittävään aikaan pääsemistä toimittajanuransa kohokohtana.

Uskali muistuttaa, että kirjeenvaihtajat eivät ole yhtenäinen ryhmä.

Ulkomaankirjeenvaihtajien työtä voi verrata aluetoimittajan tehtäviin tai jopa diplomaatin tai kielenkääntäjän työhön. Ulkomaankirjeenvaihtajat rinnastetaan toimituksen hierarkiassa usein uutispäälliköihin ja kotimaahan palattuaan moni kirjeenvaihtaja kohoaa uraputkessa.

Tavallista suuremman itsemääräämisoikeutensa vuoksi ulkomaankirjeenvaihtajat saattavat kuitenkin ajautua tavallista helpommin kahnauksiin toimituksen johdon kanssa. (Uskali 2003, 36–37.)

Tässä työssä olen pitkälti Uskalin linjoilla. Ulkomaankirjeenvaihtajalla on pysyvä asemapaikka ulkomailla ja hänen työsuhteensa on vakituinen. Kirjeenvaihtajat voivat olla keskenään hyvin erilaisia, mutta kaikkia yhdistää työskentelyn itsenäisyys. Toisaalta sanomisen vapaus on toisinaan tavalla tai toisella rajattua. Mahdutan ulkomaankirjeenvaihtajan määritelmäni myös Hessin kuvauksen freelancerina

työskentelevästä ekspertistä ja Hannerzin asettuneen tai pitkäaikaisen kirjeenvaihtajan, jolla side asemamaahan voi olla työsuhdetta vahvempi.

2.2 Työn arki aikaisemmassa tutkimuksessa

Aikaisempien ulkomaankirjeenvaihtajakuvausten perusteella voi kursia kasaan kuvan työn arkeen tyypillisesti liittyneistä asioista. Käytän tässä hyväkseni paitsi tutkimuskirjallisuutta myös suomalaisten ulkomaankirjeenvaihtajien omaelämäkerrallisia tekstejä. Koska Puola-aiheista kirjeenvaihtajatietoa on kovin vähän, löytyy Puolan-kirjeenvaihtajuuden lähin vertailukohta Moskovasta. Olisi tietenkin tökeröä rinnastaa Puolan-kirjeenvaihtajuus 1980-luvulla Moskovan-kirjeenvaihtajuuteen, sillä kyseessä on kaksi eri maata erilaisine olosuhteineen, siitä huolimatta että toinen oli toisen satelliitti. Teen kuitenkin pientä vertailua näiden välillä, sillä oman tutkimuskohteeni peilaaminen Moskovan oloihin asettaa olosuhteet Puolassa oikeisiin mittasuhteisiin. Esimerkiksi Martti Valkonen kirjoitti kokemuksistaan Uuden Suomen kirjeenvaihtajana Moskovassa. Hänen toimikautensa 1969–1973 ja 1991–1995 eivät istu tämän tutkimuksen ajankohtaan, mutta Valkosen kokemukset kirjeenvaihtajan työstä ovat hyvä vertailukohta myös Puolan-kirjeenvaihtajuuden tarkastelussa.

Valkosen teosta on arvosteltu kriittisesti. Uskali arvioi kirjan jakautuvan toisaalta hyvin dokumentoituun ja analyttiseen kuvaukseen Moskovan-kirjeenvaihtajien historiasta ja toisaalta epäanalyttiseen ja huonosti dokumentoituun kuvaukseen ongelmista kotitoimituksen kanssa. (Uskali 2003, 105.) Erityisemmin arvottamatta kirjan ansioita pyrin poimimaan Valkosen teoksesta niitä asioita, jotka suoraan kertoivat kirjeenvaihtajan työn arkipäivästä.

Vaikka Tunstall käsittelee brittiläisiä erikoistoimittajia 1960-luvun lopulla, oli myös Tunstallin kuvaamissa kirjeenvaihtajan työn piirteissä yhtäläisyyksiä omien haastateltavieni kertoman kanssa. Työn tavallisimmat piirteet eivät ilmeisesti ainakaan 1960-luvulta 1980-luvulle tultaessa muuttuneet kovin paljon edes eri maiden välillä.

2.2.1 Paikallisesta lehdestä omaksi jutuksi

Paikallisten tiedotusvälineiden seuraaminen kuuluu ulkomaankirjeenvaihtajan perusrutiineihin. Tunstallin mukaan ulkomaankirjeenvaihtaja lukee paikallisista lehdistä

eniten politiikan ja talouden uutisia (Tunstall 1971, 156). Enemmistö ulkomaankirjeenvaihtajista pitää tallessa myös jonkinlaista kokoelmaa itselleen tärkeiksi katsomistaan lehtijutuista (mt. 159). Tunstall antaa ymmärtää, että paikallisen median hyödyllisyys ulkomaankirjeenvaihtajalle olisi suorassa yhteydessä maan demokraattisuuteen. Tunstallin tutkimat ulkomaankirjeenvaihtajat työskentelivät demokraattisissa länsivalloissa, joista heillä ei ollut vaaraa tulla karkotetuiksi. He pitivät paikallista mediaa tärkeänä ja helppona uutislähteenä. (mt. 164–165.) Sama päti kuitenkin myös Puolan-kirjeenvaihtajiin, joiden työstä puolalaisten lehtien seuraaminen muodosti hyvin suuren osan.

Monien erikoistoimittajien tapaan myös ulkomaankirjeenvaihtaja on usein riippuvainen lähteinä toimivista avainhenkilöistä, joita on usein vain muutamia. Tunstallin tutkimat ulkomaankirjeenvaihtajat kertoivat, että jokaisesta puolueesta, ministeriöstä, muista organisaatioista tai liike-elämästä löytyy usein yksi korkeassa asemassa oleva henkilö, jonka ympärillä julkisuus pyörii. (Tunstall 1971, 189–190.) Toisaalta tällaisten avainhenkilöiden merkitys uutislähteinä oli ulkomaankirjeenvaihtajilla pienempi kuin politiikkaan erikoistuneilla kollegoilla (mt. 203).

Tunstallin tutkimat ulkomaankirjeenvaihtajat olivat tiukasti oman uutisorganisaationsa ohjauksessa. Tämä taas johtuu uutistoimistojen ohjailemista kansainvälisistä uutisvirroista, jotka määräävät myös kotitoimitusta (Tunstall 1971, 267).

Sekä 1980-luvun Varsovassa että vuosikymmentä aikaisemmassa Moskovassa ministeriöiden ja muiden valtion laitosten tiedonvälitys kulki virallisten lehdistötilaisuuksien kautta. Moskovassa työskennelleen Martti Valkosen suhtautuminen näihin tilaisuuksiin on kriittinen. Hän kuvaa Moskovan virallista linjaa vetäneitä tiedotustilaisuuksia turhauttaviksi ja käyttökelpoisen tiedon määrää varsin pieneksi (Valkonen 1998, 60).

Puolan-kirjeenvaihtajat pääsivät halutessaan kerran viikossa tällaiseen suureen lehdistökonferenssiin, joka pyöri yhden miehen ympärillä. Puolan yhtyneen työväenpuolueen lehdistösihteeri Jerzy Urban oli tilaisuuksien tähti, joka haastateltavieni kertomuksen mukaan selvisi kunnialla länsimedian kriittisistäkin kysymyksistä. Suurten lehdistökonferenssien hyötyä uutistyyössä on kritisoitu pelkiksi julkisiksi kokouksiksi, joissa ei sanota mitään mielenkiintoista. Tunstall kuitenkin huomauttaa, että nämä julkiset kokoukset voivat olla myös hyödyllisiä. Ensinnäkin toimittaja näkee, miten tilaisuuden esiintyjä asiastaan suoriutuu.

Toiseksi muilta paikalla olevilta toimittajilta voi näissä tilaisuuksissa saada kerättyä hyödyllistä tietoa. Kolmanneksi usein tarjoutuu mahdollisuus vetää pääesiintyjä sivuun tilaisuuden jälkeen ja kysyä tältä omat kysymyksensä. Neljänneksi iso tilaisuus voi ainakin antaa vihiä omaan jatkotiedonhakuun aiheesta. (Tunstall 1971, 181.)

Uuden Suomen kirjeenvaihtajana Moskovassa 1970- ja 1980-lukujen taitteessa työskennelleen Jyrki Koulumiehen mukaan lehdistä saattoi lukea vain hallituksen virallista linjaa. Koulumies sivaltaakin muistelmateoksessaan suomalaisia taistolaisia kirjeenvaihtajia siitä, että nämä päätyivät kääntämään valtalehdistön ”epätosia epäuutisia” sellaisenaan. Uutistoimisto TASS oli Koulumiehen arvion mukaan myös epäluotettava, mutta esimerkiksi Tiedonantajalle päälähteitä. (Koulumies 2008, 135–136.) Valkonen myöntää lukeneensa neuvostolehtiä kuin piru Raamattua. Kuitenkin Pravdan juttuja siteeraamalla onnistui usein parhaiten kertomaan elämästä Neuvostoliitossa. (Valkonen 1998, 64).

2.2.2 Yhteydet ja kotitoimitus

Kirjeenvaihtajuuden alkuun liittyy eritasoista ohjeistamista kotitoimituksesta. Uuden Suomen Valkonen kertoo, että ennen Moskovan-komennusta häntä neuvottiin kirjoittamaan niin, ettei viranomaisilta tulisi erityistä sanomista. Tämä johti usein aikamoiseen kapulakieleen lehtijutuissa: toimittaja halusi kiertää virallista puhetapaa, mikä saattoi johtaa entistä koukeroisempaan ilmaisuun. (Valkonen 1998, 54–55.) Myös Puolaan lähteviä kirjeenvaihtajia ohjeistettiin ennakkoon, sekä kotitoimituksesta että ylempää. Yksi haastateltavistani muistaa, miten ennen Puolaan lähtöä hänet kutsuttiin SKP:n puolue toimistoon, jossa puoluevirailija kehotti häntä kirjoittamaan sillä tavalla, että jutut menisivät Puolan yhtyneen työväenpuolueen linjan mukaisesti. Tulevaa kirjeenvaihtajaa ohjeet kuulemma naurattivat.

Ulkomaankirjeenvaihtajaverkoston ylläpito on toimituksille kallista. Tunstall lukee kustannuksiin ensinnäkin yhteydenpidon kotitoimitukseen: Tunstallin teoksen julkaisuaikoihin tilanne oli, että ulkomailta on kalliimpi soittaa kuin kotimaasta. Tämä päti myös omien haastateltavieni tilanteeseen. He työskentelivät aikana ennen sähköpostia ja Skypeä. Tunstall jatkaa, että työtila asemapaikassa, kirjeenvaihtajan ja tämän mahdollisen perheen lennättäminen välillä kotimaahan lomalle sekä kirjeenvaihtajan matkakustannukset asemamaan sisällä ja lähialueilla ovat oma kustannuseränsä. Tietenkin ulkomaan uutisia voisi saada ilmankin omia kirjeenvaihtajia käyttämällä vain uutistoimistojen materiaalia. (Tunstall

1971, 85.) Kansan Uutisissa ulkomaankirjeenvaihtajien paikat olivatkin toimitukselle joidenkin haastateltavieni mielestä lähinnä riesa. Uusi kirjeenvaihtaja sai edeltäjältään tylyn kuvan työn todellisuudesta. Hänen olisi kuulemma turha odottaa mitään apua kotitoimituksesta. Uusi kirjeenvaihtaja sai kuulla, että ulkomaantoimituksessa kirjeenvaihtajia pidettiin pakkopullana, eikä hänestä välitettäisi vähääkään.

Varsovassa ja Moskovassa työskentelylle oli yhteistä myös riippuvaisuus puhelinyhteyksistä. Puhelut kotitoimitukseen piti tilata kansainvälisen keskuksen kautta ja toisinaan niitä sai odottaa. Valkonen arvelee, että hankalien puhelinolojen vuoksi kotitoimituskaan ei välttämättä viitsinyt soittaa ohjeitaan kirjeenvaihtajalle. (Valkonen 1998, 78–79.)

Erityisesti printtimediassa työskennelleet ulkomaankirjeenvaihtajat kertoivat kirjeenvaihtajien yhteisöllisyydestä. Monet tunsivat toisensa ja tekivät yhteisiä matkoja. Yhteisöllisyyttä oli sitä enemmän, mitä turvattommiksi kirjeenvaihtajat tunsivat olonsa, tai mitä vähemmän kirjeenvaihtajia samassa asemapaikassa oli. (Hannerz 2004, 156–159.) Omat haastateltavani hoitivat keskinäisiä suhteitaan muun muassa Suomen suurlähetystön saunailloissa ja lukuisissa yksityisemmissä kekkereissä.

Samassa paikassa työskentelevien kirjeenvaihtajien välillä on usein sekä kilpailua että yhteistyötä, riippuen siitä mikä kussakin tilanteessa hyödyttää itseä eniten ja millaiset keskinäiset suhteet kirjeenvaihtajilla on (Tumber & Webster 2006, 99). Myös paikallisten avustajien rooli on tärkeä sekä kirjoittajien tutkimille sotakirjeenvaihtajille että uuteen ympäristöön tulevalle tavalliselle ulkomaankirjeenvaihtajalle. Tulkiksi palkatun paikallisen rooli kasvaa usein yleiseksi avustajan ja asioiden hoitajan rooliksi. (mt.106.) Näin kävi myös osalle haastateltavistani. Sihteeritulkki oli tärkeä erityisesti komennuksen alussa, jolloin uuden kirjeenvaihtajan kielitaito rajoittui tervehtimiseen.

2.2.3 Kirjeenvaihtajan paikka asemamaassaan

Puolassa työskennelleen kirjeenvaihtajan arkipäivässä oli yhtymäkohtia Moskovassa työskennelleisiin kollegoihin. Uuden Suomen Jyrki Koulumies kirjoittaa, että lännestä tulleet ulkomaalaiset elivät varsin etuoikeutettua elämää verrattuna paikallisiin. Kirjeenvaihtajat saattoivat ostaa erikoiskaupoista elintarvikkeita, joita tavallinen kansa ei saanut. Sisäfilee oli kirjeenvaihtajalle tavallinen elintarvike. (Koulumies 2008, 34.)

Sekä Moskovassa että Varsovassa Kansan Uutisten kirjeenvaihtajat saivat palkkaa sikäläiseltä kommunistiselta puolueelta. Moskovassa kirjeenvaihtajana toiminut Kansan Uutisten toimittaja Sisko Kiuru kuvaa palkkajärjestelyä välttämättömyydeksi. Ilman puolueen rahoja vasemmisto- ja kommunistilehdillä ei olisi ollut varaa pitää kirjeenvaihtajaa. Tietenkin myös Neuvostoliiton kommunistinen puolue hyötyi järjestelystä, sillä puolueen näkökulman ajateltiin näin päätyvän varmemmin lehtien sivuille. Myös asunto ja ilmaiset terveyspalvelut järjestyivät puolueen kautta. Yhteistä Moskovalle ja Varsovalle oli myös tulkin tai avustajan saaminen puolueelta. Kiuru koki avustajan hyödylliseksi monissa käytännön asioissa kuten lehtien lukemisessa ja tiedotustilaisuuksissa, mutta huomauttaa, että neuvostojärjestelmässä avustaja oli myös keino kontrolloida kirjeenvaihtajan tekemisiä ja puhumisia. Kiuru suhtautuu kirjeenvaihtajien erikoisoikeuksiin kriittisesti: etuoikeutettua elämää elävän kirjeenvaihtajan olisi ollut helppo vain sulkea silmänsä ja kirjoittaa, miten hyvin asiat olivat. (Kiuru 1997, 45.) Puolueelta tulleen rahan lisäksi Varsovassa työskennelleet Kansan Uutisten kirjeenvaihtajat saivat kotitoimituksiltaan päivärahaa.

Kirjeenvaihtajien erilaisten työnantajien väliset erot tulevat Uskalin työssä havainnollisesti esiin. Neuvostoliitossa työskennelleet kirjeenvaihtajat saivat 1980-luvulla kielteistä palautetta Tiedonantajan kirjeenvaihtajilta, jotka olivatkin Uskalin mukaan kuin Neuvostoliiton viranomaisten viestinviejiä. Tiedonantajalla oli tapana myös julkaista vastaiskujuttuja, jos toisessa välineessä oli arvosteltu Neuvostoliittoa. (Uskali 1994, 123–124.) Tiedonantajalla oli ilmeisesti toisinaan taipumusta kommentoida myös ainakin Kansan Uutisten Puola-kirjoittelua. Yhden haastateltavani mukaan Tiedonantaja julisti kerran pääkirjoituksessaan Kansan Uutisten kirjeenvaihtajan raportoineen, että sosialistisen maan poliisi lyö työläisiä. Sama haastateltava lisäsi tienneensä, että myöskään Neuvostoliiton suurlähetystössä hänen kirjoituksistaan ei pidetty.

2.3 Työn pulmat aikaisemmassa tutkimuksessa

Haastatteluaineistoa läpikäydessäni huomasin, että on hyvin vaikeaa erottaa kirjeenvaihtajan arkea ja työn ongelmia toisistaan. Ongelmat ovat nimittäin hyvin tulkinnanvaraisia. Hidas postinkulku tai puhelimen kuuntelu saattoivat mielestäni näyttää ongelmilta, kun ne todellisuudessa olivat haastateltavilleni vain puolalasta arkipäivää ja niihin suhtauduttiin

olankohautuksella. Sama arjen ja ongelmien eronteon vaikeus tuli esiin myös aiemman ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksen läpikäynnissä.

Tunstall esittää uutisorganisaatioita koskevan kriittisen uutisen dilemman: Ensinnäkin toimittajat ovat riippuvaisia suurista, virallisista uutislähteistä. Siksi toimittajat eivät juuri kritisoine näitä lähteitä. Toiseksi toimittajat ovat luonnostaan anarkisteja, koska kielteisten uutisten suuren uutisarvon vuoksi konfliktit, epäonnistumiset ja väkivalta ovat heille pakkomielle. Lähteen osa tässä dilemmassa on pallorella uutisarvoisen tiedon antamisen ja itsesuojelun välillä. Lähde tietää, että toimittaja janoaa konflikteja, mutta lähteen on toisaalta suojeltava omaa organisaatiotaan. (Tunstall 1971, 187.) Puolassa tilanne oli yhden haastateltavani mukaan sellainen, että puolueen lehdistökeskuksessa säädeltiin yhteiskunnan muutosvoimia ja jännitteitä tekemällä avoimuudessa tiettyjä myönnytyksiä. Puolueelle kielteisistäkin asioista saatettiin kertoa tiedotusvälineille, sillä näin jännitteitä saatiin pienemmäksi.

Hannerzin mukaan ulkomaankirjeenvaihtajan työ on hyvin pitkälle ajanhallintaa (Hannerz 2004, 208–209). Moni Hannerzin haastatteleminen kirjeenvaihtajista kertoi myös puolison sopeutumisvaikeuksista ja tekemisen puutteesta. Puolison yleisen tyytymättömyyden lisäksi kotiinpaluuta vauhditti lasten kasvaminen. (mt. 98.)

Jonkinlaisena työn pulmana sosialistisissa maissa voinee pitää sitä, että viranomaiset olivat ainakin jossain määrin kiinnostuneita siitä, mitä kirjeenvaihtajat tekivät. Tässä on jälleen nähtävissä samankaltaisuutta Varsovassa ja Moskovassa työskennelleiden kirjeenvaihtajien välillä. Moskovassa työskennelleen Jyrki Koulumiehen sihteerin tuli säännöllisesti raportoida ulkoministeriön organisaatiolle, mitä kirjeenvaihtaja tekee. Sihteeriltä kysyttiin muun muassa kirjeenvaihtajan yhteyksistä oppositioon. Näistä kuulemistilaisuuksista ei keskusteltu suoraan, mutta niitä varten kirjeenvaihtaja kehittäsi sihteerilleen jonkinlaista ympäröivää sanottavaa, jotta tämä pääsisi palkahästä vaikuttaen silti luotettavalta neuvostokansalaiselta. (Koulumies 2008, 81–82.)

Kirjeenvaihtajien puhelinten kuuntelu oli tavallista niin Puolassa kuin Neuvostoliitossa. Koulumies kertoo, että puhelut katkesivat usein 20 minuutin välein, sillä Neuvostoliiton salaisella poliisilla oli ilmeisesti käytössä vain 20 minuutin pituisia nauhoja. (Koulumies

2008, 135). Myös yksi omista haastateltavistani kertoi, miten puhelu katkesi tietyn ajan kuluttua, ja hetken odottelun jälkeen nauha oli ilmeisesti vaihdettu ja puhelimella saattoi taas soittaa.

Myös suhde kotitoimitukseen oli usein ongelmallinen. Koulumies kuvaa 1970- ja 1980-lukujen taitteen ilmapiiriä niin suomettuneeksi, että kirjeenvaihtajan juttuja saatettiin kirjoittaa lähes kokonaan uusiksi. Näin kävi myös Uudessa Suomessa, joka kirjoittajan mukaan oli kuitenkin vähemmän suomettunut kuin muut suomalaiset tiedotusvälineet. (Koulumies 2008, 135–136.)

Ulkomaankirjeenvaihtajien sanotaan kärsivän erityisestä ammattitaudista, korrespondiittiksestä. Uskali määrittelee korrespondiittiksen yhdeksi kulttuurisokin muodoksi. Korrespondiittista poteva toimittaja ei koe saavansa työstään tarpeeksi palautetta. Hänestä voi tuntua, että hän elää ulkomailla kuin tyhjiössä, ja moni muuttuu työnarkomaaniksi. (Uskali 1994, 107.) Korrespondiittiksen voi laukaista myös se, ettei kirjeenvaihtaja koe saavansa riittävästi palautetta ja kannustusta työstään. Tuloksena voi olla riitautumista ja suorastaan välirikko kotitoimituksen kanssa. (Uskali 2003, 181–182). Tämäntapaisia vaikeuksia kotitoimituksen kanssa tuli esille myös omissa haastatteluissani. Jyrki Koulumies onnistuu määrittelemään korrespondiittiksen kenties osuvimmin: se on tautitila, jossa kirjeenvaihtaja joutuu kärsimään tuskat kotitoimituksen kuvitellun tai todellisen tyhmyyden vuoksi (Koulumies 2008, 125).

Valkonen kuvaa ulkomaalaisen kirjeenvaihtajan valvontaa Moskovassa sellaisiksi, että tähän verrattuna kirjeenvaihtajan olot 1980-luvun Puolassa olivat huomattavan leppoiset. Moskovassa ulkomaalaiset kirjeenvaihtajat oli diplomaattien ja liikemiesten kanssa eristetty ulkomaalaiskortteleihin, joita miliisit vartioivat. Ulkomaalaisten ja neuvostokansalaisten kanssakäymistä rajoitettiin, samoin kuin ulkomaalaisten liikkumisoikeutta Moskovan ulkopuolella. Byrokratia vei aikaa ja energiaa työnteolta. (Valkonen 1998, 16–18.) Kuten Varsovassa 1980-luvulla, myös Moskovassa ulkomaalaisen kirjeenvaihtajan tuli hankkia haastateltavansa ulkoministeriön lehdistöosaston kautta. Valkosen mielestä näin turvattiin se, että poikkeavia mielipiteitä ei päässyt julki. Katuhaastattelujen tekeminen Moskovassa oli Valkosen mukaan luvatonta, tosin kadunmies oli myös haluton puhumaan, koska halusi turvata oman selustansa. (mt. 19).

Moskovassa ulkomaankirjeenvaihtajat oli Valkosen mukaan eroteltu ”kaiken maailman kommunistisiin” kirjeenvaihtajiin ja muihin eli läntisinä pidettyihin kirjeenvaihtajiin. Ero näkyi lehdistökortin väristä ja tuntui toimintavapaudessa. Punaista korttia kantaneet kommunistiset kirjeenvaihtajat saivat Valkosen mukaan sinisen kortin väkeä suopeampaa kohtelua viranomaisilta ja saattoivat esimerkiksi päästä käymään muilta suljetuissa kaupungeissa. Kuitenkin suomalaisuus saattoi toisinaan ylittää viranomaisten silmissä lehdistökortin värin käytöskoodit, sillä Suomea pidettiin ystävällismielisenä maana. Kuten Varsovassa, myös Moskovassa kommunistiset kirjeenvaihtajat saivat palkan ja asunnon Neuvostoliitolta. (Valkonen 1998, 21–23.)

Kansan Uutisten Sisko Kiurukaan ei kirjoita työskentelyoloista kritiikittömästi. Kiurun mukaan puolueen virkamiehet esimerkiksi valittivat kaikkien kirjeenvaihtajien jutuista, mutta seurasivat erityisen tarkasti juuri Kansan Uutisten kirjeenvaihtajan juttuja. Tämän kun olisi pitänyt aina selittää asiat parhain päin, mihin kirjeenvaihtaja ei kuitenkaan aina ryhtynyt. Tästä seurasi puolueen virkamiesten moitteita ja tyytymättömyyttä. Kiurun mukaan ilman kotitoimituksen tukea työstä ei olisi tullut mitään. (Kiuru 1997, 46.)

Kiurun kirjeenvaihtajakausi ajoittui 1960- ja 1970-lukujen taitteeseen eikä ole ajallisesti verrattavissa omiin tutkittaviini. Eikä tuon ajan Moskovaa voi tietenkään suoraan verrata 1980-luvun Varsovaan. On kuitenkin yllättävää, miten samanlaisia kirjeenvaihtajien palkkajärjestelyt, sisäfileenosto-oikeudet ja avustajajärjestelyt olivat myös omien haastateltavieni puheessa.

2.4 Takaisin kotiin

Hannerz esittää ulkomaankomennuksen kulun tiivistettynä kolmeen vaiheeseen. Kolmivuotisen työkomennuksen ensimmäinen vuosi kuluu uuden oppimiseen. Toisena vuonna kirjeenvaihtaja vakiintuu ja löytää oman tyyliinsä tehdä työtä asemapaikassaan. Kolmantena vuonna eteen tulee väsähtäminen. (Hannerz 2004, 92–93.)

Ulkomaankirjeenvaihtajuus päättyy jokaisella aikanaan. Kotiinpaluun voi nähdä yhdeksi työhön liittyväksi pulmaksi, koska kotiutuminen on monille vaikeaa. Itsenäinen

ulkomaankirjeenvaihtajan työ vaihtuu hierarkkiseen kotitoimitukseen, puhumattakaan perheellisten toimittajien perheenjäsenten sopeutumisvaikeuksista takaisin kotimaahan. Myös kotimaan juttuaiheet saattavat vaikuttaa ikävystyttäviltä, etenkin jos ulkomailla on elänyt konfliktin varjossa. Siksi moni etsiytyy ulkomaille myöhemmin uudelleen (Hess 1996, 111–112.) Jotkut entiset ulkomaankirjeenvaihtajat siirtyvät myöhemmin muun muassa tiedotustehtäviin. Toiset jäävät ulkomaille, vaikka työsuhde sellaisenaan päättyisikin. Näin käy etenkin silloin, jos asemamaasta on löytynyt puoliso ja asuinkustannukset ovat edulliset (mt. 112.)

Kotiinpaluun vaikuttimet vaihtelevat ääripäästä toiseen. Hessin haastattelemat toimittajat kertoivat uupumuksesta, kyllästymisestä ammutuksi tulemisen pelkoon, puolisoiden vaatimuksista ja taloudellisesta pakosta: kotitoimitus vain lopettaa asemapaikan. Joskus kotiintulon syynä oli pelkkä kyllästyminen (Hess 1996, 107.)

2.5 Ulkomaankirjeenvaihtajat muinaisjäänteinä

Ulkomaankirjeenvaihtajuutta on käytetty myös kuvaamaan jonkinlaista vanhaa käytäntöä journalismissa. Ulkomaankirjeenvaihtaja ei 2000-luvulla enää riitäkään sanana kuvaamaan esimerkiksi niitä toimittajia, jotka raportoivat Irakin sodasta tai muista konflikteista. Sotakirjeenvaihtajia tutkineet Tumber ja Webster viittaavat monivuotiseen, samalle alueelle kiinnittyneeseen ulkomaankirjeenvaihtajuuteen jonkinlaisena vanhan ajan toimittajuutena, joka onkin jo kovasti harvinaistumassa. Tilalle tulevat yhä useammin toimittajat, jotka matkustavat ympäri maailmaa konfliktipesäkkeestä toiseen. He viipyvät paikassa jonkin aikaa ja palaavat sitten kotitoimitukseen. Toisaalta toimittajat itse voivat kokea olevansa mieluummin perinteisiä ulkomaankirjeenvaihtajia kuin konfliktien perässä juoksevia ”sotanarkkareita.” (Tumber & Webster 2006, 61–62.)

Myös John Maxwell Hamilton ja Eric Jenner (2004) katsovat ulkomaankirjeenvaihtajuuden tulevaisuuteen. Perinteisen asemapaikastaan raportoivan ulkomaankirjeenvaihtajan rinnalle tulee uusia ja edullisempia ulkomaanraportoinnin muotoja, kuten laskuvarjojournalismia. Siinä kotitoimituksesta lähetetään toimittaja lyhytaikaiselle juttumatkalle sinne, missä tapahtuu (mt. 306). Myös esimerkiksi ulkomailla asuvien paikallisten käyttö omassa

ulkomaanuutisoinnissa yleistyy (mt. 313). Tutkimani Puolan-kirjeenvaihtajuus edustaa tässä suhteessa vielä perinteistä, elitististäkin ulkomaankirjeenvaihtajan kuvaa.

Puolan-kirjeenvaihtajuudessa, erityisesti kansandemokraattisten lehtien palkkajärjestelyissä, voi nähdä yhteyden myös yhteen 2000-luvun ulkomaankirjeenvaihtajuuden ilmiöön. Myös kiinnitetty toimittajat (embedded journalists) edustavat Hamiltonin ja Jennerin mukaan uutta ulkomaankirjeenvaihtajuutta (Hamilton & Jenner 2004, 313). He työskentelevät tiiviissä yhteydessä esimerkiksi armeijan kanssa. Tähän tiiviyyteen kuuluu myös armeijan ehdoilla toimiminen: toimittaja on sitoutunut noudattamaan armeijan sanelemia sääntöjä, ja järjestelmä pitää toimittajat täysin riippuvaisina armeijasta. Toimittajat toisaalta saavat armeijalta tietoa, mutta toisaalta armeijalla oli oikeus sensuroida juttuja. (Fahmy & Johnson 2005, 302.)

Koska Puolassa osan kirjeenvaihtajien palkasta maksoi puolue, voisi kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajat nähdä oman aikansa kiinnitettyinä toimittajina. Kovin suurta yhtäläisyysmerkkiä ei kuitenkaan voine vetää. Puolueen kirjeenvaihtajille maksama raha hupeni kirjeenvaihtajien kertoman mukaan taksimatkoihin, eli täydestä rahallisesta riippuvuudesta ei voida puhua. Myös haastateltavieni saamat ohjeet toivotuista juttuaiheista tulivat enemmän kotitoimitukselta kuin isäntäpuolueelta. Toisaalta Varsovan virallista julkisuutta pyöritti tiukasti puolueen lehdistökeskus järjestämällä lehdistötilaisuuksia ja esimerkiksi matkoja Puolan sisällä. Viralliset haastateltavat tuli hankkia lehdistökeskuksen kautta. Käytössä oli sensuuri, vaikkakin haastateltavani eivät juuri kokeneet sitä työnsä rajoittajaksi. Tosin dokumentaristi sai ainakin muodollisia pyyhkeitä, jos filmissä näkyi jotain puolueen mielestä haitallista.

2.6 Ulkomaankirjeenvaihtajat, itsesensuuri ja suomettuminen

Haastateltavani kertoivat tehneensä toimittajan työtä rehellisesti ja kriittisesti ja kirjoittaneensa niin kuin asiat olivat. Myös silloin kun oli aihetta yhteiskuntakritiikkiin. Kansandemokraattisten lehtien kotitoimitusten toiveet olivat haastateltavieni mukaan välttää jutuissa Neuvostoliiton arvostelua, mikä loi toisinaan jännitteitä kirjeenvaihtajien tekemien juttujen ja kotitoimituksen toiveiden välille. Tämän tutkielman tarkoitus ei ole syyttää ketään suomettuneeksi tai itsensä sensuroijaksi, mutta näiltä asioilta ei ole myöskään tarkoitus sulkea silmiä. Tutkielmani käsittelee Neuvostoliiton vaikutuspiirissä ollutta maata, ja koska

suomalaisten itsesensuurista suhteessa Neuvostoliittoon puhutaan vielä 1980-luvunkin yhteydessä, lienee paikallaan tarkastella ulkomaankirjeenvaihtajuutta myös niiden kautta.

Toimittajan työssään kokemaa vapautta on määritelty usein sen rajoitusten kautta. Pertti Hemánus määrittelee journalistisen vapauden rivitoimittajan vapaudeksi työskennellä haluamallaan tavalla ja oikeiksi katsomiensa päämäärien hyväksi ilman, että toimitus rajoittaa tätä vapautta. Tähän vaikuttavat myös toimitukseen ulkopuolelta kohdistuvat paineet (Hemánus 1983, 154). Journalistisen vapauden rajat tulevat ilmi, kun toimittaja joutuu konfliktitilanteeseen esimiesportaan kanssa. Tavallisesti tällaiset ristiriidat koskevat journalistisia valintoja: tehdäänkö aiheesta juttu vai ei, mistä näkökulmasta juttu tehdään ja paljonko se saa välineessä tilaa (mt. 130).

Konfliktitilanteisiin liittyy usein myös itsesensuuri. Itsesensuurin Hemánus määrittelee siten, että journalisti itse asettaa rajat omalle journalistiselle työlleen. Hän ei esimerkiksi käsittele joitakin aiheita lainkaan, tai valitsee harmittoman näkökulman. Silloin kun itsesensuuri on tiedostettua, toimittajan ammatti-identiteetti joutuu koetukselle ja hän tuntee tekevänsä työtään huonommin kuin mihin pystyisi (mt. 166–167).

Toisaalta itsesensuuri myös pitää toimittajan journalistisen kulttuurin hyväksytyinä pidetyissä rajoissa, jolloin puhutaan legitiimistä itsesensuurista. Vähemmän oikeutettu itsesensuuri sitä vastoin on sellaista, jossa toimittaja tinkii työnsä tasosta ja sensuroi itseään, koska pelkää seurauksia. Toimittaja vapautuisi moraalista vastuusta vasta, jos yrittäisi julkaista tietonsa, mutta esimiesporras ei päästäisi juttua läpi. (Hemánus 1983, 167–168).

Suomalaisviestinten itsesensuurista puhutaan usein suomettumisen yhteydessä. Uskali määrittelee suomettumisen ja itsesensuurin eroa siten, että suomettuminen oli osa yleistä henkistä ilmastoja ja itsesensuuri oli yksilöiden, esimerkiksi kirjeenvaihtajien käyttäytymistäipumusta ja valintaa. Itsesensuuria Uskali pitää yksilö- ja ryhmäpsykologisena ilmiönä, jonka tarkoitus on kartaako arkojen aiheiden käsittelyä. Suomettumisen hän taas määrittelee Suomen lähihistoriaan liittyväksi koko kansakunnan tasoiseksi ilmiöksi, jossa niin joukkoviestimet kuin poliitikot noudattivat Neuvostoliiton haluamaa politiikkaa. Uskali olettaa, että yksittäinen kirjeenvaihtaja voi hyvin pitkälle itse valita, kuinka paljon antaa suomettuneen ilmapiirin aiheuttamalle itsesensuurille valtaa omassa työssään. Tähän

vaikuttaa tietenkin myös se, työskentelikö kirjeenvaihtaja kokoomuslaiselle vai kansandemokraattiselle lehdelle. (Uskali 2003, 63.) Omista haastateltavistani kolme työskenteli kansandemokraattiselle Kansan Uutisille ja yksi Yleisradiolle. Kahden haastateltavani pääasiallinen työnantaja oli kommunistinen Tiedonantaja.

Myös Esko Salminen (1996) ruotii suomalaista itsesensuuria ja suomettumista vuosina 1968–1991. Hän keskittyy pääasiassa Neuvostoliittoon eikä siten anna suoria eväitä Puolan olosuhteiden tarkasteluun. Itsesensuuri ilmiönä tulee kuitenkin selitetyksi myös Salmisen teoksessa. Hemánuksesta poiketen Salmisen itsesensuuri-määritelmään kuuluu kiinteästi itsesensuurin yhteys nimenomaan Neuvostoliittoon. Salmiselle itsesensuuri on yksi suomettumisen muoto, jonka huippuaika koettiin 1970-luvulla. Seuraavalla vuosikymmenellä suomalaisen lehdistön itsesensuuri alkoi Salmisen mukaan jo vähentyä. Itsesensuuri oli Salmisen mukaan suomalaisen joukkoviestinnän harjoittamaa ulkopoliittisen kirjoittelun osittain tai kokonaan vapaaehtoista kontrollia, jonka tarkoitus oli välttää Neuvostoliiton ja muiden sosialistimaiden arvostelua. Itsesensuuria oli kahta laatua: passiivinen vaikeneminen oli yleisluontoista varovaisuutta ja aktiivinen itsesensuuri taktista vaikenemista, jota käytettiin poliittisen valtapelin aseena (mt. 21, 133).

Salmisen mukaan Neuvostoliiton kommunistisella puolueella oli Suomen-tarkkailijoita, jotka pitivät Suomen sanomalehdistöä silmällä aina 1960-luvun lopulta Neuvostoliiton hajoamiseen saakka. Tässä valvonnassa sekä Kansan Uutiset että Tiedonantaja, mutta erityisesti jälkimmäinen, olivat Salmisen mukaan keskeisiä kanavia. (Salminen 1996, 41.)

Kirjeenvaihtajan työstä Moskovassa kirjoittaneelle Martti Valkoselle itsesensuuri kirjeenvaihtajan työssä oli vaikenemista joistakin aiheista, mutta suomettuminen oli asioiden kaunistelua. Se saattoi olla myös keino edetä uralla, joko omasta tahdosta tai olosuhteiden pakosta. Valkonen pitää suomalaisia puoluelehtiä ja Yleisradiota suomettuneina välineinä. (Valkonen 1998, 33–35.)

Myös Koulumiehen muisteloissa Moskovon-kirjeenvaihtajuuden ajoilta suomettuminen on mukana jatkuvasti. Uuden Suomen kirjeenvaihtajalta sopii odottaakin hyvin kriittistä suhtautumista 1970- ja 1980-lukujen taitteen ilmapiiriin. Kirjoittajan oman suoraselkäisyyden korostaminenkaan ei yllätä. Koulumies toteaa, että kirjeenvaihtajien toiminta oli

suomettunutta käytännön syistä. Yhdellä artikkelilla olisi voinut sulkea kaikki tietolähteet ja pahimmillaan tulla heitetyksi ulos maasta. Myös toimittajanura Suomessa olisi voinut loppua siihen paikkaan, jos tuli leimatuksi neuvostovastaiseksi. (Koulumies 2008, 93.)

Valkonenkin pitää itesesensuuria jokaisen toimittajan järjenkäyttönä, joka ei käytännössä aina eronnut normaalista työn huolellisuudesta. Jos halusi jatkaa työtään tulematta heitetyksi ulos maasta, oli harkittava sanojaan. Neuvostoliiton ja sosialistisen leirin maiden arvostelu oli erityisen arka asia. (Valkonen 1998, 31–32.)

Valkonen antaa esimerkin sanomisen rajoista myös suoraan Puolasta. Yleisradion uutistoiminnan päällikön Jarmo Virmavirran haastattelua siteeraten Valkonen kertoo, että Jarmo Jääskeläisen raportointi Puolan sotatilasta aiheutti Moskovassa pahennusta. Tulos oli, että Nkp:n virkamies matkusti Helsinkiin painostamaan Yleisradiota lopettamaan Jääskeläisen raportointi. (Valkonen 1998, 119.) Jääskeläisen raportointia Puolan sotatilasta on kuvattu kuuluvaksi aikansa ainoisiin, joissa sosialistisen maan tapahtumista pyrittiin kertomaan totuudenmukaisesti, vaikka se olikin vaikeaa (Salminen 1996, 56).

Toimittaja on harvoin sokea vaikutuspyrkimyksille. Heikki Luostarinen on koonnut joukon tekijöitä, jotka tukevat journalistista itsenäisyyttä. Voimakas ammatti-identiteetti ja esimerkiksi toimituksesta saatava tuki sekä taloudellinen riippumattomuus tukevat itsenäisyyttä. Myös suuri vapaus saada informaatiota suojaa toimittajaa. Muita tällaisia tekijöitä ovat vielä hyvä koulutus, pyrkimys itsenäiseen tiedonhankintaan ja pyrkimys vastustaa suostuttelevaa julkisuudenhallintaa. Journalistiset kriteerit menevät siis houkuttelevan aineiston edelle. (Luostarinen 1994, 91.) Luostarisen kriteerit voivat saada kenen tahansa 2000-luvulla työtään tekevän toimittajan punastumaan: kukapa meistä voi tunnustaa kaikkien tekijöiden toteutuvan omassa työssään.

2.7 Yle, Kansan Uutiset ja Tiedonantaja Itä-Euroopassa

Kuudesta haastateltavastani kolme työskenteli pääosin Kansan Uutisille ja kaksi Tiedonantajalle. Yksi haastateltavistani työskenteli vain Yleisradiolle. Tässä luvussa kerron hieman taustatietoa Kansan Uutisten, Tiedonantajan ja Yleisradion kirjeenvaihtajaverkostosta Itä-Euroopassa.

Yleisradiossa Itä-Euroopan seuraaminen oli vuodesta 1969 Belgradiin sijoitetun päätoimisen kirjeenvaihtajan harteilla. Samaan aikaan Varsovasta Ylelle raportoi myös ”puolivakinainen” avustaja. Kyseessä oli jo silloin Puolassa asunut Jarmo Jääskeläinen. Moskovassa Yleisradiolla oli päätoimisen kirjeenvaihtajan paikka 1960-luvun puolesta välistä alkaen. Kansan Uutisten Moskovan-kirjeenvaihtaja oli aiemmin avustanut Yleisradiota, mutta siirtyi nyt kokonaan Yleisradion palvelukseen. (Salokangas 1996, 189–190.) Yleisradiolle 1970-luvulla Itä-Euroopasta raportoineiden kahden päätoimisen kirjeenvaihtajan asemakaupunkia muutettiin pariin otteeseen, kunnes toinen paikka siirrettiin 1980-luvun alussa Moskovaan ja toinen Afrikkaan (mt. 312). Ylen Moskovan-kirjeenvaihtajakuvion tapaan osa haastateltavistani jatkoi vasemmistolehden ja Yleisradion yhteistä työmaata, sillä osa Kansan Uutisten kirjeenvaihtajana olleista avusti toistuvasti myös Yleisradiota. Myös Tiedonantajalle työskentely mahdollisti samaan aikaan Yleisradion avustamisen.

Vuonna 1956 perustettu Kansan Uutiset oli SKDL:n ja SKP:n yhteinen äänenkannattaja. Aatteeltaan radikaalimmin vasemmalla oleva Tiedonantaja oli tehty sen kilpailijaksi. (Björkbacka 2007, 219–221). Tiedonantaja oli SKP:n taistolaisiiven lehti, kun taas Kansan Uutiset edusti maltillisempaa vasemmistoa. Aatteen jyrkkyysero näkyi 1970- ja 1980-luvuilla myös lehtien keskinäisissä suhteissa, jotka eivät olleet erityisen lämpimät. Tiedonantajan sisältöä pidettiin suoraan itänaapurin mielipiteenä. (Kari 2007, 228–230.) Kansan Uutiset oli SKDL:n ja SKP:n yhteinen äänenkannattaja vuoteen 1990 asti. Lehti sai osan tuloistaan suoraan SKP:ltä. Se oli virallisesti sitoutumaton vuoteen 2000, jolloin siitä tuli Vasemmistoliiton äänenkannattaja. (Rautio 2007, 224.)

Kansan Uutisissa tärkeimpänä kirjeenvaihtokaupunkina oli alusta asti pidetty Moskovaa, mutta freelancer-suhteita lehdellä oli myös Itä-Berliiniin, Budapestiin ja Varsovaan (Leppänen 2007, 20). Leif Salmén kirjoittaa Kansan Uutisten historiikissa, että Kansan Uutiset muuttui 1980-luvulla luonteeltaan entistä enemmän pelkäksi järjestölehdeksi (Salmén 2007, 156). Lehden suhteet Neuvostoliittoon eivät olleetkaan enää 1980-luvulla ihan ongelmattomat. Neuvostoliitto piti Kansan Uutisia 1980-luvulla jo niin neuvostovastaisena, että esimerkiksi supisti jatkuvasti suurimmissa neuvostokaupungeissa ilmestyneiden Kansan Uutisten tilausmäärää. (Kauppila 1997, 58.) Vuosikymmenen aikana lehden sanotaankin menneen yhä sitoutumattomampaan suuntaan (Salminen 1996, 135).

Tiedonantajalla oli kirjeenvaihtaja Moskovassa vuodesta 1975 (Uskali 2003, 322). Moskovaan lähetetty Matti Pykälä oli kaupungissa aina vuoteen 1988 (mt. 350). Moskova olikin myös Tiedonantajan tärkein kirjeenvaihtajapaikka. Itä-Berliinissä lehdellä oli useita kirjeenvaihtajia 1970-luvulta 1980-luvun loppuun asti. Keskellä Eurooppaa sijainnut Itä-Berliini tuli tärkeysjärjestyksessä heti Moskovan jälkeen. Varsova ja Praha muodostivat oman kirjeenvaihtajakokonaisuutensa, ja Varsovaa pidettiin lehdessä Moskovaan ja Berliiniin verrattuna jopa eksoottisena paikkana. Varsovasta raportoivat Jukka Kiljunen ja Risto Repo. Tšekkoslovakiassa Tiedonantajalla oli kaksi kirjeenvaihtajaa, joista toinen kirjoitti lehteen jo 1970-luvun lopulta. (Susi 2009).

3. Puolan kansantasavallan viimeinen vuosikymmen

Yhden vuosikymmenen erottaminen kokonaisen valtion historiasta tuntuu raa'alta toimenpiteeltä. Nykyisyys nojaa aina historiaan, ja tapahtumien juuret ulottuvat vuosikymmenten taakse. Puolan tapauksessa historia tuntuu olevan mukana erityisen voimakkaasti, jos haluaa ymmärtää esimerkiksi sitä, miksi kansa seurasi paavi Johannes Paavali II:ta tämän Puolan-vierailuilla satojen tuhansien joukoissa, tai miksi Stalin sanoi sosialismin tuomisen Puolaan olevan kuin sovittaisi satulaa lehmälle (kts. esim. Davies 2001, 2). En tässä työssä kuitenkaan aio tiivistää Puolan historiaa enempää kuin on tarpeen tutkielman ymmärtämiseksi ja perustelemiseksi. Tässä luvussa käsittelen maan 1980-luvun tapahtumia ja kerron taustaa sellaisista aiheista, jotka tulivat esiin haastatteluissa.

Toisessa maailmansodassa pahoin raunioitunut Puola oli sodan jäljiltä Neuvostoliiton sotilaallisessa ja poliittisessa kontrollissa. Puolaa ei koskaan liitetty Neuvostoliittoon, mutta vuosikymmenten ajan se oli Neuvostoliiton satelliittivaltio. Yksi taho, Puolan yhtynyt työväenpuolue (jatkossa PYTP), hallitsi työelämää ja kaikkia valtion laitoksia. (Lukowski & Zawadzki 2001, 250–255.) Puolan 1980-luvun voinee raa'asti tiivistää siten, että sosialistinen järjestelmä ei enää selviytynyt taloudellisista vaikeuksistaan ja epäsuosiostaan. Ihmisten tyytymättömyys kanavoitui uuden oppositioliikkeen eli Solidaarisuuden syntyyn ja lopulta sosialismi sai väistyä. Timothy Garton Ash tulkitsee 1980-luvun tapahtumia puolalaisten Venäjä-suhteen kautta:

Puolalaiset ovat vanha eurooppalainen kansa, jonka vapaudenjano on sammumaton. Vapaus tarkoittaa Puolassa ennen kaikkea kansallista itsenäisyyttä. Puolalainen kansallinen identiteetti on historiallisesti määritelty Venäjän vastustamisen kautta. (Garton Ash 1983, 3.)

Puolan 1980-luvusta ei voi puhua kurkistamatta 1970-luvulle, sillä moni 1980-luvun tapahtuma sai alkunsa viimeistään tuolloin ja on paremmin ymmärrettävissä kahden vuosikymmenen perspektiivillä. 1970-luvulla Puolassa yritettiin tehdä talousuudistusta, eli käytännössä pitää sosialistinen järjestelmä muun maailman talousvauhdissa. Tässä kuitenkin epäonnistuttiin. Maan talous nojasi yhä raskaaseen teollisuuteen, mikä osoittautui kannattamattomaksi. Palkkoja nostettiin, osittain siksi että työtätekevät pysyisivät tyytyväisinä ja hiljaisina, mutta tulokset olivat kehnot. Puolan talous ylikuumeni. (Garton Ash

1983, 14–16.) Ihmisten elintaso laski ja tyytymättömyys kasvoi. Garton Ash kertoo puolalaisen arjen hankaluuksista esimerkiksi päivittäistavara-kaupasta: ”Tällä viikolla ei ollut partavaahtoa, seuraavalla viikolla hyllyt olivat täynnä partavaahtoa, mutta teriä ei ollut” (mt. 27).

Vuonna 1978 Krakovan arkkipiispa Karol Wojtyła valittiin paaviksi. Seuraavana vuonna paavi tuli pyhiinvaellukselle Puolaan, ja sadattuhannet ihmiset seurasivat häntä. Kansan tietoisuus elintasokuilusta Puolan ja lännen välillä oli kasvanut, ja paavin vierailulla oli tässä tilanteessa suuri rohkaiseva vaikutus. (mt. 270–272.) Paavin sanat ”Ei ole vapaata Eurooppaa ilman vapaata Puolaa” upposivat otolliseen maaperään (Johnsson & Lautela 2004, 122).

Kirkon merkitys on Puolassa ollut omaa luokkaansa koko maan yli tuhatvuotisen historian ajan, mutta 1980-luvulla kirkon merkitys kansan paimenena korostui entisestään (Davies 2001, 412). Eriävien mielipiteiden esittämiselle ei ollut maallista kanavaa, ja siksikin kirkosta tuli nousevan opposition tärkeä suojelija (Garton Ash 1983, 28).

Maan 1980-luku alkoi kurjissa talousolosuhteissa. Elintarvikkeiden hintoja korotettiin tämän tästä, mikä aiheutti lakkoilua ja levottomuutta. Ympäri maan lakkolaiset alkoivat järjestäytyä yhä tehokkaammin, ja vuonna 1980 perustettiin ammattiliitto Solidaarisuus. Sen johtoon nousi gdańskilainen sähkömies Lech Wałęsa. Solidaarisuus ei ollut pelkkä ammattiyhdistys. Se oli kymmenen miljoonan jäsenen sosiaalinen liike, joka tavoitteli demokraattista yhteiskuntaa. Jerzy Lukowskin ja Hubert Zawadzkin mukaan sillä oli tavoitteilleen sekä kansan että paavin siunaus. Moskovassa moisesta liikehdinnästä ei pidetty, ja Neuvostoliitto painosti Puolan kommunistihallintoa varsin suorasanaisesti murskaamaan Solidaarisuuden. (Lukowski & Zawadzki 2001, 272–274.)

3.1 Sotatila lamautti kaiken

Hankaluuksia tulikin. Joulukuun 13:ntena 1981 pääministeri, kenraali Wojciech Jaruzelski julisti maan sotatilaan. Aamulla ikkunastaan ulos katsova varsovalainen näki yhtäkkiä kaduilla panssarivaunuja, risteyksissä armeijan tarkastuspisteitä, ja joka kadunkulmassa tiedote kertoi sotatilasta. (Davies 2001, 20.) Yksi haastateltavistani, Kansan Uutisten toimittaja Risto Korhonen kuvaa lehden historiikissa sotatilaan toimittajan näkökulmasta.

Jotain olosuhteiden tiukkuudesta kertoo se, että Korhosen tekstiä ei kirjoitusvuonna 1982 julkaistu lainkaan, sillä se olisi aiheuttanut miehen ulosheittämisen Puolasta (Korhonen 2007, 165). Tekstin tiedot perustunevat toimittajan omiin havaintoihin, mutta tekstissä on myös viittauksia viranomaislähteisiin ja virallisiin lukuihin (esim. mt. 172).

Korhosen teksti on kirjoitettu kolme viikkoa sotatilan puhkeamisen jälkeen ja se antaa yksityiskohtaisen kuvan siitä, mitä maassa tapahtui. Korhonen kuvaa panssariajoneuvoja ja sotilaita kaduilla ja pohtii sotilashallinnon tiedotuksen paikkansapitävyyttä. Hän vertaa sotatilaa suoraan sotilasdiktatuuriin. Kiellettyjä olivat muun muassa yli seitsemän hengen kokoontumiset ja kaikki ammattiyhdistystoiminta. Matkustaa ei saanut. Puhelimet eivät toimineet. Valtaa piti sotilaista koottu sotilasneuvosto. Vain armeijan hyväksymä tiedonvälitys oli sallittua. Televisioutaisia luettiin sotilasunivormuissa ja suosittuja aiheita olivat katsaukset, joissa armeijan reippaiden sotilaiden esittelyn lisäksi todettiin tuotantoelämän pelaavan mainiosti. Puolan tuonaikaista taloustilannetta Korhonen kuvaa katastrofaaliseksi (mt. 166–170).

Korhosen artikkelissa sotatilan aikainen Varsova elää elintarvikepulassa. Sotilasjunta korotti elintarvikkeiden hintoja jopa kuusinkertaisiksi, mutta palkat eivät seuranneet perässä. Kaupat olivat tyhjiä. Siellä, mihin tuli myyntiin leipää tai maitoa, oli pian parisataametrinen jono. (mt. 168–169.) Myös vapaudenriistot olivat tavallisia. Daviesin mukaan sotilashallinto pidätti noin 10 000 ihmistä ja poisti epäluotettavan kansalaisaineksen aina ministeriöistä kirjastoihin. Lukemattomat joutuivat allekirjoittamaan uskollisuudenvalan puolueelle, eli käytännössä vakuuttamaan olevansa Solidaarisuutta vastaan. (Davies 2001, 21.)

Sotatilan yhteydessä pohditaan yleensä sitä, kuinka välttämätön tapahtuma oli Puolalle. Olisiko Neuvostoliitto vyörynyt kaduille itse, ellei kenraali Jaruzelski olisi tehnyt sitä kotimaisin tankein? Olisiko maa ajautunut sisällissotaan neuvostovastaisen Solidaarisuuden ja kommunistihallinnon kannattajien kesken? Yleinen arvio on, että sotatilan ainoa vaihtoehto olisi ollut neuvostomiehitys (Lukowski & Zawadzki 2001, 278). Kirjeenvaihtaja Korhonen kuvaa Solidaarisuuden tuonaikaista johtoa ylimieliseksi ja sen vaatimuksia kohtuuttomiksi. Toisaalta hän kritisoi Puolan yhtynyttä työväenpuoluetta ja sanoo, että sen kyvyttömyys hallita maan poliittista kenttää aiheutti sotilasvallankaappauksen. (Korhonen 2007, 171–173.) Davies muistuttaa, että Puolan sotatilassa otteet eivät olleet yhtä kovat kuin esimerkiksi

Unkarin kansannousun tukahduttamisessa tai Tšekkoslovakian tapahtumissa vuonna 1968. Neuvostoliitto ei myöskään suoraan sekaantunut Puolan tapahtumiin, vaan puikoissa olivat puolalaiset itse. (Davies 2001, 23–24.)

3.2 Papin murha oli jo liikaa

Lech Wałęsa sai Nobelin rauhanpalkinnon vuonna 1983 (Davies 2001, 410). Seuraavana vuonna salainen poliisi surmasi varsovalaisen papin Jerzy Popiełuszkon. Hän oli ollut tekemisissä Solidaarisuuden kanssa ja oli tullut kuuluisaksi jumalanpalveluksistaan, ”messuista isänmaan puolesta.” Tieto murhasta ja kuvat runnellusta ruumiista levisivät nopeasti, eikä pääministeri Jaruzelskilla ollut muuta vaihtoehtoa kuin saattaa tekijät vastuuseen. Popiełuszkon autonkuljettaja todisti tekijöitä vastaan. Kolme salaisen poliisin miestä tuomittiin teosta pitkiin vankeusrangaistuksiin. Popiełuszkon tapausta pidetään merkittävänä siksi, että se oli Puolan kansantasavallan ensimmäinen, jossa kommunistihallinnon edustajia tuomittiin rikoksesta. (mt. 411–412.)

Puolan 1980-luvun tapahtumilla on yhteys Neuvostoliitossa aloitettuun glasnostiin ja kylmän sodan yleiseen lieventymiseen. Julkista keskustelua ei enää voitu tukahduttaa samoin kuin aikaisemmin. Sekä puolueessa että kaduilla tiedettiin, että järjestelmän piti uusiutua. Hallinto painiskeli talousvaikeuksissa yrittäen samalla pitää kommunistisen järjestelmän kasassa. (Davies 2001, 412–414.)

Vuosina 1980–1987 Puolasta muutti pois yli 500 000 ihmistä. Kuten miljoonat heitä aikaisemmin, nämä emigrantit äänestivät maan oloista jaloillaan. (Johnsson & Lautela 2004, 119.) Myös PYTP alkoi olla vaikeuksissa. Maalla oli valtavasti ulkomaanvelkaa ja keinot kohentaa tilannetta vähissä. Samaan aikaan oppositio alkoi jälleen nousta maan alta, jonne se oli sotatilalla ajettu. Jaruzelskilla olisi ollut mahdollisuudet tukahduttaa edelleen laitton Solidaarisuus uudestaan. Kansainvälinen ilmapiiri ja sotatilan tuoma huomio länsimediassa ei kuitenkaan enää sallinut kovia otteita. Puolueen täytyi tehdä yhteistyötä opposition kanssa. (Davies 2001, 410.)

3.3 Sosialismin loppu

PYTP ei nauttinut laajaa kansansuosiota. Kommunistihallinto oli asetettu maahan ulkoapäin, joten siltä puuttui kansalliset valtuudet. Juuri tätä on arvioitu yhdeksi syyksi siihen, miksi järjestelmän epäsuosio oli juuri Puolassa niin näkyvää ja militanttia. (Sparks 2008, 49.) Valtaosa väestöstä jäi ilman kulutustavaroita ja palveluja, joista pieni puolue-eliitti valta-asemaansa käyttäen sai nauttia (Sparks 2008, 48).

Paineiden kasautuessa vuosikymmenen lähestyessä loppuaan PYTP:n täytyi suostua jakamaan valta Solidaarisuuden kanssa. Davies huomauttaa, että kyseessä oli ajankohtaan nähden poikkeuksellinen tapaus, sillä Puolan lisäksi yksikään muu kommunistinen maa ei tuolloin ollut näyttänyt mahdollista ahdinkoaan ulospäin, eikä yksikään kommunistinen puolue ollut hellittänyt otettaan. Vuonna 1989 Solidaarisuus ja PYTP kokoontuivatkin saman neuvottelupöydän ääreen. Neuvottelujen tuloksena Solidaarisuus laillistettiin. (Davies 2001, 415–417).

Samana vuonna maassa pidettiin ensimmäiset vaalit, joissa muillakin kuin kommunisteilla oli toivoa. Puolassa valta jakaantuu ylähuoneen eli senaatin ja alahuoneen eli sejmien kesken. Solidaarisuus sai murskavoiton, sillä se sai senaatin sadasta paikasta 99 ja alahuoneesta kaikki ne paikat, joita ei ollut varattu kommunisteille. (Johnsson & Lautela 2004, 132.) Solidaarisuuden voitto oli ennen kaikkea psykologinen, sillä Puolan perustuslain mukaisesti käytännön valta pysyi yhä tiukasti kommunistien käsissä. Davies pitää vaaleja silti maan demokratisoitumisen ensiaskeleena. Kun vielä Neuvostoliiton ulkoministeriöstä ilmoitettiin, että Neuvostoliitto ei aio sekaantua Puolan sisäisiin asioihin ja että puolalaisten pitää ratkaista ongelmansa itse, alkoivat puolalaisen kommunismin päivät olla luetut. (Davies 2001, 417–419.)

Vuoden 1989 lopussa kommunistihallinnot kaatuivat ympäri Itä-Eurooppaa, mutta Puolassa oli hiljaista. Solidaarisuusjohtajien tarvitsi vain odottaa, sillä jokainen kommunistien takaisku ulkomailla nakersi myös PYTP:n valtaa. Joulukuussa 1989 Puolan perustuslaista poistettiin marxilainen esipuhe ja maininnat Puolan yhtyneen työväenpuolueen johtajuudesta sekä työväenluokan ylivallasta. Puolan kansantasavallasta tuli jälleen Puolan tasavalta. (Davies 2001, 420.)

3.4 Propagandasotaa olohuoneissa

Tässä luvussa käsittelen Puolan olosuhteita lehdistönvapauden näkökulmasta. Työni tarkoitus ei ole eritellä sitä, miten vapaata tai rajoitettua puolalaisten tiedotusvälineiden toiminta 1980-luvulla oli. Suomalaiset kirjeenvaihtajat työskentelivät suomalaisille tiedotusvälineille, eivätkä Puolan sisäiset lehdistönvapausasiat siten suoraan kosketa heitä. Mutta puolalaiset lehdet olivat haastateltavilleni päivittäisiä tiedonlähteitä. Puolalaisen median sisältö vaikutti siis varmasti myös siihen, miten omat haastateltavani lopulta tekivät työtään. Tämän luvun tarkoitus on antaa taustatietoa lehdistönvapaudesta Puolassa aikana, jolloin haastateltavani tekivät siellä journalistista työtä. Haastateltavieni kokemuksiä oman vapautensa rajoista sekä Suomessa että Puolassa käsittelen luvussa 7.

1970-luvun lopun Puolaa on verrattu Kiinaan ja Neuvostoliittoon sanomalla, että jokaisessa oli vallalla jonkinasteinen stalinistinen yhteiskuntajärjestys. Puola ei kuitenkaan koskaan ollut totalitaristinen. Valta oli silti kommunistisen puolueen käsissä, eikä hallinto joutunut demokraattisten pakotteiden alaiseksi. Puoluejohdon valta ulottui myös joukkoviestimiin. (Sparks 2008, 48)

Puolassa oli 1980-luvulle tultaessa kolme erilaista julkisuuden aluetta: valtion ja puolueen virallinen, kirkon vaihtoehtoinen ja opposition maanalainen julkisuus. (Jakubowicz 1991, 158–61, sit. Sparks 2008, 52).

On arvioitu, että puolalainen oppositio onnistui luomaan vaihtoehtoisen julkisuuden jo 1970-luvun lopussa (Sparks 2008, 52). Vuosikymmenen vaihduttua Puolan oppositio oli kehittänyt kokonaisen vastakulttuurin, joka Garton Ashin mukaan haki vertaistaan koko neuvostoblokissa. Arviot 1970- ja 1980-lukujen taitteessa ilmestyneiden vaihtoehtoisten julkaisujen määrästä vaihtelevat. Garton Ashin mukaan maassa ilmestyi kaksi sensuroimatonta kirjallisuuslehteä ja yli kymmenen mielipidelehteä. (Garton Ash 1983, 18.) Tämän lisäksi kuvioissa oli myös puhtaasti luvaton julkaisutoiminta. Karol Jakubowiczin mukaan laittomien, joskin avoimesti levitettyjen julkaisujen kokonaismäärä oli vuonna 1981 jopa 1 500. (Jakubowicz 1990, 339, sit. Sparks 2008, 52). Sotatilan aikana on arvioitu julkaistaneen jopa yli kahtatuhatta julkaisua (Jakubowicz 1991, 159–60, sit. Sparks 2008, 53).

Julkisuuden toisella puolella oli puolueen johtama media. PYTP:n pää-äänenkannattaja *Trybuna Ludu* oli Puolassa sama mitä *Pravda* Neuvostoliitossa (Garton Ash 1983, 7). Katolisella kirkolla oli ollut vapaus jo 1950-luvulta julkaista omia sanomalehtiään, ja 1970-luvulla sen suojissa ilmestyneiden laittomien julkaisujen määrä kasvoi 15:stä viiteenkymmeneen (Jakubowicz 1990, 339, sit. Sparks 2008, 52).

Jakubowicz rinnastaa puolalaisen, maanalaisen median toiminnan ulkomaalaiseen mediaan. Ulkomaista tiedonvälitystä ja siten hallinnon mielipiteistä poikkeavien näkemysten leviämistä ei voitu täysin estää. Maanalainen media teki tämän lisäksi vielä tarkempaa ja kansaanvetoavampaa ruohonjuurityötä. Sen toiminta oli organisoitua. Maanalainen media kehitti omat jakelukanavansa ja sen yhteistyö vastarintaliikhehdinnän kanssa tekikin vaihtoehtojulkisuuden roolista vuosikymmenen mullistuksissa varsin suuren. Elinvoimainen maanalainen media kertoi jo olemassaolollaan vallanpitäjien voimattomuudesta. (Jakubowicz 1995, 34.) Opositioaktivistit esimerkiksi painoivat omia työläisille tarkoitettuja lehtiään, joita jaettiin telakoiden porteilla ja kirkkojen ulkopuolella, salaista poliisia väistellen (Garton Ash 1983, 24).

Puolalaisissa olohuoneissa ei eletty missään umpiossa, vaan esimerkiksi länsimaiset, kaupalliset tv-ohjelmat olivat kotikatsomoiden jokapäiväistä elämää vielä ennen sotatilaa. Puola oli hyvin avoin ulkomaiselle tv-viihteelle. Viihdeohjelmisto oli vapaata, mutta uutiset olivat 1980-luvulla tiukemmassa kontrollissa ja niiden sisältö oli propagandapainotteista vuosikymmenen loppupuolelle saakka (Sparks 1998, 58).² Toisaalta julkisuudessa käytiin avointa ja laajaa keskustelua mediasta ja sen vapaudesta, keskustelijoina sekä media-alan ammattilaiset että yhä laajeneva joukko ihmisiä median ulkopuolelta. (Sparks 2008, 52)

Solidaarisuus-liikkeen alettua uudelleen tulla näkyväksi 1980-luvun jälkipuoliskolla se saattoi vapaamman ilmapiirin ansiosta painaa jälleen omia julkaisujaan. Vuosikymmentä määrittikin Solidaarisuuden ja puolueen käymä informaatioisota. Solidaarisuus painoi uutiskirjeitä, sanomalehtiä ja kirjoja, jotka jaettiin eteenpäin usein henkilökohtaisella riskinotolla. Lieventynyt poliittinen ilmapiiri mahdollisti tavallisellekin puolalaiselle entistä helpomman tiedonsaannin. Maassa oli käytössä sensuuri ja radioaaltoja häiritettiin, mutta toisin kuin ennen

² Ohjelmiston köyhtymiseen sotatilan jälkeen ei näytä liittyneen kovin suurta dramatiikkaa. Tv-yhtiöiden rahapula aiheutti sen, että tuoreiden tuontiohjelmien sijaan alettiin pyörittää uusintoja (Sparks 1998, 58).

sotatilaa, nyt ihmiset tiesivät, että lännessäkin tiedettiin heistä. Jokaisessa kotitaloudessa oli radio. Puolalaisten emigranttien Pariisista toimittama aikakauslehti *Kultura* ja Radio Free Europe kasvattivat yleisömääriään. BBC, Vatikaanin radio (Radio Vaticana), Deutsche Welle ja Radio France Internationale kuuluivat myös puolaksi. (Davies 2001, 410–411.)

Joukkotiedotusvälineitä on sanottu kriisigeneraattoreiksi, jotka edesauttavat yksipuoluejärjestelmien luhistumista. Pavao Novoselin mukaan sosialististen maiden joukkotiedotusvälineiden kohdalla oli kyse vain sen odottamisesta, että päälle ei enää vyöryisi tankkeja. (Novosel 1995, 17.) Poliittisten kriisien yhteydessä puoluejohdon oli annettava medialle mahdollisuus kuvata todellisuutta aikaisempaa avoimemmin ja rehellisemmin. Puolassa myös valtamedian liikkumavara sosiaalisten kysymysten käsittelyssä olikin varsin suuri poliittisina kriisiaikoina kuten 1980-luvun alussa. Muutokset eivät kuitenkaan jääneet pysyviksi. Tämä johtui Jakubowiczin mukaan siitä, että median perusrakenne ei kriisiajoista huolimatta muuttunut. Solidaarisuus kyllä vaati valtiota väistymään radion ja television vallankahvasta ja ajoi sähköiseen mediaan tilalle ”aitoa sosiaalista kontrollia”. Muutosta ei tullut, mutta oman printtimedian Solidaarisuus onnistui aikaansaamaan. (Jakubowicz 1995, 130.)

Vuoden 1989 neuvotteluilla oli vaikutusta puolalaiseen lehdistönvapauteen. PYTP:n valta-asemaa maan lehdistössä oli arvosteltu ja neuvottelujen tuloksena maan lehdistölakia päätettiin muuttaa esimerkiksi siten, että julkaisijat eivät enää tarvitsisi sensorin lupaa sanoma- tai aikakauslehtien julkaisuun. Televisio- ja radiotoiminnassa aivan yhtä liberaalille linjalle ei vielä lähdetty, vaan valtio piti vielä kiinni valta-asemastaan. (Jakubowicz 1995, 135–136.)

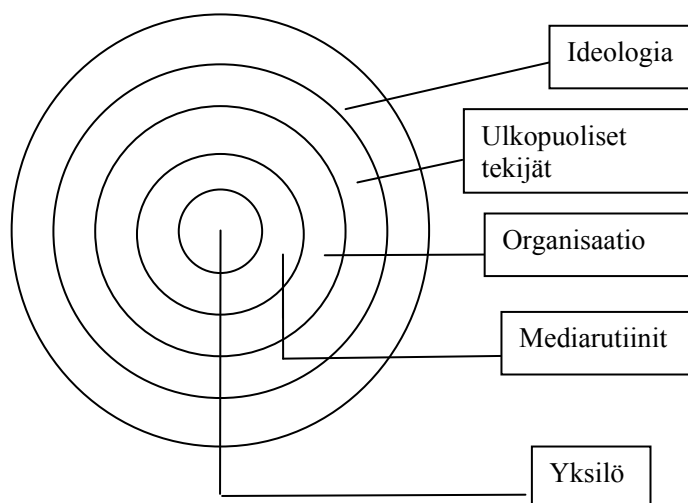
Vuosikymmenen lopussa Solidaarisuuden johdon edustajia näkyi jälleen televisiossa ilman, että heitä olisi tituleerattu agitaattoreiksi tai rettelöitsijöiksi. Daviesin mukaan moista ei ollut tapahtunut sitten vuoden 1980. Solidaarisuuden *Gazeta Wyborcza* -lehdestä tuli Puolan kansantasavallan toinen puolueesta riippumaton sanomalehti katolisen *Tygodnik Powszechny* rinnalle (Davies 2001, 416–417).

4. Haastattelurungon pohja: mitkä tekijät vaikuttavat median sisältöön?

4.1. Shoemakerin ja Reesen sekä Mörän mallit

Hahmottelin teemahaastattelurunkoani siten, että käytin hyödyksi kirjallisuuden ja muiden opinnäytteiden herättämiä ajatuksia ja kysymyksiä ulkomaankirjeenvaihtajan työn arjesta. Tämän lisäksi käytin Shoemakerin ja Reesen esittämää mallia median sisältöön vaikuttavista tekijöistä ja yhdistin malliin Tuomo Mörän kritiikin ja parannusehdotukset. Näistä elementeistä muodostin kysymysrunгон (liite), jonka johtoajatuksena on ennen kaikkea tutkimuskysymykseni perusajatus: millaista työ oli 1980-luvun Puolassa. Jo luvut kaksi ja kolme avasivat malleja ulkomaankirjeenvaihtajan työhön näkökulmasta.

Shoemaker ja Reese esittävät mallin niistä tekijöistä, jotka sekä mediaorganisaation sisällä että sen ulkopuolella vaikuttavat median sisältöön (kuvio 2). Mallissa näitä median sisältöön vaikuttavia tekijöitä on viisi: yksilötaso, mediarutiinit, organisaatiotaso, median ulkopuoliset tekijät ja ideologinen taso. Malli esittää eri tasot sisäkkäisinä ympyröinä, ja jokainen taso on alempia tasoja voimakkaampi. (Shoemaker & Reese 1991, 86). Mallin yksilötasolla on kyse yksittäisestä toimittajasta. Toimittajan henkilökohtainen tausta, kokemus ja työhistoria vaikuttavat hänen työhönsä ja siten myös median sisältöön. Muita yksilöön vaikuttavia tekijöitä ovat toimittajan arvot ja asenteet, hänen ammattiroolinsa ja -etiikkansa sekä hänen valtansa mediaorganisaatiossa (mt. 54–55).

Kuvio 2. Shoemakerin ja Reesen malli.

Ympyrämallin toinen taso eli mediarutiinit ovat Shoemakerin ja Reesen mallissa niitä vakiintuneita käytäntöjä, jotka toistuvat käytännön työssä. Nämä rutiinit palvelevat tiedonvälityksen sujuvuutta (mt. 85–86). Toimittajat esimerkiksi saavat usein tietonsa toistuvasti samoilta lähteiltä, kuten viranomaisilta, koska se on kohtuullisen vaivatonta (mt. 107–108). Yksi rutiini on myös uutisen muodossa käytetty kärkikolmiomalli, jossa tärkein ja tuorein kerrotaan heti ja tausta myöhemmin. Rutiineja ovat myös aihevalinnat ja toimittajan oletettu objektiivisuus (mt. 89–91). Rutiinien avulla toimittajat luovat aktiivisesti todellisuutta (mt. 98.)

Mediaorganisaatiolla on Shoemakerin ja Reesen mukaan kaikkialle tunkeutuva vaikutus median sisältöön (mt. 125.) Median sisältöön vaikuttaa se, millaisia rooleja organisaation sisällä on ja millaisia työkäytäntöjä talossa noudatetaan. Useimmiten mediaorganisaation toimintaa ohjaa se, että sen on tuotettava voittoa ja tasapainoiltava sekä yleisön että mainostajien miellyttämisen välillä (mt. 144, 123.) Myös itsesensuuri kuuluu organisaation valtaan: taloon tullut toimittaja oppii pian, millaisia juttuja voi ja ei voi tehdä (mt. 142.)

Mallin neljäs kehä kuvaa median ulkopuolisia tekijöitä. Ekstramediaksi nimitettyyn tasoon kuuluvat median käyttämät lähteet, sen yleisöltä ja mainostajilta saamat varat ja suhteet esimerkiksi liike-elämään ja hallitukseen. Myös yleinen taloudellinen ympäristö ja käytettävissä oleva teknologia kuuluvat mallissa näihin ulkopuolisiin vaikuttajiin (mt. 147). Lähteiden vaikutus median sisältöön on suurinta silloin, kun lähde pimittää tietoja tai valehtelee. Lähteen valtaa on myös pelata toimittajan ajankäytöllä niin, ettei muille lähteille jää sijaa (mt. 150). Lähteistä eniten valtaa on sellaisilla intressiryhmillä, joilla on myös taloudellista valtaa (mt. 177).

Eniten median sisältöön vaikuttaa mallin uloin kehä eli ideologia. Ideologian tasolla mallissa on kyse siitä, kenellä yhteiskunnassa on viimeinen sana ja suurin valta. Ne, joilla valtaa on, käyttävät sitä median kautta. Käytännössä tämä näkyy niin, että uutiset kertovat vallanpitäjistä tai jutut rakennetaan niin, että tapahtumia kuvataan heidän näkökulmastaan. Työkaluina tässä ovat esimerkiksi uutisten sanavalinnat. Ideologia läpäisee Shoemakerin ja Reesen mallin sisemmät tasot niin, että lopulta media toimii valtaapitävien etujen jatkeena. Mediarutiinit,

arvot ja organisaatorakenne ylläpitävät läpituokevaa valvontaa ja uusintavat valtaideologiaa (mt. 185).

Peliä siis pyörittää joukko eliittilähteitä. Yksittäinen toimittaja vaikuttaa objektiiviselta silloin, kun antaa nimekkään lähteen sanella uutisen, mutta antaa itsestään epäluotettavan kuvan, jos tekee johtopäätöksiä oman asiantuntemuksensa perusteella. Median sääntönä on arvoista vapaa raportointi, mutta tämän säännön mukana media tulee hyväksyneeksi eliitin sanelemat rajat (mt. 198). Shoemaker ja Reese muistuttavat, että heidän mallinsa ideologiassa ei kuitenkaan ole kyse mistään median valtaapitävien salaliitosta, vaan ideologia on pikemmin luonnollinen tulos koko siitä tavasta, jolla media taustavaikuttiminaan toimii. (Shoemaker & Reese 1996, 251).

Shoemakerin ja Reesen malli ei ole säästynyt kritiikiltä. Tuomo Mörä kehittää sitä eteenpäin ns. lianimalliksi, jossa mallin eri tasojen hierarkia ei ole yhtä jyrkkää kuin Shoemakerilla ja Reesellä. Mörä tarkastelee samanlaisia asioita kuin Shoemaker ja Reese, eli yksittäisen toimittajan roolia, lähteiden merkitystä, alan normeja, kiirettä ja työyhteisön odotuksia sekä sitä, miten toimittajat heijastavat yleistä ilmapiiriä (Mörä 1994, 1). Mörän mallissa median sisältöön vaikuttavat tekijät limittyvät toisiinsa köynnöskasvin säikeiden tapaan, eikä mikään taso ole ehdottomasti toista voimakkaampi.

Kuten Shoemakerilla ja Reesellä, myös lianimallissa median sisältöön vaikuttavat yksilö, organisaatio, mediarutiinit, lähteet ja ideologia (mt. 223). Vaikuttavat tekijät ovat siis samoja kuin Shoemakerilla ja Reesellä, mutta käsitteiltään lianimalli on Shoemakerin ja Reesen mallia yksinkertaisempi. Esimerkiksi Shoemakerin ja Reesen mallin termi ekstramedia on lianimallissa korvattu ytimekkäästi lähteillä.

Mörä moittii Shoemakerin ja Reesen mallia jähmeäksi. Mörän mukaan Shoemakerin ja Reesen malli laiminlyö sen tosiasian, että oikeasti eri tasot yksilöstä organisaatioon ja lähteistä ideologiaan ovat vuorovaikutuksessa toisiinsa. Tasojen voimasuhteet vaihtelevat tilanteen mukaan (mt. 34). Tosin Shoemaker ja Reese totesivat itsekin, että mallin eri tasojen välisissä suhteissa olisi tutkimista (Shoemaker & Reese 1991, 227). Median sisältöön vaikuttavien tekijöiden yhteisvaikutukset ovat Mörälle tärkeämpiä kuin yhden tason valta (Mörä 1994, 5.) Shoemakerin ja Reesen malli ei Mörän mielestä huomioi sitä, miten eri

tasojen merkitys vaihtelee erilaisissa juttutyypeissä. Toisinaan rutiinit sanelevat enemmän kuin ideologia (mt. 221).

Yksilön vaikutus median sisältöön kiteytyy Mörän työssä kysymykseen: miksi jotkut tekevät toisin kuin enemmistö? Tähän hän hakee vastausta esimerkiksi toimittajien asenteista ja yleisökäsityksistä (mt. 41–42.) Organisaation vaikutus median sisältöön näkyy Mörän mukaan kahdella tavalla: suorana ja piilevänä kontrollina. Suoraa valvontaa ovat tietoisesti annetut käskyt ja muut toimintaohjeet. Piilevää valvontaa on, kun organisaatiossa on määritelty, millaisia asioita nostetaan esille ja millaisista näkökulmista. Piilovalvontaa ovat myös talon tavat. Kaikki tietävät, mitä talossa kannatetaan ja mitä vastustetaan ilman, että kukaan erityisesti tekee tällaisia määräyksiä (mt.61).

Mörän mallissa mediarutiinit käsitetään uutistyylin ehtoina, joita ilman koneisto ei toimisi. Mediarutiineihin kuuluu aiheiden valinta, aineiston keruu ja uutisen esitystapa. Rutiinit myös luovat yhteenkuuluvuutta muiden toimittajien kanssa (mt. 86–87). Mörän tutkimuksessa tyypillisimpiä rutiineista irrottautujia olivat kokeneet, asemansa jo vakiinnuttaneet toimittajat, jotka työskentelivät suurimmissa välineissä (mt. 125.)

Lähteet ovat Mörän mallissa toimittajien ja tiedonlähteiden vuorovaikutusta. Tämä vuorovaikutus määrää sen, millaisen kuvan journalismi antaa todellisuudesta (mt. 152). Lähteet jakautuvat taustalähteisiin ja niihin lähteisiin, jotka myös mainitaan uutisessa lähteenä.³ Usein toimittajan ja lähteen vuorovaikutus on taistelua siitä, kumman ehdoilla todellisuutta määritellään (mt. 158.)

Ideologian säie ei liianimallisissa ole kaiken yläpuolella, vaan mallin vuorovaikutteisuus ulottuu siihenkin. Mörälle ideologia tarkoittaa sitä, millaisin strategioin toimittajat määrittelevät ja tulkitsevat ilmiöitä eli miten he luovat asioille merkityksiä. Tähän kuuluvat myös useimpien toimittajien samantapaiset ammatilliset normit, arvot ja käytännöt, kuten käsitykset sanavapaudesta tai käytännöllisemmästä jutunteosta. Tällaisista tekijöistä muodostuu lopulta jonkinlainen ideologia, mutta sen voimakkuus toimitustyön valintojen teossa ei ole ehdoton vaan voi vaihdella tilanteen mukaan (mt. 191).

³ . Mörän tutkimuksessa EU-journalismin tyypillisimpiä lähteitä ovat muut mediat, virkakoneisto ja erilaiset etujärjestöt (mt. 155–156).

Shoemakerille ja Reeselle median sisältö tarkoittaa oikeastaan kaikkea, mitä media yleisölleen esittää. Shoemaker ja Reese tarkastelevat median sisältöä siksi, että helpon tutkittavuutensa lisäksi se kertoo myös erilaisista median ja yhteiskunnan taustavoimista. Sisältö on Shoemakerille ja Reeselle siis median kaikkien vaikutusten perusta. (Shoemaker & Reese 1996, 27–31).

4.2 Mallien käyttö muissa kirjeenvaihtajatutkimuksissa

Shoemakerin ja Reesen ympyrämalli on ollut varsin suosittu ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksissa. Uskali jalosti sitä eteenpäin jakamalla mallin ekstramediatason kotimaisiin ja ulkomaisiin toimijoihin, jotta myös kansainvälinen vuorovaikutus tulisi mallissa otetuksi huomioon. Uskalilla tämä tarkoitti ennen kaikkea Neuvostoliiton vaikutusta suomalaisten tiedotusvälineiden taustalla. (Uskali 2003, 34–35.) Uskalin tuloksissa näkyi ainakin Shoemakerin ja Reesen mallin ideologian taso: kirjeenvaihtajien työtä rajoittivat ennen kaikkea Neuvostoliiton marxilais-leniniläinen ideologia ja maan totalitaristiset käytännöt. Mörää mukaillen Uskali toteaa, että kirjeenvaihtajien työhön vaikuttaneen totalitaristisen säikeen paksuus vaihteli eri aikoina. (mt. 423.)

Laura Pekonen tutki 22 suomalaisen Yhdysvaltain-kirjeenvaihtajien työtä vuosina 1966–2003 ja selvitti, millaista lisäarvoa uutisointiin kirjeenvaihtajat kokivat tuovansa uutistoimistomateriaalin lisäksi (Pekonen 2005, 2). Shoemakerin ja Reesen mallin avulla Pekonen sai eriteltyä ulkomaantoimittajuutta hyvin käytännönläheisesti. Yksilötasolla kirjeenvaihtajan työhön vaikuttivat esimerkiksi kirjeenvaihtajan asenteet asemamaahansa ennen ja jälkeen komennuksen. Mediarutiineista työhön vaikuttivat muun muassa kirjeenvaihtajan päivärytmi ja tasapainoilu uutisen ja muiden juttutyyppeiden välillä. Mediaorganisaation tekijöistä työhön vaikuttivat johtoportaan odotukset, yhteistyö kotitoimituksen kanssa sekä talon budjetti. Median ulkopuolisella tasolla lähteiden käyttö, lähteiden maailmankuva, viranomaiset ja eturyhmät sekä paikalliset kollegat vaikuttivat kirjeenvaihtajan työhön. Vaikutusta oli myös ideologian tasolla, jossa suurin rooli oli Suomen ja Yhdysvaltain ideologisilla eroilla (mt. 23–28).⁴

⁴ Pekosen tutkimat kirjeenvaihtajat kokivat tuovansa uutisointiin lisäarvoa muun muassa siten, että heillä on kumulatiivista tietoa asemamaastaan ja he pystyivät olemaan suomalaisena seulana aiheiden valinnassa. Myös paikallaolon tuntu asemamaan arjessa oli kirjeenvaihtajille tärkeää (Pekonen 2006, 2).

Oma tutkimukseni ei käsittele median sisältöä eikä myöskään median mahdollisia vaikutuksia yleisöön tai yhteiskuntaan. Siksi sisältöön keskittyvien Shoemakerin ja Reesen mallin sekä Mörän kritiikin käyttö oman tutkimukseni jäsentäjänä voi tuntua ontuvalta ratkaisulta. On totta, että mallin käyttöön vaikutti muiden ulkomaankirjeenvaihtajatutkimusta tehneiden vastaava, onnistuneelta tuntunut valinta sekä sen ainakin näennäinen yksinkertaisuus. Puolustan valintaani käyttää Shoemakerin ja Reesen mallia jäsennyspohjana seuraavien perusteluihin.

Haastattelin kuutta Puolassa 1980-luvulla työskennellyttä suomalaistoimittajaa, näkökulmanani heidän jokapäiväinen työnsä. En tutki heidän kirjoittamiaan juttuja tai heidän tekemiään radiouutisia. Haastatteluissa tutkittavat kertoivat siitä, miten he näkevät työnsä nyt, yli kahdenkymmenen vuoden kuluttua tapahtumista. Shoemakeriin ja Reeseen sekä Mörään oma tutkimusasetelmani liittyy seuraavalla tavalla: Toimittajan työ tähtää sisällön tuottamiseen siihen välineeseen, jossa toimittaja työskentelee. Ennen kuin tämä sisältö välineessä julkaistaan, on toimittaja ideoinut, ollut yhteydessä lähteisiin ja kotitoimitukseen ja työstänyt saamaansa tietoa jutuksi. Kotitoimituksessa jylläävät omat taustavoimansa mahdollisesta välineen puoluesidonnaisuudesta sen käytössä oleviin resursseihin ja oletan, että tämä kanavoituu ainakin jollain tavalla myös puhelimen tai teleksin toisessa päässä olevaan ulkomaankirjeenvaihtajaan. Enkä ala tässä kyseenalaistaa ideologian vaikutusvaltaa kaiken toimintamme taustavaikuttajana. Uskallan siis väittää, että Shoemakerin ja Reesen malli median sisältöön vaikuttavista tekijöistä on ainakin jollain tavalla myös Puolassa 1980-luvulla toimineen suomalaistoimittajan työn taustalla ja siksi mallin käyttö tässä tutkielmassa on käypä ratkaisu.

Omassa tutkimuksessani Shoemakerin ja Reesen malli vaikutti kysymysrunгон laadintaan, mutta haastattelut ja niistä koodaamani luokitukset eivät noudattaneet orjallisesti mallin tasoja. Olen jäsentänyt myös tämän tutkielman teoreettista viitekehystä oman kysymysrunkonin teemojen mukaisesti enkä suoraan Shoemakerin ja Reesen ympyrämallin mukaan.

Oma tutkielmani liikkuu Shoemakerin ja Reesen mallin kaikilla muilla tasoilla paitsi ideologian tasolla. Syy tähän on puhtaasti työekonomisen. Pro gradu -tutkielmassa, jonka mielenkiinnon kohteet eivät ole kielellisissä valtapeleissä tai hegemoniateorioissa, lienee parempi keskittyä mallin alempiin tasoihin. Yksilö, mediarutiinit, mediaorganisaatio ja lähteet ovat helpommin kiinnitettävissä käytännön toimitustyöhön ja näihin liittyviä asioita tuli esille myös haastattelutilanteissa. Välttelemällä ideologian tasoa vältyn toivoakseni myös kiusallisilta väärinymmärryksiltä.

4.3 Teoriasidonnainen laadullinen sisällönanalyysi

Tutkielman empiirisessä osassa analyysimenetelmäni on teoriasidonnainen, laadullinen sisällönanalyysi. Analyysissä pyrin noudattamaan Alasuutarin (1999), Eskolan ja Suorannan (1998) ja Tuomen ja Sarajärven (2003) ohjeita.

Teoriaohjaavassa sisällönanalyysissä empiirinen aineisto liitetään teoreettisiin käsitteisiin, kun taas aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä teoreettisia käsitteitä luodaan aineistosta (Tuomi & Sarajärvi 2003, 110–116). Omassa tutkielmassani en pyri luomaan uusia teoreettisia käsitteitä, vaan soveltamaan ulkomaankirjeenvaihtajuudesta jo olemassa olevaa tietoa. Tässä tutkielmassa olen rakentanut tutkimuksellista viitekehystä aikaisemmasta ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksesta ja Puolan historiaa käsittelevistä teoksista. Mukana on myös sosialistisissa maissa työskennelleiden toimittajien omaelämäkerrallisia tekstejä ja vasemmistolehdistöä käsittelevää kirjallisuutta. Peilaan haastatteluaineistoa ja kirjallisuuden antia Shoemakerin ja Reesen malliin median sisältöön vaikuttavista tekijöistä.

Alasuutarin mukaan laadullisessa tutkimuksessa aineistoa tarkastellaan aina vain tietystä teoreettis-metodologisesta näkökulmasta. Huomiota kiinnitetään siis vain siihen, mikä on oman kysymyksenasettelun kannalta olennaista (Alasuutari 1999, 40). Tutkimuskysymykseni on, millaista suomalaisten kirjeenvaihtajien käytännön työ oli Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla. Pyrin siis tekemään perustyön siitä, millaista työn arki oli, mitkä tekijät siihen vaikuttivat ja miten kirjeenvaihtajat nyt kokevat oman aikansa Puolassa.

Laadullinen analyysi koostuu Alasuutarin mukaan havaintojen pelkistämisestä ja arvoituksen ratkaisemisesta. Aineistossa kiinnitetään huomiota vain siihen, mikä sopii omaan kysymyksenasetteluun ja tutkimuksen teoreettiseen viitekehykseen. Näin aineistosta saa tiivistetyksi joukon raakahavaintoja. Pelkistäminen etenee siten, että tutkija yhdistää havaintojaan pienemmäksi joukoksi. (Alasuutari 1999, 39–40.) Omassa tutkimuksessani aineiston pelkistäminen tarkoittaa sitä, että litteroituja haastatteluja läpi käydessäni jätin huomiotta ne asiat, jotka eivät valota kysymystä, millaista työ 1980-luvun Puolassa oli. Raakahavaintoni muodostin koodaamalla litteroitua tekstiä kysymysrunkoni teemojen mukaan.

Alasuutarin mukaan analyysin tulosten pitäisi voida olettaa pätevän myös muuhun kuin yksittäistapauksiin, vaikka yleistettävyyys ei olekaan laadullisen tutkimuksen päätavoite. Alasuutarin mukaan tärkeintä laadullisessa tutkimuksessa on paikallinen selittäminen. Tutkimustulosta tarkastellaan myös esimerkkinä jostain muusta kuin pelkästään tutkittavasta yksittäistapauksesta. (Alasuutari 1999, 243 – 244). Oman tutkielmani perusteella voin toivottavasti sanoa jotain kirjeenvaihtajien työskentelyolosuhteista sosialistisissa maissa. Tietenkään ei voi olettaa, että työ olisi ollut samanlaista kaikissa itäblokin maissa. Puola oli monella tapaa avoimempi ja vapaampi kuin muut Neuvostoliiton satelliittimaat.

Aineistoani voi pitää kooltaan varsin pienenä. Kuuden haastateltavan sanomisista en edes yritä tehdä yleistyksiä. Laadullisessa tutkimuksessa ei Eskolan ja Suorannan mukaan kuitenkaan tarvitsekaan pyrkiä tilastollisiin yleistyksiin, vaan kuvaamaan jotain tapahtumaa tai ymmärtämään tiettyä toimintaa. Pyrkimyksenä voi olla myös antaa teoreettisesti mielekäs tulkinta jostakin ilmiöstä ja rakentaa siitä käsitteellistä ymmärrystä. (Eskola & Suoranta 1998, 61–62.)

Alasuutarin mukaan aineiston hallinnassa auttaa, jos pyrkii pelkistämään aineiston kohtuullisen pieneksi havaintojen joukoksi. (Alasuutari 1999, 42–43.) Tässä rajaamisessa otin käyttöön analyysirungon, joka jakaa aineistosta etsittävät asiat kahdeksaan teemarungon mukaiseen havaintojen joukkoon. Kunkin teeman alle tein yhdestä kolmeen alaluokkaa, jotka huomioivat myös ne asiat, jotka tulivat haastatteluissa esiin, mutta joita ei ollut teemarungossani erikseen. Yhdistelin raakahavaintojani pienemmiksi havaintojen joukoksi analyysirunkoni mukaisesti.

Tein analyysirungon siksi, että oma analyysini pysyisi hallittavissa mittasuhteissa. Analyysirungon ero teemahaastattelurunkoon on, että mukana on myös uusia huomionarvoisia asioita, jotka tulivat haastatteluissa esiin, mutta joita en ollut etukäteen teemarunkooni sisällyttänyt. Jaoin esimerkiksi työn ongelmat kirjeenvaihtajasta itsestään johtuneisiin ja niihin ongelmiin, jotka eivät riippuneet kirjeenvaihtajasta. Teemarunkoni mukaan myös esimerkiksi kirjeenvaihtajien palkkajärjestelyistä puhuttiin päätyminen kirjeenvaihtajaksi -osassa. Palkkajärjestelyt tulivat kuitenkin luontevammin esiin silloin, kun puhuttiin suhteesta kotitoimitukseen tai työn arjesta.

Uskalin ihanne tutkimuksen teossa on niin kutsuttu hermeneuttinen pora, jossa tutkimuskohteeseen poraudutaan useamman kuin yhden aineistolajin kautta. Haastatteluihin voi yhdistää esimerkiksi arkistotutkimusta ja tuloksena on parempaa ja monipuolisempaa tietoa tutkimuskohteesta kuin mikä olisi pelkkien haastattelujen perusteella mahdollista. (Uskali 2003, 84–86.) Oma aineistoni koostuu vain haastatteluista eikä tutkielmani näin ollen täytä hermeneuttisen poran määritelmää. Mutta koska koko työssä mukana on myös omaelämäkerrallista materiaalia, uskon oman tutkielmani ainakin kurottelevan kohti erilaisten poranterien ihannetta.

Tein haastattelut ja litteroin ne keväällä 2009. Analyysivaiheeseen pääsin vasta saman vuoden syksyllä, jolloin aloin käydä haastatteluja systemaattisesti läpi. Analyysirunkoa apuna käyttäen luin haastattelutekstejä läpi ja kirjoitin yhteenvetoa. Halusin etsiä aineistosta sekä erilaisuutta että samankaltaisuuksia kunkin teeman sisällä. Päädyin tähän ratkaisuun siksi, että haastateltavieni kokemuksissa oli paljon keskinäisiä eroja siitä huolimatta, että kaikki työskentelivät samassa maassa samalla vuosikymmenellä. Jokainen koki esimerkiksi työnsä ongelmat hieman eri tavalla ja piti erilaisia asioita ongelmina, vaikka myös yhteisiä kokemuksia tietysti löytyi. Eskolan ja Suorannan mukaan laadullisen analyysin tarkoitus on tiivistää ja selkiyttää aineistoa ja kertoa tutkivasta asiasta jotain uutta. Hajanaisesta luodaan selkeä ja mielekäs kokonaisuus (mt. 138). Pidin tätä ajatusta päällimmäisenä ohjeena analyysiä tehdessäni.

Koska toimittajien arvot, asenteet ja henkilöhistoria vaikuttavat hänen työhönsä ja sitä kautta median sisältöön (Shoemaker & Reese 1991, 54–55), tuntui oikealta ratkaisulta panna

merkille myös haastattelujen ne kohdat, joissa haastateltavani puhuivat Puolan tilanteesta. Oli kuitenkin ongelmallista päättää, mitä teen tälle puheelle. Yksi analyysivaiheen vaikeimpia päätöksiä olikin rajata kirjeenvaihtajien arviot Puolan poliittisesta tilanteesta 1980-luvulla tutkimuksen ulkopuolelle. Vaikka asia tuli haastattelutilanteissa puheeksi useiden eri teemojen kohdalla, alkoi sen näkyvyys analyysivaiheessa tuntua virheliikkeeltä. Työni kun käsittelee kirjeenvaihtajien työtä eikä heidän poliittisia analyysejään.

Kirjeenvaihtajien arviot Puolan 1980-luvun tilanteesta ovat tosin mukana sikäli, että esimerkiksi sotatilan yhteydessä kirjeenvaihtajan työssä vaikuttivat hänen arvionsa siitä, mitä tapahtuu nyt ja lähitulevaisuudessa. Tällainen puntarointihan vaikuttaa suoraan siihen, millaista sotatila-aiheista juttua kirjeenvaihtaja alkaa aamulla tehdä. Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajat olivat lisäksi tavallaan myös oikeasti kytköksissä politiikkaan, sillä osan heidän palkastaan maksoi Puolan yhtynyt työväenpuolue (PYTP). Lisäksi sekä Kansan Uutisten että Tiedonantajan kirjeenvaihtajapaikkojen taustalla oli Suomen kommunistisen puolueen (SKP) ja PYTP:n välinen sopimus. Kun kirjeenvaihtajapaikkojen taustalla on tällainen järjestely, voi tuskin sanoa, että kirjeenvaihtajat tekisivät työtään täysin erillään asemamaansa politiikasta. Siksi kirjeenvaihtajien puhetta Puolan 1980-luvun tilanteesta ei voi täysin sivuuttaa, vaan se tulee esiin Puolan-kauden jälkiarviointia käsittelevässä osiossa.

Yksi tärkeä rajanveto tämän työn kirjoittamisessa on ollut se, käyttääkö haastateltavieni nimiä vai pyrkiä salaamaan se, mikä kommentti ja kokemus kuuluu kenenkin suuhun. Kun käsittelyssä on kuusi haastateltavaa, joiden työnantajat ja työskentelyajat on avoimesti kerrottu, voi missään vaiheessa tuskin puhuakaan täydestä nimettömyydestä. Puhujan henkilöllisyyden selvittäminen tällaisesta haastateltavien joukosta tuskin olisi ongelma asiasta kiinnostuneelle.

Anonymiteetin säilyttäminen analyysin raportoinnissa olisi tuntunut turhan jäykältä etenkin silloin, kun oli puhe kirjeenvaihtajaksi pääytymisestä, työssä alkuun pääsemisestä, työn arjesta ja työn ulkopuolisesta elämästä. Myös sanomisen rajoista kertovassa osassa ja kirjeenvaihtajien Puolan-kauden jälkiarvioinnissa haastateltavieni puhe tarvitsi mielestäni nimen, vaikkei tämä työ pyrikään kertomaan kunkin haastateltavan tarinaa omana kokonaisuutenaan, vaan yhteenvedo on jaettu teemoittain. Kun puheena olevat asiat ovat

haastateltavien henkilökohtaisia kokemuksia, olisi mielestäni aikamoista haaskausta pimitää, kenen kokemuksesta oli kyse. Siksi pyysin haastateltaviltani sähköpostitse lupaa käyttää heidän nimiään ja sain heidän suostumuksensa. Nimiä on käytetty myös aiemmassa ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksessa, ja ratkaisu on mielestäni tuonut teksteihin elävyyttä ja luettavuutta, kuten esimerkiksi Tumberin ja Websterin (2006) tekstissä. Tein nimien käytön kanssa kuitenkin poikkeuksia tarpeen vaatiessa. Säilytin nimettömyyden paikoitellen tekstin niissä osissa, joissa puhuttiin työn ongelmista ja suhteesta kotitoimitukseen. Tein tämän siksi, että näissä kohdissa esille tuli sellaisia asioita, joiden kohdalla yleisemmän tason ote tuntui hienotunteisimmalta ratkaisulta.

5. Aineistona kuusi puolistrukturoitua teemahaastattelua

Oma tutkimukseni sopii Eskolan ja Suorannan (1998) laadullisen tutkimuksen määritelmään, jonka mukaan aineistonkeruu, analyysi, tulkinta ja raportointi kietoutuvat yhteen eikä niitä voi aina tiukasti erottaa toisistaan erillisiksi vaiheiksi. Myös tutkimussuunnitelma elää tutkimuksen edetessä. (mt. 15–16).

Uskalin mielestä journalismin tutkimus hyötyisi erilaisten tutkimusmenetelmien käyttämisestä samassa tutkimuksessa. Pelkät haastattelut korostavat Uskalin mukaan helposti liikaa yksilötason tekijöitä, mutta toisaalta pelkät viranomaislähteet puhuvat organisaation kieltä ja tulos on yhtä vinoutunut. Uskali ehdottaa, että menetelmiä ei lyötäisi lukkoon heti tutkimuksen alussa, vaan niitä muokattaisiin samaan tapaan kuin tutkimuksen rajausta, joka elää jatkuvasti. (Uskali 2003, 81.) Tässä työssä oli alusta asti melko selvää, että saan tutkimuskysymykseeni vastauksen parhaiten tutkimushaastattelulla, joka tarkentui myöhemmin teemahaastatteluksi.

Hankin siis empiirisen aineistoni tekemällä kuusi puolistrukturoitua teemahaastattelua. Haastattelin kuutta toimittajaa, jotka työskentelivät Puolassa 1980-luvun aikana. Kaikki paitsi yksi haastateltavistani työskentelivät kansandemokraattiselle lehdistölle. Kuudes haastateltava oli dokumentaristi, joka työskenteli vain Yleisradiolle. Puolistrukturoiduissa teemahaastatteluissa haastattelun aihepiirit eli teemat ovat kaikille haastateltaville samat, ja haastattelu etenee näiden teemojen varassa. Kysymyksillä ei ole tarkkaa muotoa tai tiukkaa järjestystä. Näin tutkittavien äänen pitäisi päästä kuuluviin. (Hirsjärvi & Hurme 2008, 47–48.) Haastateltavani ovat pitkän linjan toimittajia, joille haastattelun käsite on tuttu. Heitä ei tarvinnut houkutella puhumaan, vaan pikemmin jouduin puhetulvan ohjailijan rooliin, jotta kaikki teemat tulisi käytyä läpi.

Aineistonkeruumenetelmän valinta tuntui helpolta siksi, että niin moni oli tehnyt sen minua aiemmin. Olen varma, että jos olisin puolistrukturoitujen teemahaastattelujen sijasta päätynyt tekemään strukturoimattomia syvähaastatteluja, näyttäisivät tämän tutkielman tulokset erilaisilta. Tapasin kunkin haastateltavani vain kerran ja kävimme ennalta sovitut teema-alueet läpi. Jos olisin tavannut haastateltaviani kaksi tai kolmekin kertaa, olisimme todennäköisesti

päässeet paljon nykyistä syvemmälle esimerkiksi haastateltavien oman Puolan-kauden jälkiarvioinnissa. Puolistrukturoitujen teemahaastattelujen valinta oli kuitenkin työekonomisesti järkevin, koska haastateltavani asuivat eri puolella Suomea ja kaksi heistä asui yhä Varsovassa. Jo näistä haastatteluista kertyi 88 sivua litteroitua tekstiä. Mahdollisesta haastattelujen pinnallisuudesta huolimatta uskon, että menetelmävalintani onnistuu vastaamaan tutkimuskysymykseni tarkoitusta. Puolistrukturoitujen teemahaastattelujen avulla on mielestäni mahdollista saada haastateltavista irti se perustieto käytännön työstä, joka on tämän työn kiinnostuksena.

5.1 Esihaastattelut

Keroin haastateltavilleni jo esihaastatteluvaiheessa, keitä muut haastateltavat olivat. Haastateltavani tunsivat toisensa, tai vähintään tiesivät, kenestä puhutaan. Ennen varsinaisia haastatteluja tein joulukuussa 2008 esihaastatteluja, joiden tarkoitus oli saada yleiskuvaa erityisesti kirjeenvaihtajien työhön liittyneistä vaikeuksista ja siten auttaa sekä kysymysrunгон hiomisessa että tutkimuskysymysten lukkoonlyömisessä. Kuudesta haastateltavastani neljä asui tutkimusajankohtana Suomessa ja kaksi Puolassa. Suomessa asuville haastateltaville soitin, ja Puolassa asuvat saivat kysymykseni sähköpostilla. En nauhoittanut keskusteluja. Esihaastatteluissa kysyin seuraavat kysymykset:

- Mikä on paras ja mikä kamalin työmuistosi komennuksesi ajalta?
- Mitkä olivat työsi suurimpia ongelmia?
- Mikä taho aiheutti eniten ongelmia?
- Oliko ilmaisunvapaus 1980-luvun Puolassa ongelma?
- Miten tämä näkyi omassa työssäsi?

Esihaastattelujen perusteella saatoin myös muodostaa alustavan kuvan haastateltavieni tavoista puhua ja suhtautumisesta tutkimuskohteena oloon. Jo esihaastattelujen perusteella saattoi sanoa, että työhön liittyneet ongelmat olivat erilaisia kuin olin kuvitellut. Haastateltavat eivät esimerkiksi juurikaan kokeneet puolalaisten viranomaisten kanssa toimimista ongelmalliseksi, mikä yllätti minut eikä sopinut taustaoletuksiini. Tämän seurauksena muutin kysymysrunkoa hieman, jotta saisin haastateltavista enemmän irti. Esihaastattelujen tekemistä voi siis pitää sikäli onnistuneena, että näin en enää varsinaisissa

haastatteluissa jankuttanut väkisin työn oletetuista ongelmista.

Jälkikäteen ajatellen esihaastattelukierroksia olisi voinut olla kaksikin, tai ensimmäinen kierros olisi voinut olla toteutunutta laajempi. Ensimmäisen kierroksen jäljiltä pystyin korjaamaan vinoutuneita ennakko-oletuksiani työn ongelmista, mikä oli hyvä. Toisella esihaastattelukierroksella olisi sopinut käsitellä oman Puolan-kauden jälkiarviointia. Esihaastattelujen perusteella olisin voinut saada vankemman käsityksen siitä, millä tavalla halusin haastateltavieni käsittelevän omaa 1980-lukuaan varsinaisessa haastattelutilanteessa. Koska en kuitenkaan käsitellyt jälkiarviointia esihaastatteluissa, keskustelu tästä kysymyksestä ajautui väkisin yleistä arvioihin Puolan poliittisesta ilmapiiristä ja kirjeenvaihtajan oman roolin pohdinta jäi vähemmälle. Tästä puutteesta voin syyttää itseäni.

5.2 Varsinaiset teemahaastattelut

Teemahaastattelurunkoa rakensin pikku hiljaa taustakirjallisuutta lukiessani. Haastattelujen teema-alueiden pitäisi olla niin väljiä, että tutkittavan ilmiön moninaisuus pääsee esiin mahdollisimman hyvin (Hirsjärvi & Hurme 2008, 67). Shoemakerin ja Reesen sekä Mörän mallit median sisältöön vaikuttavista tekijöistä olivat jonkinlaisena sateenvarjona kysymyksenasettelussa. En kuitenkaan järjestänyt kysymyksiäni orjallisesti yksilö–rutiinit–organisaatio–lähteet–ideologia -tasolle, koska tällainen olisi tuntunut liian jäykältä jaottelulta. Varsinaiset kysymykset muodostin sitä mukaa kun luetun kirjallisuuden määrä kasvoi ja kun esihaastattelut oli tehty. Muiden tekemä ulkomaankirjeenvaihtajatutkimus ja Puolan 1980-lukua koskeva kirjallisuus olivat teemarunkoa koostaessani mainioita kysymystenherättelijöitä. Ryhmittelin kysymykset seuraavien teema-alueiden alle ja tämä jako toimi myös analyysini päärakenteena.

- taustatiedot haastateltavasta
- päätyminen kirjeenvaihtajaksi Puolaan
- työssä alkuun pääseminen
- työn arki
- työn ongelmat
- suhde kotitoimitukseen
- työn ulkopuolinen elämä
- oman Puolan-kauden jälkiarviointi.

Tutkimuksen rajauksen mukaisesti kysymysteni oli tarkoitus saada haastateltavalta tietoa toimittajan käytännön työstä ja työhön mahdollisesti liittyneistä ongelmista 1980-luvun Puolassa. Haastatteluteemojen alle kokosin joitakin tukisanoja muistuttamaan kysyttävistä asioista. Annoin itselleni myös luvan tehdä melko vapaasti lisäkysymyksiä, jos se tuntui tarpeelliselta. Kuudes haastateltavani teki pääasiassa dokumenttielokuvia, joten häntä varten muutin kysymysrunkoa esimerkiksi siten, että jätin pois kansandemokraattista lehdistöä koskeneet kysymykset.

5.3 Haastattelujen kulku ja purku

Tein teemahaastattelut tammi-helmikuussa 2009. Nauhoitin haastattelut, enkä tehnyt haastattelutilanteessa muunlaisia muistiinpanoja kuin mahdollisia lisäkysymyksiä tai kysymysrunгон tarkennuksia. Kysymysrunko (liite 1) sisältää kaikki kysytyt asiat lukuun ottamatta haastattelutilanteessa esittämiäni selventäviä lisäkysymyksiä. Olin päättänyt jättää haastateltavien kehonkielen huomioimatta, ellei vastaan tulisi tilannetta, jossa kehonkielestä voisi helposti päätellä haastateltavan esimerkiksi tarkoittavan aivan päinvastaista kuin mitä nauhurille tallentui. Näin ei mielestäni kuitenkaan käynyt.

Haastateltavat tuntuivat puhuvan Puolan-kirjeenvaihtajuudestaan mielellään. Uskalin mukaan jo eläköityneet haastateltavat ovat usein avoimimpia haastateltavia (Uskali 2003, 430–431). Voin tukea tätä ajatusta, ainakin mikäli haastattelujen kestosta voi jotain päätellä. Kaksi haastateltavaani oli jäänyt eläkkeelle ja heidän haastattelunsa myös kestivät pisimpään, liki kolme tuntia kumpikin. Kuitenkin myös muut, vielä työelämässä olleet haastateltavat tuntuivat puhuvan minulle varsin avoimesti. Tähän saattoi tietysti vaikuttaa myös se, että heistä kolmen työnantaja ei enää ollut sama kuin 1980-luvulla.

1980-luvulla tehdyistä kirjeenvaihtajan ratkaisuksista on pian kulunut yli 20 vuotta ja välissä on tapahtunut yksi maailmanjärjestyksen muutos. Asetelma on siis erilainen kuin jos haastateltavien mahdollinen työpaikka olisi haastatteluvastausten vuoksi vaakalaudalla. En voi tietää, jättivätkö haastateltavani jotain kertomatta ja olisiko sillä ollut tutkielmalleni merkitystä. Päälimmäiseksi tunteeksi haastatteluista jäi, että haastateltavat puhuivat analyttisesti ja niin rehellisesti kuin osasivat ja halusivat. Yllättävää kuitenkin oli, millainen

tarve joillakin haastateltavilla oli selittää esimerkiksi taistolaisliikkeen taustoja ja sijaa suomalaisessa yhteiskunnassa sekä omaa osaansa tässä liikehdinnässä.

Haastattelut kestivät reilusta tunnista liki kolmeen tuntiin, riippuen hyvin pitkälti haastateltavan puheenparresta. Jälkikäteen ajatellen minun olisi pitänyt ohjata haastateltavia hieman tiukemmin, etenkin jos puhe alkoi kääntyä liiaksi esimerkiksi juuri taistolaisuuden syväanalyysiin, mikä ei kuulu tämän tutkimuksen kiinnostuksiin. Epävarmuuteni teemahaastattelujen tekijänä kuitenkin piti suuni supussa, ja näitä sivupolkuja oikaisin haastattelujen purkamisen vaiheessa. Kiertotiet tuottivat kuitenkin uusia, mielenkiintoisia keskustelunaiheita, joita en etukäteen ollut tullut ajatelleeksi.

Litteroin haastattelut sillä tarkkuudella, että jätin toistuvat niinku-tyyppiset sanat ja puheen suurimmat sivupolut pois. Merkitsin kuitenkin litterointitekstiin sulkuihin aiheet, joista haastateltava äityi puhumaan vuolaasti, mutta jotka olivat oman tutkimustehtäväni kannalta epäolennaisia. Tällaisia asioita olivat taistolaisuuspuheen lisäksi esimerkiksi kertomukset Puolan koulujärjestelmästä tai juhannusperinteistä. Haastateltavan nonverbaalinen viestintä ei välity haastattelunauhoituksista enkä halunnutkaan sitä tarkastella. Pääasia oli se, mitä haastateltava minulle kertoi. Lisämerkinnöiksi merkitsin litteroituun tekstiin haastateltavan naurunpyrskähdykset, jos ne tuntuivat olennaisilta asian luonteen ymmärtämiseksi. Litteroitua tekstiä kertyi yhteensä 88 sivua.

Haastattelututkimuksella Tuomo Mörä pääsi käsiksi niihin valintatilanteisiin, joita toimituksissa tuli eteen. Lehtijuttujen sisällönanalyysillä tällaisia vastauksia ei olisi saatu (mt. 25.) Olen Mörän kanssa tästä samaa mieltä. Vaikka julkaistut jutut puhuisivat varmasti rehellisemmin ja eri tavalla kuin elävä haastateltava, juttujen analysointia kiinnostavampaa on tarkastella ihmisen toimintaa ja tämän ratkaisuja erilaisissa tilanteissa. Ennen omia haastattelujani selasin haastateltavieni juttuja lehtiarkistossa saadakseni tuntumaa siihen, millaisista aiheista he kirjoittivat. En kuitenkaan systemaattisesti käyttänyt näitä havaintoja. Pikemmin jutut herättivät kysymyksiä, jotka saatoin lisätä haastattelukysymyksiini. Olisi epäreilua vaatia haastateltavaa muistamaan, miksi tämä valitsi tietynlaisen uutiskärjen huhtikuussa 1983. Sen sijaan kysyin yleisemmistä valintatilanteista, kuten esimerkiksi kirjeenvaihtajien tyypillisistä lähteistä.

6. Raportteja idän ja lännen välistä

Analyysini jäsentyy teemahaastattelurunkoni mukaisesti. Käsittely alkaa kirjeenvaihtajaksi päätyemisestä ja työssä alkuun pääsemisestä. Seuraavan ja pisimmän osion muodostaa työn arki, jota seuraavat työn ongelmat ja sanomisen rajat. Suhde kotitoimitukseen ja työn ulkopuolinen elämä vievät analyysiä kohti loppuaan eli kirjeenvaihtajien omaa jälkiarviointia ajastaan Varsovassa. Tarkoitus on kertoa Varsovan-kirjeenvaihtajuuden pieni historiikki kirjeenvaihtajuuden alusta oman kauden jälkipuintiin ikään kuin kaksikymmenvuotisena kaarena.

6.1. Kuka saataisiin Varsovaan

Kansan Uutisten toimituksessa Varsova ei ollut haastattelujen perusteella mikään himoittu kohde. Risto Korhonen lähti Puolaan elokuussa 1979, koska lehden vakinaiset toimittajat eivät olleet hakeneet paikkaa lehden sisäisessä haussa. Syy vähäiseen kiinnostukseen oli, että palkkaehdot olivat huonot. Korhosen seuraajaksi maaliskuussa 1983 lähtenyt Marjatta Paluski puolestaan kertoi lähteneensä Puolaan, koska Korhoselle tarvittiin seuraaja, eikä kukaan muukaan halunnut lähteä sellaiseen maahan. Paluski siis tavallaan uhrautui, koska paikkaa havittelemassa ei ollut muitakaan. Paluskiä maaliskuussa 1986 seurannut Matti Hoviseppä puolestaan kertoi, että hänet komennettiin Puolaan kysymättä tulevalta kirjeenvaihtajalta itseltään mitään. Aikaisemmin Turun aluetoimittajana toiminut Hoviseppä sanoi olleensa lehden johdon päätöksestä ensin kiukkuinen, mutta Varsovan-keikka alkoi pian viehättää.

- - mun isäni, joka oli hyvin vanha mies silloin, jo yhdeksänkymppinen, sano että herrajumala Matti, mitä että Varsovaan kirjeenvaihtajaksi, sen ensimmäinen lause oli, Matti mut siellä on kauniita naisia.

Puolalaiset naiset eivät toki olleet maan ainoa vetonaula. Kaikilla kolmella Kansan Uutisten toimittajalla kirjeenvaihtajaksi lähdön taustalla oli se, että Puolaan liittyi kiinnostavia erikoispiirteitä, kuten maan syvä katolilaisuus ja Puolan maine ”sosialistisen leirin iloisimpana parakkina.” Myös mahdollisuus ylipäätään päästä ulkomaille houkutteli. Venäjän kielen taitoinen Paluski mainitsi ajatelleensa myös, että toisen slaavilaisen kielen osaaminen auttaisi Puolassa. Tämä tosin osoittautui turhaksi luuloksi.

Hannerzin (2004) kuvauksesta poiketen vain vähemmistö haastateltavistani sopii määritelmään, jonka mukaan ulkomaankirjeenvaihtajaksi valitaan usein sellainen toimittaja, joka jo osaa talon tavat. Etenkin jos tällä tarkoitettiin toimittajaa, joka on työskennellyt samassa talossa jo vuosia ennen kirjeenvaihtajuuden alkua. Kansan Uutisten Matti Hovisepällä ja Marjatta Paluskilla oli ennen kirjeenvaihtajuutta takanaan pisin pesti kotitoimituksen palkkalistoilla. Muut haastateltavat eivät olleet työskennelleet samalle työnantajalle kuin pätkissä, esimerkiksi kesätoimittajina tai tuuraajina.

Kirjeenvaihtajilla ei lähtöhetkellä myöskään ollut kotimaassa sellaisia sitoumuksia, jotka olisivat olleet lähdön tiellä. Seikkailun mahdollisuus viehätti Paluskia.

No minäkin hullu läksin, seikkailunhalunen ihminen, olin mä Moskovassaki pärjänny enkä osannu venäjää yhtään, kun olin Moskovassa. Luonteessa semmonen, et tavallaan uhkarohkeus, en mä pelänny.

Kuva 1. Marjatta Paluski (tuolloin vielä Nenonen) työhuoneellaan kirjeenvaihtajuutensa alkuajana. Tässä hän joko odottaa puhelua Suomesta tai kuuntelee radiouutisia. Kuva: Marjatta Paluskin arkisto.

Tiedonantajan komennukselle lähteneillä Jukka Kiljusella ja Risto Revolla oli hieman toisistaan poikkeavat lähtöasetelmat. Syyskuussa 1979 Puolaan tullut Repo kertoi, että hänellä kynnys lähteä ulkomaille oli ylipäättään hyvin pieni, ja Varsovaan perustettiin kirjeenvaihtajapaikka juuri sopivasti. Varsovan kirjeenvaihtajapaikan taustalla oli Revon mukaan osittain se, että SKP:n maltillinen ja radikaali leiri kävivät idän

kirjeenvaihtajapaikoilla jonkinlaista paremmuuskilpailua, ja Revosta tuli tämän pelin nappula. Repo kertoi pitäneensä Puolaa sekä poliittisesti että kulttuurisesti kiinnostavana maana, mutta muutoin maahan ei liittynyt mitään erityishoukutinta. Tuleva asemamaa olisi oikeastaan voinut olla mikä hyvänsä.

Kiljusella puolestaan oli Puolaan erityinen suhde jo ennen kirjeenvaihtajuutta.

Kirjeenvaihtajuuden alkaessa vuonna 1984 hän oli jo käynyt maassa useita kertoja lomalaisena ja kehittänyt puolan kielestä itselleen harrastuksen. Kymmenen vuotta kestäneen harrastuksen jäljiltä hänellä oli maassa myös jo valmiita ystävyysuhteita paikallisten kanssa, mutta pysyväksi kirjeenvaihtajaksi ryhtyminen ei ollut Kiljusellakaan päälimmäisenä mielessä:

mä olin ajatellu niin että mä haluan oppia tän kielen ja mä pidän tätä semmosena harrastuksena, et mä kirjotan Puolasta, käyn täällä, lomailen ja teen juttuja, saan ehkä vähän siitä sitten lomakorvausta ja muuta, vähän niinku snobiajattelu, että jos mä oon suomalaisessa jossain lehdessä niin mä käyn Puolassa ja teen suitsait kiinnostavia juttuja ja kaverit on kateellisia kun niil ei oo jotakin tällasta harrastusta. Mä en kuvitellu et mä jään tänne. Se tapahtu sit pikkuhiljaa.

Yleisradiolle työskennellyt Jarmo Jääskeläinen oli heti alussa oma lukunsa muihin haastateltaviin verrattuna. Hän oli tullut opiskelemaan Łódźin elokuvakorkeakouluun vuonna 1965. Jääskeläisen kirjeenvaihtajuus alkoi jo vuonna 1967 Yleisradion pääjohtajan Eino S. Revon aloitteesta. Siitä lähtien Jääskeläinen teki pitkien dokumenttien ohella uutiskeikkaa Yleisradiolle. Pitkien dokumenttien teko oli kuitenkin koko ajan Jääskeläisen päätyö, henkinen hengissäpysymiskeino. Ylälle tehdyt uutistoimittajan työt pitivät sitten huolta taloudellisesta selviytymisestä. Jääskeläinen tuntuisi sopivan hyvin Hessin kuvaukseen asiantuntijakirjeenvaihtajasta tai Hannerzin asettuneen kirjeenvaihtajan määritelmään (kts. luku 2.1). Jääskeläinen oli 1980-luvulle tultaessa sisällä Puolassa muutenkin kuin vain työnsä kautta ja osasi kieltä jo paikallisten tavoin. Hän yhdisti toimittajan työn päätoimeensa eli dokumenttien tekemiseen.

Kirjeenvaihtajaksi lähtemisen syyt olivat haastateltavillani melko lailla samassa linjassa aiemmassa tutkimuksessa esiin tulleiden syiden kanssa. Enemmistön haastateltavistani voisi sijoittaa Hessin jaottelussa seikkailijoihin, hauskanpitäjiin ja idealisteihin. Eteen tuli tilaisuus lähteä Puolaan, ja tilaisuuteen tartuttiin enemmän tai vähemmän innokkaasti. Eniten seikkailijaa oli Tiedonantajan Risto Revossa ja Jukka Kiljusessa. Kiljunen tosin täyttäisi myös Hessin määritelmän hauskanpitäjästä:

mulla oli paljon muutakin kun tää työnteko täällä, hauska maa. Olin vapaa mies silloin ja kaikkee muuta - -

Hoviseppä ja Kiljunen jäivät Puolaan myös kirjeenvaihtajapestiensä päätyttyä. Samalla he myös vaihtoivat paikkaa Hessin ja Hannerzin lokeroinnissa ja muuttuivat pitkäaikaisiksi kirjeenvaihtajiksi ja sopisivat myös jo asiantuntijaotsikon alle. Kiljunen alkoi esimerkiksi myöhemmin tehdä myös käännöstöitä ja toimittajan työ jäi taka-alalle.

6.2 Alussa haettiin omaa linjaa

Työkomennuksen alkuun liittyi Kansan Uutisten ja Tiedonantajan toimittajilla oman linjan hakemista. Risto Korhonen ja Risto Repo olivat tulleet Puolaan 1970-luvun puolella ja saivat kokea uuden vuosikymmenen alussa muutoksen ilmapiirissä. Revon mukaan Solidaarisuuden syntymisen jälkeen kaikki oli yhtäkkiä politiikkaa, mikä muutti työntekoa. Vielä sotatilaa edeltävänä syksynä saattoi esimerkiksi kirjoittaa juttuja kaivostyöläisistä, mutta sotatilan julistamisen ja sotatilaan liittyneen kaivosyhteenoton jälkeen aihe olisi jo ollut liian arka.

Marjatta Paluskilla alkuun pääsy ja oman linjan hakeminen tarkoitti sekä uppo-ootoon ympäristöön sopeutumista ja kielen opiskelua että työrutiinien kanssa sinuiksi tulemistä. Puolalaisten erityispiirteiden, kuten uskonnollisuuden ja ihmisten jonkinlaisen perusmentaliteetin ymmärtäminen oli kuitenkin koko kirjeenvaihtajakauden ajan Paluskille vaikeaa. Kansan Uutisten Matti Hoviseppä puolestaan kertoi aloittaneensa Puolassa kieli keskellä suuta.

Kyl siinä aluks mulla oli, -86 -87 oli vähän semmosta, mä vähän hain sitä linjaani, ja totta kai se, etten mä nyt joudu tämän hallitsevan puolueen kanssa mihinkään nyrrkitappeluun heti ensimmäiseks, tai riitoihin. Et siinä oli mielitelevä, tää on niinkun yks mulle jääny mieleen. Etsi niinku semmosii, varsinki kahtena eka vuonna niinku semmosii positiivisia seikkoja tästä maasta.

Tämä näkyi työssä Hoviseppän mukaan lähinnä aihevalinnoissa. Hän kertoi kirjoittaneensa alkuvaiheessa esimerkiksi puolalaisten vahvasta yhteisöllisyydestä ja perhekeskeisyydestä.

Tiedonantajan Risto Repo oli haastateltavistani ainoa, jolla oli komennuksen alkaessa selvä ennakkopäätös siitä, miten hän alkaa työtä tehdä:

Ja mä tein jopa päätöksen, että mä en ensimmäisen vuoden aikana, siis ajatus oli et mä oon joku kolme neljä vuotta Varsovassa, niin oli se että mä en kirjota toisinajatteliijoista mitään, mä en kirjota kirkosta mitään, mä en kirjota maataloudesta mitään. Et mä kirjotan kaikesta muusta. Ja et sen jälkeen mä alan sitten käsitellä näitä.

Jonkinasteisia ennakkoasenteita oli toki muillakin. Matti Hoviseppä kertoi alussa yllättyneensä siitä, miten helposti käytännön työ alkoi sujua. Hän oli siis odottanut kohtaavansa enemmän ongelmia kuin mitä todellisuudessa vastaan tuli. Kielteisemmän yllätyksen koki Risto Korhonen, joka sai heti alussa huomata, että suomalainen tottumus saada haastateltavat kiinni puhelimella ei pitänyt Puolassa paikkaansa. Hän yllättyi myös siitä, että häntä pidettiin kirjeenvaihtajaksi kovin nuorena. Muut kirjeenvaihtajat olivat ”tämmösi vanhoi pappoja ja tätejä”, joten alle 30-vuotiaana Korhonen herätti ihmetystä.

Kielitaito oli työn alkuvaiheessa kaikilla paitsi Yleisradiolle työskennelleellä Jarmo Jääskeläisellä niin heikko, että työtä ei voinut tehdä täysin itsenäisesti. Kansan Uutisten toimittajista kukaan ei osannut puolaa niin, että esimerkiksi paikallisten lehtien lukeminen olisi sujunut itsenäisesti. Heidän kielitaitonsa oli tervehtimistasolla. Myöskään Tiedonantajan Risto Repo ei osannut kieltä saapuessaan Puolaan, mutta maassaoloaikanaan hän oppi itsenäiseksi kielenkäyttäjäksi. Jukka Kiljusen etuna oli vuosia jatkunut kieliharrastus, mutta puolankielisiä haastatteluja ei hänkään pystynyt ensimmäiseen vuoteen tekemään, vaan välikielenä oli saksa tai englanti.

Puutteet kielitaidossa eivät kuitenkaan torpanneet työntekoa, sillä kirjeenvaihtajilla oli käytössä tulkkeja tai sihteeritulkkkeja. He olivat suomen kielen taitoisia puolalaisia tai Puolassa opiskelevia suomalaisia, jotka asuivat Varsovassa. Kansan Uutisten Risto Korhosen mukaan lehti maksoi sihteeritulkin palkan vuoden verran, minkä jälkeen kirjeenvaihtajan oli maksettava palkkio itse. Tulkit auttoivat kielen lisäksi myös esimerkiksi lehdistötilaisuuksissa. Haastateltavieni enemmistön kohdalla kävi samoin kuin Tumberin ja Websterin (2006) kuvauksessa, jossa tulkista tulee kirjeenvaihtajalle yleinen auttaja ja asioiden hoitaja. Kansan Uutisten kirjeenvaihtajilla tulkki periytyi edelliseltä kirjeenvaihtajalta seuraavalle, ja Paluskin mukaan työstä ei olisi tullut alkuvaiheessa ilman tulkin apua yhtikäs mitään. Kiljusen mukaan Tiedonantajassakin oli varattu uudelle kirjeenvaihtajalle pieni kuukausibudjetti kieliavustajan palkkaamista varten. Raha ei

kuitenkaan riittänyt kuin satunnaiseen avustajan käyttämiseen, joten kirjeenvaihtajan kielitaidon oli pakko kehittyä nopeasti.

Tulkit saattoivat tehdä muutakin kuin auttaa kirjeenvaihtajia käännöstöissä. Heistä tuli usein kirjeenvaihtajille läheisiä ja yksi avioliittokin solmittiin, mutta jotkut tulkit pitivät yllä myös toisenlaisia yhteyksiä. Tiedonantajan Risto Repoa avusti kielessä ja muissa käytännön asioissa suomalainen, taloustieteitä opiskellut nuorukainen, joka erosi Kiljusen käyttämistä puolalaisista avustajista. Revon mukaan tämä oli keskuskomitean palkkaama, ja siten myös todennäköisesti informoi kirjeenvaihtajan tekemisiä eteenpäin. Kansan Uutisten Marjatta Paluski oli tekemisissä saman suomalaisopiskelijan kanssa ja kertoi, miten tällä oli tapana tulla kylään ja pyytää lupaa käyttää puhelinta. Paluski arveli, että suljetun oven takana tämä viritteli kuuntelutekniikkaa. Varsovasta löytyi myös yhtymäkohta Koulumiehen Moskova-kuvaukseen, jossa tulkki joutui kertomaan kirjeenvaihtajan puuhista eteenpäin (kts. luku 2.3). Risto Korhosen kohdalle osui tapaus, jossa tulkkia jututti turvallisuuspoliisi.

tais olla sotatilan aikana, se mun tulkkisihteeri kutsuttiin turvallisuuspoliisin kuulusteltavaksi ja siltä tota kysyttiin sitte, hän kerto sitten mulle, että kysyttiin että minkälainen minä olen. Et mitä hän kirjoittaa ja muuta, niin se väitti sanoneensa et ihan hyvä se on, kaikkee tämmöstä.

Kuva 2. Risto Korhonen ja hänen ystävänsä, Solidaarisuusaktiivi Bogdan Lis syksyllä 1980. Kuva: Kansan Uutisten arkisto.

Pienimmillä alkuhankaluuksilla selvisi Jarmo Jääskeläinen, joka 1980-luvulle tultaessa puhui puolaa omien sanojensa mukaan jo kuin paikallinen ja jolla oli muista kollegoistaan poiketen jo erittäin vankka maan tuntemus. Hänestä ei siis enää 1980-luvulla voikaan puhua Puolan suhteen aloittelijana.

Suomalainen sai Varsovassa yleensä hyvän vastaanoton, mutta ennakoasenteita oli. Suomalaisia nuoria kommunisteja, joihin osa haastateltavista lukeutui, pidettiin Puolassa viattomina hölmöinä, joilla ei ollut mitään käsitystä sosialismin arkitodellisuudesta. Huvittunut suhtautuminen saattoi tosin joskus purkaa jännitteitä ja Risto Revon mukaan auttoi esimerkiksi suhteissa Solidaarisuuteen, koska tällaista kirjeenvaihtajaa ei niissä piireissä oikein otettu vakavasti.

6.3 Ideasta tiedonlähteille ja kiireesti jutuksi: työn arki

Kaikki haastateltavat Jarmo Jääskeläistä lukuun ottamatta työskentelivät useammalle kuin yhdelle välineelle. Kansan Uutisten Risto Korhonen ja Matti Hoviseppä tekivät Kansan Uutisten lisäksi juttuja myös Yleisradiolle. Marjatta Paluski poikkesi muista Kansan Uutisten kirjeenvaihtajista, sillä hän kieltäytyi Yleisradiolle työskentelystä. Hän halusi keskittyä Kansan Uutisiin, mutta hän teki kuitenkin ohjelmaa Puolan radiolle, jossa tehtiin myös suomenkielistä sisältöä. Tiedonantajan Risto Repo teki Ylelle harvakseltaan musiikkiohjelmaa ja kirjoitti toisinaan myös Suomen Kuvalehteen. Jukka Kiljunen työskenteli pääosin Tiedonantajalle, mutta teki joitakin juttuja myös muille, esimerkiksi Aamulehdelle, Etelä-Suomen Sanomille ja Länsi-Savolle. Yleisradiolle hän ei työskennellyt.

Jarmo Jääskeläinen oikeastaan lopetti varsinaisen uutiskirjeenvaihtajan työt jo 1980-luvun alussa. Hän raportoi sotatilasta joulukuussa 1981, minkä jälkeen uutistyö jäi. Hän kuitenkin teki 1980-luvulla dokumentteja Puolasta ja kohtasi työssään samoja asioita kuin muutkin haastateltavani. 1980-luvulla Jääskeläinen ohjasi useita Puola-aiheisia elokuvia.⁵

⁵ Vuonna 1981 ilmestyi kolme elokuvaa: *Muistomerkki* käsitteli vuosikymmenen takaista liikehdintää Gdańskissa ja Gdyniassa. *Uloin suojamuuri* kuvasi Solidaarisuus-henkistä pyhiinvaellusmatkaa Varsovasta Cześćochowaan ja *Demokratian rajat* kommunistipuolueen alamäkeä. Vuonna 1982 ilmestyi internoiduista Solidaarisuusaktiiveista kertovaokuva *Vankilan rajattu vapaus*. Juutalaisten nälkäkuolemia Varsovan getossa käsitellyt *Nälkäsairaus* sai ensi-iltansa 1983 ja isä Popieluszkon murhaa käsittelevä *Messu isänmaan puolesta* vuonna 1985. Varsovan geton tyhjentämisestä kertova *Lastauspaikka – Umschlagplatz* ilmestyi vuonna 1987. Vuosikymmenen päättivät eteläpuolalaisesta kylästä ja sen juutalaisista kertova dokumenttielokuva *Sankarit ja marttyyrit* vuonna 1989 ja *Perspektiivi*, joka sulki kommunistipuolueen hajoamistarinan.

Käyttörahaa kyökin kautta

Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajien palkkajärjestelyt poikkesivat tavanomaisen työsuhteen palkanmaksusta. Kirjeenvaihtajat saivat lehdiltään kiinteää palkkaa tai pientä päivärahaa, mutta heillä oli myös toinen tulonlähde. Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajapaikkojen taustalla oli Suomen kommunistisen puolueen (SKP) ja Puolan yhtyneen työväenpuolueen (PYTP) välinen sopimus, jonka perusteella kirjeenvaihtajat saivat Varsovassa ilmaisen asunnon ja myös esimerkiksi puhelinkulut oli katettu puolueen kassasta. Kirjeenvaihtajalle kuului tietty rahasumma, joka oli Risto Korhosen työn alkaessa 7 000 zlotya kuukaudessa ja vastasi noin sataa dollaria. Kansan Uutisilta kirjeenvaihtaja sai Korhosen mukaan 1 500 markkaa verotonta kuukausirahaa. 1980-luvun puolivälin tienoilla kuukausittaisen puoluerahan määrä oli noussut reilusti yli 10 000 zlotyn, mutta Puolan valuutan arvo dollareissa oli siihen mennessä jo pudonnut rajusti. Raha käytiin noutamassa Keskuskomiteasta, ja kuukausittainen reissu on jäänyt kirjeenvaihtajille mieleen kalseana kokemuksena.

Aamupäivällä sinne, ja siellä oli nimen omaan se tiukannäkönen täti, jaha, kirjoitapas tässä, piti mennä luukulta toiselle, sit loppujen lopuks pääsi sinne varsinaiselle kassalle ja siinä meni tuntitolkulla, et sai sen 12 000 zlotya. Ja mä aina sanoin et voi pitääks sun tommonen raha ottaa vastaan. Se oli kuitenkin, rahaahan sekin.

No se oli jotenki niinku alentavaa mennä sinne. Kun ne katto vähän pitkään meikäläistä siellä. Mennä pitkiä käytäviä siellä ja sitte, muistan kun mä oikeen oven, se oli niin byrokraattista niin, narisevat lattiat ja sotilaita siellä tai vartijoita, tai ehkä ne nyt oli ihan tavallisia vakseja, mutta tota, kuitenkin koppahatuissa ja ne oli siellä. Ja sit kun sen sai vihoviimein sen kirjekuoren kouraan, jossa oli se 13 000 zlotya, eihän se riittäny kun ihan muutamaks, taksimaksuihin meni varmaan se.

Se muuten mua nolotti ja harmitti mennä sinne keskuskomiteaan aina.

Joo, minkä takia?

No kerran kuussa mennä hakemaan se raha, kun mä en oikeestaan sitä tarvinnu ja mulle tuli semmonen olo, et ollaaks tässä joku palkattu renki. Se otti itsetunnolle. Mut sellanen, ei voinu sanoo eikään, muut oli sopinu siitä.

Kansan Uutisten kirjeenvaihtajat kertoivat kukin hieman toisistaan poikkeavia puoluerahan summia, mutta yleinen kuva oli, että kirjeenvaihtajien ansiotasoa jäi Suomessa työskenteleviä toimittajia alhaisemmaksi. Toki Varsovassa saattoi tuohon aikaan elää varsin mukavasti sadalla dollarilla kuukaudessa ja Yleisradiolta saatu palkka lisäsi kokonaispalkan suuruutta. Matti Hoviseppä luonnehti pelkän puoluerahan määrää täysin riittämättömäksi. Hänelle

palkanlisää toi myös kansandemokraattisten lehtien yhteisen uutistoimiston DLP:n kanssa tekemänsä sopimus, jonka mukaan DLP sai käyttää Hovisepän juttuja. Kansan Uutisten toimittajille Yleisradiosta tuli helposti päätulonlähde ainakin sellaisina aikoina, kun Puolassa tapahtui. Puolueiden sopimus perustui vastavuoroisuuteen, eli myös Puolasta olisi maksettu kirjeenvaihtaja Suomeen, mutta käytännössä tämä vastavuoroisuus ei Korhosen mukaan toteutunut. Pelkkä oman päätyönantajan palkoilla eläminen ei siis koskenut muita kuin Jarmo Jääskeläistä, joka työskenteli vain Yleisradiolle.

Työpäivä alkoi lehtikatsauksella

Kirjeenvaihtajien tyypillinen työpäivä alkoi usein postin hakemisella ja jatkui paikallisten lehtien ostamisella ja niiden läpikäymisellä. Tässä auttoi yleensä tulkki, joka tuli kirjeenvaihtajan kotiin. Suuri osa työstä olikin paikallisten lehtien lainailua. Myös paikallisen uutistoimisto PAP:n bullettiin hakeminen arkipäivisin ja sen läpikäyminen kuului päivärutiineihin. Julkaisu sisälsi edellisen päivän uutisia sekä lehtikatsauksia.

Kirjeenvaihtajan päivä saattoi jatkua Varsovan keskustassa sijainneessa lehdistökeskus Interpressissä, jossa pidettiin tiedotustilaisuuksia. Lehdistökeskuksessa myytiin myös ruokaa ja juomaa ja keskuksen yhteydessä toimi myös kuvatoimisto.

Juttuja voitiin kirjoittaa perustuen paikallisiin lehtiin ja uutistoimiston englanninkieliseen bullettiin myös ilman, että pohjalla oli varsinaista tiedotustilaisuutta. Paikalliset lehdet olivat ainakin kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajien työssä samalla tavalla suuressa roolissa kuin Tunstallin (1971) kirjeenvaihtajakuvauksissa. Joidenkin haastateltavien suhtautuminen puolalaismediaan sopi Tunstallin havaintoon, että paikallisen median hyödyllisyys kirjeenvaihtajalle riippuu maan demokraattisuudesta. Kansan Uutisten Risto Korhonen kuvasi suhtautumistaan puolalaisiin lehtiin näin:

Sit tietysti alussa toivo, että koko ajan tietysti, et kielitaito olis ollu parempi, mutta tota sitte kun alko tutustuu lehtien sisältöihin niin huomaa, ettei sillä ny paljon väliä ollu.

Kirjeenvaihtajat kirjoittivat juttunsa pääosin kotona, tai jos teksti lähetettiin teleksillä, kirjoitustyö saattoi tapahtua myös *Trybuna Ludu* -lehden toimituksessa. Tulkki ja kirjeenvaihtaja muodostivat tiiviin parivaljakon, jossa tulkki saattoi puhumalla päästää hankaluuksiin joutuneen kirjeenvaihtajan pälkähästä. Kun Gdańskissa lakkoiltiin vuosikymmenen loppupuolella, saattoivat kirjeenvaihtajan ja tulkin työtehtävät jakautua siten,

että tulkki kävi tiedotustilaisuuksissa ja kirjeenvaihtaja istui hotellissa naputtamassa juttuja ja vilkuili kelloa, ehtiikö lukea tekstin radioon ajallaan.

Kuva 3. Marek Edelman, yksi Varsovan geton kansannousun johtajista ja Jarmo Jääskeläinen Varsovassa syksyllä 1985. Takana näkyy kappale geton muuria. Kuva: Jarmo Jääskeläisen arkisto.

Kun muiden kirjeenvaihtajien aisaparina oli tulkki, olivat puolan kielen taitoisen Jarmo Jääskeläisen työkumppaneina kuvaaja ja äänittäjä. Esimerkiksi isä Popiełuszkon murhaa käsittelevää elokuvaa tehdessään Jääskeläisen ja kuvaajan työtehtävät jakautuivat niin, että Jääskeläinen antoi kuvaajalle ja äänittäjälle ohjeita tiedonhankinnasta puolalaisesta mediasta ja leikkasi kerätyn materiaalin itse kokonaisuudeksi. Kielitaitonsa puolesta Jääskeläinen oli muita haastateltaviani itsenäisempi, mutta toisaalta riippuvainen teknisistä apureistaan.

Juttuaiheet vaihtelivat kuten kenellä tahansa yleistoimittajalla. Lakkotelakan porteilla käyttäminen, mielenosoitus- ja onnettomuusraportointi, pakinointi sienihulluista puolalaisista, sejmin istuntojen seuraaminen ja biisonitarhareportaasien teko kuuluivat haastateltavien aihevalikoimaan. Marjatta Paluski mainitsi käyneensä juttumatkoilla myös Tšekkoslovakiassa, koska se kuului työtehtäviin. Kirjeenvaihtajat tekivät uutisten ohella myös henkilöhaastatteluja, ja suomalaiskirjeenvaihtajan onnistui Interpressin välityksellä saada myös elokuvaohjaaja Krzysztof Kiesłowskiin tai sotatilaohjaaja Jaruzelskin haastattelu. Muutoin suomalaiskirjeenvaihtajat saivat usein tyytyä pienen maan kirjeenvaihtajan osaan, jossa suurempien maiden suurempien välineiden edustajat menevät edellä.

Yhteydenpito kotitoimituksen kanssa kuuluu ulkomaankirjeenvaihtajan päivärytmiin, mutta Puolassa työskennelleiden kirjeenvaihtajien kohdalla tiivis yhteydenpito ei kaikkien kohdalla toteutunut. Kansan Uutisten huolenpito kirjeenvaihtajistaan välittyi haastateltavien puheessa varsin kehnona. Toteutuessaan yhteydenpito kotitoimituksen kanssa oli sitä, että aamupäivällä puhelimesta mietittiin, onko jotain tarttumisen arvoista tapahtumassa tai muuten sovittiin, mitä kirjeenvaihtajalta seuraavaksi on tulossa. Suomesta kirjeenvaihtajaa saatettiin myös pitää informoituna siitä, mistä Suomessa sillä hetkellä keskusteltiin.

Tiedonhankintaa omin avuin ja tiukassa lieassa

Kirjeenvaihtajien tiedonlähteitä olivat siis paikalliset lehdet, lehdistökeskus Interpressin tiedotustilaisuudet ja omat haastattelut, usein Interpressin välittämien viranomaisten tai asiantuntijahaastateltavien kanssa. Haastatteluja tehtiin myös Interpressin tiloissa.

Lehdistökeskus välitti viranomaisten lisäksi myös kulttuuriaiheisten juttujen henkilöhaastateltavia ja esimerkki-ihmisiä. Tiedonantajan Jukka Kiljusen mukaan Interpressin kautta hankittu haastateltava oli luottavainen ja suojassa hankaluuksilta, joita ulkomaalaiselle toimittajalle puhuminen olisi voinut aiheuttaa. Kun haastateltavan taustalla oli lehdistökeskus, haastateltavaa ei Kiljusen mukaan voitu syyttää edes tahattomasta systeemin vahingoittamisesta.

Ilman Interpressiä kirjeenvaihtaja ei olisi voinut tehdä juuri mitään, sillä ulkomaisten kirjeenvaihtajien oli annettava järjestää haastattelunsa lehdistökeskuksen kautta. Myöskään puhelinluetteloita ei ollut. Joitakin haastateltavia, kuten Solidaarisuuden edustajia, kirjeenvaihtajat etsivät itsenäisestikin, ja jotkut saivat toisinaan myös esimerkiksi Trybuna Ludu -lehden toimittajilta kontakteja tai taustatietoja. Jutunteossa käytettiin myös Solidaarisuuden itse julkaisemaa materiaalia. Sitä mukaa kun maassaoloaika karttui, kirjeenvaihtaja saattoi yhä useammin turvautua myös omiin kontakteihinsa. Haastateltavien mukaan kriisitilanteissa kuten sotatilan aikana kirjeenvaihtajista itsestään tuli usein tiedon lähteitä: Suomen suurlähetystössä tarvittiin tietoa tapahtuneesta, ja kirjeenvaihtajan kokemukset olivat arvossaan.

Lehdistökeskus rytmitti ainakin jossain määrin kaikkien haastateltavieni työtä. Keskuksessa näki eri maalaisia Varsovassa työskennelleitä kirjeenvaihtajia sekä lännestä että idästä ja

keskus järjesti kirjeenvaihtajille matkoja eri puolille Puolaa. Joka tiistai keskuksessa järjestettiin tiedotustilaisuus, jota veti hallituksen lehdistösihteeri Jerzy Urban. Toimittajat esittivät Urbanille kysymyksiä, osan etukäteen, ja Urban vastasi. Tilaisuuksissa oli läsnä myös muita ulkomaisia kirjeenvaihtajia, jotka haastateltavien mukaan toisinaan todella grillasivat Urbania esimerkiksi opposition ahdistelusta. Lehdistösihteeri tosin selviytyi haastateltavien mukaan tilanteista voittajana. Hänen nimensä tuli esiin kaikkien haastateltavien puheessa, ja lähes kaikki suhtautuivat häneen enemmän tai vähemmän huvittuneesti.

Urban on siis siinä mielessä vekkuli, et se puhu koko ajan paskaa. Se puhu siis sillä tavalla, että sitä oli hauska kuulla.

Se oli kyllä (nauraa), siitä näki noin kilometrin päähän, että se on roisto, mutta hauska roisto. Selitti asioita sillä lailla kun se nyt millonkin näki.

- - se oli lahjakas vastaamaan hyvin vaikeisiin kysymyksiin. Aina jännäs, että mitä se tohon keksii. Ne länsitoimittajien kysymykset oli provokatiivisia ja teräviä...

- - länsimainen lehdistöhän painosti sitä Jerzy Urbania, - - teki hankalia kysymyksiä. Se oli kyl liukas kaveri, aina selvis. Se puhu välillä ihan paskaa suoraan sanoen, valehteli. Mut ihan naama peruslukemilla.

Kirjeenvaihtajien suhtautumisessa Interpressin tiedotustoimintaan yleisesti oli eroja. Kriittisimmin suurista tiedotustilaisuuksista puhuivat haastatteluissa Risto Korhonen ja Jarmo Jääskeläinen. Korhonen kertoi pitäneensä Interpressin tilaisuuksien sisältöjä ”kaiken maailman toisarvoisina höpötyksinä”, joiden sisältö sellaisenaan oli toimittajalle hyödytöntä, siloteltua hallituksen ylistystä. Silti tilaisuudet kuuluivat työn rutiineihin. Jääskeläinen puolestaan tiivistä Interpressin tehtävän siten, että keskus oli ”puolueen propagandaosaston ja turvallisuuspalvelun työkalu.” Hoviseppä ja Paluski sen sijaan totesivat, että tilaisuuksista sai usein kelpo juttuaiheita. Tiedonantajan Jukka Kiljunen arveli, että Interpressin toimintaan liittyi ulkomaankirjeenvaihtajien valvontaa, mutta kokonaisuutena hän suhtautui Interpressiin myönteisesti. Hoviseppän ja Paluskin tavoin Kiljunen sai tilaisuuksista jutunjuurta. Kiljunen oli myös tyytyväinen siihen, että lehdistökeskus hoiti haastateltavien hankinnan. Risto Repo kertoi suhtautuneensa Interpressin toimintaan kuten mihin tahansa valtion tiedotusorganisaatioon.

Myös keskuskomitea saattoi olla kirjeenvaihtajalle tiedonlähde. Risto Repo kertoi käyneensä toisinaan keskuskomiteassa kuulemassa puolueen näkökulmaa asioihin, mutta kirjeenvaihtajaa ei mitenkään erikseen kutsuttu keskuskomiteaan. Repo piti puoluekontaktia

tässä mielessä hyvänä asiana, koska sen ansiosta keskuskomitean mietteitä pääsi kuulemaan muita helpommin.

Jarmo Jääskeläinen erottuu muista haastateltavista myös työtapojensa perusteella. Hän teki työtään paljolti itsenäisesti omiin kontakteihinsa perustuen. Hän asioi Interpressin kanssa silloin, kun se oli työekonomisesti järkevää eli jos täytyi järjestää jokin viranomaistapaaminen. Mutta esimerkiksi Isä Popieluszkon murhasta kertovaa elokuvaa tehdessään Jääskeläinen kiersi viranomaiset ja hankki materiaalin itsenäisesti. Tosin elokuvantekijän tekemisiä koski jonkinlainen ilmoitusvelvollisuus, johon liittynyttä paperisotaa lehdistökeskus pyöritti.

Kontaktit autoivat

Haastateltavista Tiedonantajan Jukka Kiljunen vaikutti turvautuneen eniten PYTP:n pää-äänenkannattaja *Trybuna Luduun*. Jos eteen tuli juttuaihe, josta kirjeenvaihtaja ei tiennyt mitään, saattoi hän saada tarvittavat taustatiedot joltakulta lehden toimittajalta. Kiljusen mukaan tällaiset aiheet liittyivät usein urheiluun. Kiljusta edeltänyt Risto Repo sen sijaan ei ollut tekemisissä Trybuna Ludun toimituksen kanssa. Hän kertoi vain käyttäneensä lehden teleksiä. Kansan Uutisten Risto Korhonen kysyi joskus apua Trybuna Ludun kollegalta ja oli tekemisissä myös lehden varapäätoimittajan ja päätoimittajan kanssa. Sotatilan aikana arvokas kontakti oli myös Romanian ulkoministeriön virkamies, joka myös tuli Varsovaan kirjeenvaihtajaksi. Korhonen sai sotatilan aikana tietoja myös Suomen sotilasasiamieheltä.

Kun kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajilla oli kontakteja Trybuna Ludun toimittajiin, oli Yleisradion Jarmo Jääskeläisellä vastaavasti yhteyksiä saksalaisiin televisioyhtiöihin. Yhteistyö oli usein käytännönläheistä: kun tekeillä oli televisiojuttu, Jääskeläinen saattoi tehdä jutun sen perusteella, millaista kuvaa ZDF:ltä ja Westdeutscher Rundfunkilta oli saatavilla.

Tulkit ja Trybuna Ludun henkilökunta eivät olleet ainoita kontakteja, joita kirjeenvaihtajat hyödynsivät työssään. Risto Repo mainitsi olleensa työn merkeissä tekemisissä erään Financial Timesin kirjeenvaihtajan kanssa, joka oli ollut maassa pitkään. Revon kontakteihin kuuluivat myös esimerkiksi TASSin ja ranskalaisen sosialistilehti L'Humanité'n kirjeenvaihtajat. Revon mukaan yhteydet muun maalaisten vasemmistolehtien toimittajiin

antoivat kirjeenvaihtajalle taustatietoja ja auttoivat ennakoimaan tilanteen kehitystä esimerkiksi sotatilan alla. Jarmo Jääskeläinen ja Risto Korhonen mainitsivat myös Radio Free European (RFE) tiedonlähteeksi. Sotatilan julistamisen aikaan joulukuussa 1981 tietoa oli niukasti saatavilla, mutta RFE:n taajuudelta tietoa sai.

Erilaiset työtavat

Haastateltavani työskentelivät olosuhteissa, joissa käynnissä oli valtapuolueen ja lännen tukeman opposition käymä propagandasota. He eivät tieneet, mitä Reuters tai muut läntiset uutistoimistot Puolasta kertoivat, vaan olivat omien havaintojensa varassa, etenkin jos kotitoimituksesta ei paljoa soiteltu. Kirjeenvaihtajille muodostuikin omanlaisiaan työtapoja helpottamaan työnteon arkea.

Jukka Kiljunen luonnehti työtään siten, että hän kypsytteli mielessään juttuaiheita, ja teki jutun sitten, kun taustatietoa oli kertynyt kylliksi tai aihe tuli ajankohtaiseksi. Tällainen kypsyttely ei olisi ollut mahdollista, jos työtahti olisi ollut samanlainen kuin Kansan Uutisille ja Ylelle yhtä aikaa työskennelleillä kollegoilla.

Yleisradion Jarmo Jääskeläinen kuvasi työtapojaan usein eriasteiseksi viranomaisten huijaamiseksi. Salakähmäinen toiminta tuottikin tulosta. Elokuvaa *Vankilan rajattu vapaus* varten Jääskeläinen organisoi operaation, jossa solidaarisuusaktiivien internointileirinä toimineisiin vankiloihin kuljetettiin salaa valokuvakameroita. Vangin vaimo sai kilon sokeripussiin piilotetun kameran ja toimitti sen sitten vankilaan ja seuraavan vierailunsa yhteydessä takaisin. Kameran kulkivat vankiloihin myös papinkaapujen alla. Näin Jääskeläinen sai kuvamateriaalia muurien sisäpuolelta.

Konstit olivat monet myös muilla kirjeenvaihtajilla. Risto Repo kertoi tuoneensa tehtaan puolueosastoon kuuluneelle lähteelle Pink Floydin levyjä ja sai vastineeksi käyttöönsä puolueosaston sisäistä postia, jota saattoi sitten käyttää jutunteossa. Kyse oli journalistisesti järkevästä keinosta, sillä ilman Pink Floydilla lunastettua lähdemateriaalia kirjeenvaihtajan tietolähteet olisivat jääneet yksipuolisiksi. Repo kertoi myös, miten Trybuna Ludun teleksiin tuli toisinaan tietoa lehden omista lähteistä esimerkiksi siitä, mitä maassa kriisiaikoina oikeasti tapahtui. Tiedot oli tarkoitettu vain Trybuna Ludulle, mutta myös suomalainen kirjeenvaihtaja hoksasi käyttää tätä tietovuotoa hyväkseen.

Kansan Uutisten Risto Korhonen ja Marjatta Paluski suhtautuivat Puolan radioon keskenään aivan päinvastaisesti. Paluski puhui ohjelmanteosta ja radion suomen kielen taitoisista puolalaisista myönteisesti. Korhonen sen sijaan kritisoi radion toimintaa ja moitti sen ohjelmia ”karseeksi propagandaksi.” Hän ei halunnut olla mukana suomenkielisten ohjelmien teossa, koska ajatteli että häneltä menee maine Yleisradiossa. Hänkin tosin arvosti mahdollisuutta harjoitella äänenkäyttöä radiossa. Siitä oli hyötyä Yleisradion puolella.

Ronksuttava teleksi ja katkeavat puhelut

Kirjeenvaihtajilla oli juttujen lähettämässä käytössään puhelin, kirjeet ja kaukokirjoittimet eli teleksit, joilla tekstiä saattoi välittää Suomeen. Radiojutut välitettiin puhelimella samoin kuin jotkin lehteen tarkoitetut tekstit. Puhelut tilattiin ulkomaankeskuksen numerosta. Ne olivat lehdistöpuheluita, jotka saattoi saada saman tien, tunnin kuluttua tai vasta useita tunteja myöhemmin eli tilanne noudatteli hyvin pitkälle esimerkiksi Valkosen Moskova-kuvausta (kts. luku 2.2.2). Radiojutut saatettiin lukea ensin nauhalle tai sitten antaa raportti suoraan lähetykseen. Kansan Uutisten kirjeenvaihtaja saneli usein juttunsa puhelimitse kotitoimitukseen. Teleksit sijaitsivat Trybuna Ludu -lehden toimituksessa, ja niiden käyttöoikeus kuului Kansan Uutisten ja Tiedonantajan toimittajille osana puolueiden välistä sopimusta.

Myös Jarmo Jääskeläinen saattoi työssään hyödyntää suomalais-puolalaisia yhteistyösopimuksia, vaikka hänen työssään eivät suorat puolueidenväliset voimat vaikuttaneetkaan. Puolan radio- ja tv-komitealla ja Ylellä oli yhteistyösopimus. Moskovasta poiketen Ylellä ei ollut Varsovassa studiota, mutta materiaalinvaihtosopimusten ansiosta Jääskeläinen saattoi käyttää saksalaisten ZDF:n ja Westdeutscher Rundfunkin studioita.

Materiaalin saaminen Suomeen edellytti toisinaan erikoisjärjestelyitä. Marjatta Paluskin konsti lähettää valokuvia oli käytännöllinen, mutta kulutti aikaa ja hermoja.

Ja valokuvien kuljettaminen, kyllä siinä kuule monet temput tehtiin, voi hyvä luoja. Lentokentälle kuule vaan filmirullan kanssa ja ventovierasta ihmistä hihasta. Että voisitko panna tämän postiin Suomessa ja vähän katto pitkään, monta kertaa hyvin tylyjä katseita tuli, ne aatteli että mikä tuo on.

Huopatossutehtaalta pikaliukuhihnalle

Kirjeenvaihtajien työtahdissa oli työnantajien välisiä eroja. Kiireisimpiä oltiin haastattelujen perusteella Kansan Uutisissa ja Ylessä. Tiukinta meno oli, kun juttuja tehtiin samanaikaisesti sekä Kansan Uutisille että Yleisradiolle, ja sama juttuaihe kiersi Ylelle tehdyistä jutuista Kansan Uutisiin. Risto Korhosen työtahti yltyi toisinaan hurjaksi.

Mut sithän se meni ihan karmeenksi. Muistan yhtenä päivänä, niin mun piti aamukuuden radiouutisiin jo tehdä ensimmäinen juttu, pääministeri vaihtunut, sit mä tein tunnin välein kymmeneen asti. Sit oli päivälähetys, sit oli päivän peili, sit oli kuuden tv-uutiset, sit oli tv:n pääuutiset ja sit jossakin välis piti lehteenki tehdä juttu.

Kansan Uutisten vaatima työtahti oli yleensä kuitenkin noin kahdesta neljään juttua viikossa. Vuosikymmenen puolivälin tienoilla oli hiljainen aika, ja kirjeenvaihtaja sai keksiä juttuaiheita puoliväkisin. Toisaalta tällöin kotitoimituksen huomiokaan ei ollut Puolassa, ja kirjeenvaihtajalla ei sikäli ollut päivittäistä juttupainetta.

Kirjeenvaihtajan työtahti riippui myös hänen omasta kunnianhimostaan ja kilpailuvietistään. Marjatta Paluski esimerkiksi totesi, ettei hän missään vaiheessa tavoitellut sitä, että juuri hänen juttunsa pitää olla ulkomaanosaston ykkösjuttuna. Maltillinen asenne suojasi samalla myös omaa jaksamista. Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajien välillä ei haastattelujen perusteella juuri ollut kilpailua, mutta joskus jonkin poliittisen kommentin metsästys omaan lehteen ennen kilpailijaa kiristi tahtia.

Kuva 4. Jukka Kiljunen Varsovassa vuonna 1986. Taskusta pilkistää Tiedonantajan kulma. Kuva: Jukka Kiljusen arkisto.

Tiedonantajassa työtahti vaikuttaisi haastattelujen perusteella olleen huomattavasti kilpailijaa löysempi. Lehti ilmestyi vielä Risto Revon kirjeenvaihtajuuden aikana neljästi viikossa, mutta Kiljusen aikana enää kolme kertaa. Lehti ei siis vaatinut samanlaista päiväkohtaisuutta kuin Yle ja Kansan Uutiset tai näiden yhdistelmä. Tiedonantajan kirjeenvaihtaja sai useimmiten pitää viikonloppunsa vapaina. Kiirettä määritti myös se, millaiselle linjalle kirjeenvaihtaja oli omassa työssään lähtenyt. Kiljusen harrastama juttuaiheiden kypsyttely ei olisi ollut mahdollista, jos Tiedonantajan työtahti olisi ollut samanlainen kuin Kansan Uutisille ja Ylelle yhtä aikaa työskennelleillä kollegoilla.

Marjatta Paluski poikkesi muista Kansan Uutisten kirjeenvaihtajista, sillä hän oli Puolassa melko hiljaisena aikana. Isä Popiełuszkon murhan jälkeen suuret uutistapahtumat olivat muualla, ja kirjeenvaihtaja saattoi keskittyä kirjoittamaan kulttuurielämästä ja puolalaisista ilmiöistä. Samoilla linjoilla oli myös Tiedonantajan Jukka Kiljunen. Hänelläkin Popiełuszkon tapaus oli ainoita haastattelussa esille tulleita selvästi kovan uutisen kriteerit täyttäneitä työtehtäviä, mutta muutoin häneltä odotettiin taustajuttuja, featurea ja pakinoita.

Kaikkia kuunneltiin, mutta mitäs tuosta

Lähes kaikki haastateltavat puhuivat siitä, miten turvallisuuspalvelu seurasi heidän tekemisiään. Puhelimen rahinoille, naksumisille ja katkeaville yhteyksille ei yleensä uhrattu sen erityisempiä ajatuksia, koska jos asiaa olisi ajatellut jatkuvasti, olisi haastateltavien mukaan menettänyt järkensä. Risto Repo arvioi, että kirjeenvaihtajalla harvoin olisi ollutkaan sellaista tietoa, joka olisi ollut turvallisuuspalvelulle elintärkeää:

Siis sellasia salaisuuksia jotka ois jotenkin vahingoittanu Suomen intressejä mulla ei ensinnäkään ollu, saati et mä oisin niitä jotenkin siellä kailottanu. Et se mikä olis ollu niille kuuntelemisen arvosta on se, et miten joku venäläinen TASSin kirjeenvaihtaja kommentoi kuitenkin lännestä tulevalle toimittajalle arviotaan siitä, et mikä on tilanne siellä Puolassa. Se niille ois ollu relevanttia.

Kuuntelun mahdollisuus piti toisinaan ottaa huomioon myös jutunteossa, ja haastatteluja saatettiin tehdä vaikka kellarissa, kun tiedettiin, että turvallisuuspalvelun korvat ulottuivat haastateltavan työhuoneeseen. Jarmo Jääskeläinen kiteytti suhtautumisen kuunteluun arvioon, että jos kirjeenvaihtajaa todella haluttiin seurata, oli hyvin pieni todennäköisyys, että häntä ei seurattaisi. Haastatteluissa tulikin monesti esiin, että turvallisuuspalvelu oli kiinnostunut ulkomaalaisten puuhista. Myös keinot olivat samankaltaisia kuin Valkosen (1998) ja

Koulumiehen (2008) Moskova-kuvauksissa: puhelimen kuuntelun lisäksi kontrolli tuntui esimerkiksi tilanteissa, joissa tulkki kutsuttiin keskuskomiteaan kertomaan kirjeenvaihtajan tekemisistä. Tiedonantajan Risto Repo arveli, että Puolan radion suomen kielen taitoiset ihmiset käyttivät kielitaitoaan myös kuunteluun.

Kirjeenvaihtajien suhteet Puolan valtapuolueeseen ja sen mahdolliseen kiinnostukseen kirjeenvaihtajien puuhia kohtaan vaikuttivat muodollisen välinpitämättömiltä. Suhde esimerkiksi Puolan radion sensoriin oli varsin välitön, etenkin kun tämä ei haastattelujen perusteella tavallisesti ollut kovin virkaintoinen. Puoluerahoilla maksettu kirjeenvaihtaja saattoi harvakseltaan käydä keskuskomiteassa tapaamassa jotakuta virkailijaa, mutta tapaamiset olivat enemmän rutiininomaista informaationvaihtoa kuin ohjeistusten vastaanottoa. Kirjeenvaihtajalta saatettiin kysyä esimerkiksi SKP:n sisäisistä kiistoista, mutta vastauksesta ei oltu kovin kiinnostuneita. Päällimmäinen kokemus puolueihmisistä noudatteli Korhosen kuvausta:

siel oli sellanen keskuskomitean virkailija, jos olis jotain niinku halunnu, jonkinlainen yhdyshenkilö sitten, mutta en mä sitä nähnyt kun kerran vuodessa, se kutsui mut syömään lounaalle, kysyi meneekö kaikki hyvin mä sanoin et joo menee, niin se oli ”selvä, ei mitään, otetaan vodkaa.”

Tosin Tiedonantajan Risto Repo kertoi eräästä tapauksesta juuri ennen sotatilan julistamista. Yleensä kirjeenvaihtajaa ei mitenkään kutsuttu keskuskomiteaan kenenkään juttusille, mutta nyt Repoa pyydettiin paikalle. Keskuskomiteassa hänelle kerrottiin, että kohta maassa tapahtuu asioita, joita lännessä ei hyväksytä. Kirjeenvaihtajalta toivottiin ymmärrystä. Tarkemmin hänelle ei kuitenkaan kerrottu, mitä tuleman piti.

Jääskeläinen oli haastateltavistani ainoa, joka käytti kirjeenvaihtajan toimia seuranneesta virallisesta tahosta nimitystä kotiryssä. Hän myös kertoi kiertäneensä toisinaan vastauksia sellaisiin tämän esittämiin kysymyksiin, joihin ei halunnut vastata. Yhteydenotot kuitenkin loppuivat sotatilan myötä.

Pikkuhankaluudet saattoi kiertää dollareilla

Kirjeenvaihtajien kokemat ongelmat jakautuivat kirjeenvaihtajasta katsoen ulkopuolisiin ongelmiin ja kirjeenvaihtajasta itsestään johtuneisiin ongelmiin. Esimerkkinä jälkimmäisestä oli keho puolan kielen taito, joka koski ainakin aluksi kaikkia paitsi Jarmo Jääskeläistä.

Kuitenkin koska lähes kaikkia auttoi tulkki, jäi kielitaidottomuus enemmän kirjeenvaihtajan omaksi häpeäksi, jota harmiteltiin itseksensä. Kieltä oli ehkä opiskeltu muutamasta oppitunnista aloitettuun kielikurssiin asti, mutta työkiireet ajoivat helposti kieliopinintojen ohi. Yksi haastateltavista koki ongelmaksi sen, että kielipuolena hän ei saanut paikallisista lehdistä riittävästi irti, varsinkaan kun lehtien tapa oli kirjoittaa rivien väliin.

Puolassa ohuesti valmistautunutta kirjeenvaihtajaa vastassa saattoi olla myös melkoinen kulttuurisokki, jonka syytä kirjeenvaihtaja haki sekä itsestään että kotitoimituksesta. Toisaalta jälkikäteen sama haastateltava ei halunnut syyllistää kotitoimitusta tai saman lehden henkilökuntaa, koska arveli, että taustalla oli ennen kaikkea ymmärtämättömyys eikä suinkaan paha tahto.

- - se oli ihan hyppy kyllä tyhjyyteen. Ja se oli kyllä suuri virhe, et ois pitänyt pieni preppaus olla, et mä en siis tienny kulttuurista mitään, koko katolinen uskonto oli ihan päin naamaa mulle heitetty iso klöntti, josta mä en tajunnu yhtään mitään. En puolalaisesta luonteesta tienny yhtään mitään. - - Kyllä se tuntu aika hirveeltä. Ja sitte vielä, että tämä minun kollegani, valitettavasti hän ei ajanu minua sisään ollenkaan.

Ulkopuolisiin pulmiin kuuluivat ongelmat esimerkiksi tiedonhankinnassa. Tiedonhankintaan liittyi haastateltavillani paljon samantapaisia pulmatilanteita kuin toimittajilla missä tahansa toimituksissa mihin tahansa aikaan. Haastattelujen saaminen oli toisinaan vaikeaa ja tästä seurasi kiirettä. Kirjeenvaihtajan saama haastateltava saattoi suhtautua haastatteluun kielteisesti tai puhua papukaijamaisen jäykästi ja niin edelleen. Varsovassa työskentelyyn liittyi kuitenkin se erikoispiirre, että kirjeenvaihtaja oli ainakin jossain määrin riippuvainen Interpressin järjestämistä haastatteluista. Haastatteluja ei läheskään aina ollut järjestetty sovittuina ajankohtina, eikä ollut puhuttakaan, että haastatteluja olisi voinut tehdä puhelimitse.

Eniten kiirettä työssään kokivat haastattelujen perusteella Kansan Uutisten Matti Hoviseppä ja Risto Korhonen sekä Ylen Jarmo Jääskeläinen, mutta hänen kohdallaan kiire koski uutisjuttuja, ei niinkään omien elokuvien tekoa. Kiire oli kovinta silloin, kun käynnissä oli esimerkiksi lakkoja, joista piti raportoida nopeasti. Kiireen vuoksi kysymykset saattoivat jäädä huonosti pohjustetuiksi ja tietojen tarkistaminen puolitiehen.

Ulkopuolisiin pulmiin kuului myös haastateltavien asema osana laajaa ulkomaalaisten kirjeenvaihtajien joukkoa Varsovassa. Kiinnostus Puolaa kohtaan oli puolalaisen paavin

valinnan jälkeen kasvanut ulkomailla, mutta haastateltavien mukaan pysyvintä kiinnostus Puolaan kohtaan oli Länsi- ja Itä-Saksassa. Suurimman ulkomaalaisten toimittajien ryhmän muodostivat uutistoimistojen kirjeenvaihtajat, joiden linja oli tehdä kovia uutisia nopealla aikataululla. Kansan Uutisten toimittajan oli paljon vaikeampi saada haastatteluja kuin suuressa välineessä työskennelleen amerikkalaistoimittajan. Jotkut kokivat myös asenteellisuutta muiden ulkomaisten kirjeenvaihtajien puolelta. Yksi haastateltava piti ulkomaankirjeenvaihtajien yhteisöä hyvin mustasukkaisena.

Reutersin, Financial Timesin tai UPA:n toimittajille suomalaiskirjeenvaihtajat saattoivat olla kuin ilmaa tai heitä saatettiin juuri ja juuri tervehtiä, minkä suomalaiskirjeenvaihtaja koki harmillisena. Yksi haastateltavista arvioi, että muut pitivät häntä valtaapitävien lakeijana. Harmia lisäsi myös se, että Kansan Uutisten kokoisen välineen toimittaja jäi auttamatta tiedollisesti alakynteen vertailussa suurten välineiden kollegoihin, joilla oli takanaan myös laaja avustajaverkosto, puhumattakaan suurista budjeteista.

Puhelinyhteyksien toimimattomuus hankaloitti useimpien kirjeenvaihtajien työtä. Jos tilasi puhelun aamulla, sen saattoi saada vasta yöllä. Yleisradiolle juttuja tehneillä kirjeenvaihtajilla työtapa oli, että etukäteen kirjoitettu juttu luettiin puhelimesta. Yhteyksien ollessa huonoja, joutui ärsyyntynyt kirjeenvaihtaja kiireesti etsimään varapuhelimen, jotta sai juttunsa ajoissa lähetykseen. Vuonna 2009 tehdyissä haastatteluissa myös kirjeenvaihtajien käytössä 1980-luvulla olleet välineet solahtivat helposti puheeseen työn ongelmista. Paperilehtien, kirjoituskoneen ja teleksin varassa oleminen vertautui monesti nopeiden nettiyhteyksien nykytilanteeseen ja alkoi tuntua ongelmalta, vaikka se oli toisaalta vain 1980-luvun arkipäivää samoin kuin se, että puhelinluetteloita ei ollut. Myös kuvamateriaalin kuljettamisen hitautta voi nykynäkökulmasta pitää ongelmana. Tämä kosketti Jarmo Jääskeläisen työtä, mutta myös Marjatta Paluskin lentokenttäjärjestelyt voisi työläydessään katsoa ongelmaksi.

Vappujuhlasta putkaan

Virkavallan kanssa oli satunnaisia kahnauksia. Marjatta Paluski, Matti Hoviseppä ja Jarmo Jääskeläinen tulivat pidätetyiksi. Paluski tulkkeineen karrattiin poliisiasemalle, kun hän oli kameran kanssa seuraamassa vappujuhlaa Varsovan keskustassa oltuaan kirjeenvaihtajana vasta pari kuukautta. Hän oli virkavallan mukaan ollut sallitun alueen ulkopuolella, mikä aiheutti pidätyksen. Kirjeenvaihtaja ei kuitenkaan sulattanut kohtelua.

No sittehän mä kato pistin jalat tanaan ja rupesin huutamaan niille, että saatanan jätkä et koske minua kuule sormellaskaan, kun mä suomeks huusin ja, Maria [tulkki -AP] kauhuissaan siellä, oo hiljaa, ja sit mä vaan sanoin et mä en tähän paskaseen putkaan mene ja, losauta kuule jumalauta sillä pyssyllä jos uskallat. Oikein tiukkaan sitä silmiin katoin. Maria meni kiltisti sinne lukkojen taakse ja minut vietiin semmoseen, kirkonkellot kaiku ja valkoset verhot heilu siellä, ja mulle tuotiin teetä ja upseeri puhu englantia ja mä olin yksin, Maria oli siellä putkassa. Mä sit sanoin et mä oon ikäni tehny sosialismin puolesta töitä niin sitten te kehtaatte minua panna putkaan. Minunhan pitää olla siellä, missä tapahtuu.

Myös Jääskeläisen pidätykseen johti kamera. Hänellä oli kyydissä suomalainen valokuvaaja, joka ei noudattanut valokuvauskieltoa. Hoviseppä puolestaan pidätettiin Gdańskissa 1988, kun hän oli lehtiön kanssa liian lähellä lakkotelakan porttia. Pidätetyksi tuleminen kiukutti kirjeenvaihtajaa tapahtumahetkellä, mutta Hovisepälle tapaus ei kuitenkaan jäänyt mieleen kovin ikävänä kokemuksena. Hoviseppän tulkki hoiti hänet kolmessa tunnissa vapaalle jalalle ja tapauksesta sai hyvää radiojuttumateriaalia.

Jarmo Jääskeläisen kohtaamat ongelmat olivat hieman erilaisia kuin muilla haastateltavillani. Koska hän teki pääasiassa elokuvia ja työskenteli kuvaajan kanssa, hänen täytyi hankkia kuvauslupia, joiden saamisessa Interpress oli usein mukana. Lupien saaminen ei yleensä ollut Jääskeläisen mukaan vaikeaa. Rajat olivat silti olemassa. Vankilaelokuvaa tehdessään Jääskeläinen oli tekemisissä viranomaisten kanssa, kun salakähmäinen valokuvausoperaatio vankiloiden sisällä oli jo toteutettu. Elokuva piti kuvata loppuun eli tehdä muutamia haastatteluita, mutta Jääskeläinen ei saanut tässä lupaa käyttää puolalaista kuvaajaansa. Homma hoidettiin sitten suomalaisen kuvaajan kanssa.

Jälkikäteen kerrottuna tällaiset pienemmät ja suuremmat yhteenotot virkavallan kanssa tulivat raflaavuudesta huolimatta puheeksi samaan tapaan kuin muistellaan mitä tahansa 20 vuotta sitten tapahtunutta. Vaikka tapahtumahetkellä saattoi tuntua pahalta, nyt tapahtumat ovat muistoja muiden joukossa, eikä yksittäisistä pidätyksistä voi vetää johtopäätöksiä, että työtä olisi joka hetki tehty poliisia peläten tai että auktoriteettien kanssa olisi aina oltu nokikkain.

Sotatilan tuomat erityisongelmat

Joulukuun 13:ntena 1981 alkanut sotatila muodosti oman ongelmakokonaisuutensa kirjeenvaihtajien työssä. Haastateltavistani sotatila kosketti Jarmo Jääskeläistä, Risto Repoa ja Risto Korhosta. Ensinnäkin sotatila oli kenelle tahansa Varsovassa asuvalle ihmiselle vaikuttavuudessaan melkoinen järkytys, vaikka siihen saattoikin suhtautua toimittajan reippaudella.

Tieto ei enää kulkenut ja kirjeenvaihtajat joutuivat tekemään juttuja hyvin vähillä tiedoilla ja suodattamaan vielä valtion virallisen tiedotuksen ”kaikki kunnossa” -sanomaa. Jarmo Jääskeläinen valaisi tiedonkulun katkoa esimerkillä Puolaan pääsemisen vaikeudesta. Kun sotatila oli joulukuussa julistettu, Jääskeläinen yritti päästä junalla Frankfurtista Varsovaan raportoimaan sotatilasta. Yllättäen hänet kuitenkin käännytettiin Saksan ja Puolan rajalta hakemaan viisumia. Suomen ja Puolan välinen aikaisempi viisumivapaus oli sotatilan julistamisen yhteydessä poistettu, mutta tätä ei tiedetty edes Puolan sotilasedustustossa Länsi-Berliinissä, jonne Jääskeläinen viisumintarpeessaan sitten matkusti. Jääskeläinen pääsi Varsovaan vasta joulukuun 16. vain huomatakseen, etteivät hankaluudet siihen loppuneet:

Ja eihän siellä mitään voinut tehdä, koska valokuvauskielto oli, puhelimet oli tukossa, lehdistökeskus oli auki tietysti, se Interpress - - ja sieltä saattoi tilata puheluja. Ja jos mä halusin antaa jutun, se täytyi sensuroida. Ja koska siellä ei ollu suomen kielen taitosia sensoreita, niin mä jouduin sen sitten kääntämään puolaksi tai englanniksi tai ranskaksi, tais olla saksakin. - - Mä siten käänsin ensiks puolaksi, mut kävi ilmi et puolalainen sensori oli kaikkein tiukin, kaikki sano heti että älä rupee kääntään puolaks niitä vaan englanniks. Tätä hulluutta kesti tammikuuhun saakka ehkä.

Toimittaja ei sotatilan alussa pystynyt tekemään juuri mitään, sillä Varsovasta ei voinut poistua ja kaikki puhelinyhteydet olivat poikki. Risto Korhonen sai kuitenkin materiaalia Suomeen diplomaattipostissa. Järjestelyn taustalla oli suurlähettiläs Taneli Kekkonen. Sotatilan päätyttyä Kekkonen diplomaattipostiin turvautui myös Jarmo Jääskeläinen.

Kirjeenvaihtaja saattoi joutua myös moraalisten pulmien eteen. Kun Solidaarisuus syntyi, joutui 1970-luvulla puolensa valinnut aatteellinen vasemmistolainen miettimään asioita uudelleen ja kysymään itseltään, onko käsittänyt kaiken aivan päin seiniä, kun työläiset alkoivat yhtäkkiä vastustaa sitä valtaa, jonka olisi pitänyt edustaa heitä. Sotatilan julistus saattoi aiheuttaa kirjeenvaihtajalle melkoisia tiedollisia ristiriitoja. Kansan Uutisten Risto Korhonen oli tilanteesta hämmästynyt:

Se koko homma tuntu niin epätodelliselta. Voiks tämmöst Euroopassa tapahtua? Mäkin olin niinku tuntevinani maan, mä olin ollu toista vuotta siellä asunu jo. Miten siellä pystyy tapahtumaan tämmöstä?

Eteen tuli myös moraalisia pohdintoja. Kirjeenvaihtaja joutui vaikeisiin tilanteisiin, kun sai käsiinsä tietoa, jolla olisi ollut merkitystä esimerkiksi Solidaarisuuden johtajille. Kertoako tietonsa heille ja siten mahdollisesti vaikuttaa tapahtumiin, vai vaietako ja seurata tapahtumia sivusta? Tämän tyyppisiä pulmia esiin ottanut Risto Repo mietti asiaa näin:

Mä päädyin siihen, että toimittajan tehtävänä on olla toimittaja eikä ikään kuin vaikuttaja tällasessa prosessissa. Ja se on vaikee ongelma. Siis siihen sotkeudutaan koko ajan, kun kattoo Lähi-Idän noita systeemejä, koska ihmiset yleensä, tietenkin niille muodostuu kanta. Niin se oli semmosia vaikeimpia hetkiä - - .

Tai mitä kirjeenvaihtaja tekee, kun hänen työnsä seurauksena joku paikallinen voi joutua todellisiin vaikeuksiin viranomaisten kanssa? Repo jatkoi moraalisten ongelmien puintia esimerkillä sotatilän alkua ajoilta. Kirjeenvaihtajan oli ajateltava myös lähteinä toimivia ihmisiä, joille voi koitua kirjeenvaihtajan auttamisesta todellisia ongelmia. Tämä tapahtui Revon suomalaiselle toimittajatuttavalle, mutta tapaus mietitytti Repoa vielä haastatteluhetkellä:

Kuinka sä oisit toiminu? Sä oot - - toimittaja, sä oot Gdańskissa. Ja siellä tehdään nää internoinnit. Sä oot tulossa Varsovaan. Sulle annetaan lappu ja pyydetään et se viedään Varsovassa olevalle Huta Warszawaan, semmoseen jumalattoman terässulattoon, tietona et mitä on tapahtunu, ketkä on pidätetty ja muuta. Veisitsä? Tää on tositapahtuma. Ja se oli siis sillai niin, että mä olin hirveen monesta samaa mieltä sen toimittajan - - kanssa. - - pahinta mitä sulle tapahtuu on se et sä lennät ulos. Mutta et kannu vastuuta mitä sille yhteiskunnalle tapahtuu sen jälkeen tai joillekin ihmisille jotka on ollu siinä operaatioissa mukana. Kyllä susta ehkä saadaan ulos, että kuka anto sen lapun ja kelle sä sen veit.

Pulmat työn ulkopuolella

Myös työn ulkopuolella kirjeenvaihtajat kokivat pulmatilanteita, joista osa on edessä kaikilla ulkomaille muuttavilla ja osa liittyi erityisesti Puolaan. Työkomennuksen alussa huonosti puolaa osaava kirjeenvaihtaja saattoi olla pesuaineostoksilla pulassa. Myös puutteet ruokatarvikkeista kuten lihasta tulivat esiin haastateltavien puheessa. Toisaalta kirjeenvaihtajat eivät koskaan joutuneet kokemaan arjen ongelmia puolalaisten tavoin, sillä

ulkomaalaisina he olivat monella tapaa etuoikeutettuja. Kirjeenvaihtaja ei kuitenkaan ollut suojassa rikollisuudelta. Yksi haastateltavista kuvasi useita tapauksia, joissa hänen omaisuuttaan oli varastettu ja kerran asuntoonkin oli murtauduttu. Tulkin arvion mukaan murron taustalla oli poliisi.

Viranomaisten kontrolli omaan elämään tuntui raskaalta. Yksi haastateltavista kertoi käytännöstä, jossa Suomen passia säilytettiin poliisilaitoksella. Jos halusi matkustaa, piti passi käydä ensin hakemassa Varsovan poliisista. Tämä ei sinänsä ollut vaikeaa, mutta matkustamaan ei päässyt heti, jos kirjeenvaihtajan olisi pitänyt päästä vaikka hätätapauksen vuoksi välittömästi lähtemään Suomeen. Passittomuus ja sen tuoma liikkumisvapauden menetys ahdisti haastateltavaa painajaisuniksi asti.

Yhteistyö tulkkien kanssa oli kirjeenvaihtajien työtä helpottava asia, mutta Marjatta Paluskin kohdalle osui tapaus, jonka seurauksena välit tulkin kanssa menivät poikki. Isä Popiełuszkon murhauksisointi kävi kuumana ja murhatun papin ruumista etsittiin. Paluski ja tulkki olivat jakaneet työtehtävät siten, että tulkki seuraa tapahtumia ja ilmoittaa Paluskille, jos ruumis löytyy. Jos mitään ei tapahdu, tavattaisiin illalla lähetystöllä. Mitään ei kuulunut. Tuli ilta, ja lähetystöön oli kokoontunut muitakin suomalaisia toimittajia, jotka olivat tulleet raportoimaan murhasta. Sitten eräs suomalainen televisiotoimittaja saapui lähetystöön ja totesi, että ruumis on löydetty ja että hän sai jutun pääuutisiin. Apuna hänellä oli ollut Paluskin tulkki. Paluskin tiukatessa tulkilta syytä tämän toimintaan kävi ilmi, että tulkki oli saanut televisiotoimittajalta monen kuukauden palkkaa vastaavan rahasumman. Syy tulkin toimintaan oli siis ymmärrettävä, mutta Paluski kertoi kokeneensa asian raskaaksi. Tulkki oli aikaisemminkin auttanut Paluskin ohella muita toimittajia, mutta Popiełuszkon tapauksessa koko toimittajakaarti oli kytännyt tietoa ruumiista, eikä Paluski enää voinut luottaa yhteistyökumppaniinsa. Hän etsi uuden tulkin. Aikana ilman tulkkia Paluski tosin kertoi oppineensa aikaisempaa itsenäisemmäksi.

Yksi vailla ongelmia

Kun puhe oli työhön liittyneistä vaikeuksista, haastateltavat kertoivat hyvin samanlaisista pulmatilanteista ja samanlaisin äänenpainoin. Kuuden haastateltavan joukosta kuitenkin yksi poikkesi merkittävästi muista. Tiedonantajan Jukka Kiljunen nimittäin koki haastattelun perusteella työssään kaikista vähiten ongelmia. Ei työ mitään suossa räppimistä muillakaan ollut, mutta Kiljusen kohdalla ongelmien ja pienempien pulmien vähyys herätti huomiota.

Kiljunen ei haastattelutilanteessa kertonut kokeneensa käytännön työssä juuri minkäänlaisia vastoinkäymisiä. Selitykseksi ongelmien vähyteen hän tarjosi sitä, että hänen työnsä Tiedonantajan kirjeenvaihtajana ei vaatinut samanlaista päiväkohtaisuutta kuin monella uutistoimittajalla. Myös hänen työtapansa kypsytellä juttuaiheita pitkään ja tilattujen juttujen vähyys pienensivät työpaineita ja siten vähensivät myös mahdollisia ongelmien paikkoja. Kiljunen selitti asiaa myös sillä, että hänellä oli paljon kontakteja paikallisiin ja hyvät yhteydet Trybuna Ludun toimitukseen.

Tiedonantajan kirjeenvaihtajalla saattoi jo asemansa vuoksi olla muita helpompaa. Häneen suhtauduttiin virallisessa Puolassa usein niin, että ajateltiin tämän olevan sosialismille lojaali. Että tämä kaveri ei kirjoita mitä tahansa. Aivan ruusuilla tanssimista ei kuitenkaan Kiljusenkaan Puolan-kausi ollut. Kiljusen taistolaistausta saattoi joskus tuoda ennakkoluuloja puolalaisten keskuudessa. Kiljunen kuvasi tilannetta, jossa suomalaisen kommunistin vaikuttimet kyseenalaistettiin. Puolassa kun puolueeseen kuuluminen oli monelle käytännön elämää helpottava pakko, tai keino muuten saada etuja. Kiljusen mukaan hänet samaistettiin joskus juuri näihin pyrkyreihin, vaikka itse asiassa Tiedonantajan kirjeenvaihtajuudella oli seurauksensa Kiljusen uralle.

siinä meni vähän niinkun puurot ja vellit sekasin, vaikka se joskus saatto turhauttaa jos joltakin tuli tän tyyppinen kommentti, että sä oot pyrkiny etuoikeuksiin vaikka tosiasiasa se oli jarru, joka ennakkoluulot varmasti munkin työmahdollisuuksia uralla ois jollakin tavalla jarruttanu. Tai on jarruttaneet, sulkeneet jotakin mahdollisuuksia multa. Et sellasta. Mutta en mä kokenu sitä mitenkään vaikeena. Ei niinkun mitään sellasta ikävämpää.

Puolalaisten kielteinen asenne sosialismia kohtaan tuntui joskus jopa pelkona suomalaisen vasemmistolaisen kirjeenvaihtajan niskavilloissa. Yksi haastateltava kuvasi tuntemuksiaan kommunistijohtajan patsaan kaatoa seuratessaan näin:

mua ihan pelotti välillä, kun se oli niin kamalaa. Kun mä näin kun se tapettiin se valtava patsas Varsovan kaupungintalon edessä. Se hirtettiin, se iso kaksmetrinen pää kun se tuli jyristen alas sieltä, ne ihmiset meni, ne potki ja sylki kuule. Mä aattelin että voi helvetti kun ne tietäis kuka minä oon. Niin kyllä ne kuule teilais minut.

Haastattelujen perusteella voi päätellä, että asenteellisuutta kohtasivat myös muut suomalaiset, riippumatta omasta poliittisesta kannasta. Jarmo Jääskeläinen valotti asiaa niin, että kaikkia suomalaisia leimasi se, että he tulivat suomettuneesta Suomesta. Tämän

seurauksena he eivät nauttineet samanlaista luottamusta puolalaisten keskuudessa kuin länsisaksalaiset tai yhdysvaltalaiset toimittajat.

Jokapäiväiset pikkuhankaluudet saattoi Varsovassa kiertää dollareilla. Kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajien taustalla olleet puolueidenväliset sopimukset saattoivat myös raivata esimerkiksi byrokraatiaan liittyneitä pulmia kirjeenvaihtajien tieltä. Ongelmilta tuntui suojaavan myös se, jos kirjeenvaihtajalla oli Puolassa laaja tukiverkosto niin suomalaisia kuin puolalaisia tuttavina. Ongelmilta suojasi myös, jos kirjeenvaihtajalla oli hyvät välit muihin toimittajiin, oli kyse länsilehtien kirjeenvaihtajista tai Trybuna Ludun toimituksesta.

6.4 Sanomisen rajat olivat kotitoimituksessa

”Musta Puola oli siihen aikaan näistä Neuvostoliiton satelliittimaista, Neuvostoliitosta puhumattakaan, kyl ehkä vapain maa tehdä journalismia. Uskaltaisinkin näin väittää.”

Tiedonantajan ja Kansan Uutisten kirjeenvaihtajapaikkojen taustalla olleen sopimuksen tavoite oli haastateltavien mukaan tukea Puolan kansantasavallan propagandaa suomalaisissa vasemmistolehdistä. Tilanne oli siis samankaltainen kuin Kansan Uutisten kirjeenvaihtaja Sisko Kiurulla Moskovassa jo vuosia aikaisemmin: puoluetalossa Kansan Uutisten kirjeenvaihtajalta odotettiin automaattisesti myötämielistä kirjoittelua (kts. luku 2.3). Lähtöasetelma ei kuitenkaan automaattisesti näkynyt kirjeenvaihtajan arkisessa työssä. Haastateltavat kertoivat tehneensä juttuja monipuolisesti eri aiheista. Vaikka jotkut seurasivat säännöllisesti sejmien istuntoja ja olivat tekemisissä puolueen viranomaisten kanssa, haastattelujen perusteella välittyi kuva työstä, jossa virallinen Puola määrittäi varsin vähän sitä, mitä kirjeenvaihtaja jutussaan kertoi. Jukka Kiljunen tiivistä asiointilan näin:

en mä usko et kukaan voi sanoo, että täällä ois ollu erityisen vaikee työskennellä. Ja etteikö ois saanu materiaalia, virallista materiaalia tai sitten jos on tosiaan ollu tämmönen niinkun paine tehdä joko, puhutaan toimittajan ideologiasta, et se on halunnu kirjottaa esimerkiks maanalaisen opposition oloista ja kaikesta mitä niille tapahtu kärsimyksiä, etteikö se ois voinu saada niitä materiaaleja. Mä en oo kuullu sellasista, että joku ois niinku peloteltu jollakin tavalla jos se on tehny, kirjottanu jotain tän tyyppistä.

Kukaan haastateltavista ei sanonut, että jotkin aiheet olisivat olleet puolalaisviranomaisten silmissä kiellettyjä. Toiset aiheet olivat kuitenkin vaikeampia toteuttaa kuin toiset. Selkeitä puolalaisten asettamia sanomisen rajoja tuli haastatteluissa esiin joitakin kappaleita ja moni

liittyi sotatilaan, jolloin juttujen ennakkosensuuri oli tiukka. Kun sotatilaa oli eletty viikon verran, Risto Korhonen kertoi alkaneensa kokeilla rajojaan. Raja kulki Solidaarisuusliikkeessä.

ilmoitettiin et nyt voi lähettää teleksillä juttuja, ne pitää kirjoittaa joko englanniksi, saksaksi tai venäjäksi ja sit ne menee sensuurin kautta. Sitten mä kirjoitin joitakin englanninkielisiä juttuja. Mun mielestä ne meni niin helposti ja sit mä kirjoitin yhen sellasen oikein hurjan Solidarność-jutun niin sit oli hauska katsoa, kun siin oli mustia, joo (nauraa).

Korhonen sanoi tienneensä, ettei Neuvostoliiton Suomen-lähetystössä pidetty hänen kirjoituksistaan. Korhosen sotatila-aiheinen kirjoitus vuodelta 1982 julkaistiinkin vasta 2000-luvulla Kansan Uutisten historiikissa. Tapahtuma-aikana julkaistuna juttu olisi todennäköisesti heittänyt Korhosen ulos maasta. Kaikkia hänen sotatilan aikaiset tekemisensä eivät miellyttäneet kotitoimituksessakaan, etenkin jos jutuissa epäiltiin olleen neuvostovastaisuutta.

Jarmo Jääskeläisen työskentely sotatilan aikana aiheutti närää Moskovassa asti. Keväällä 1981 Moskovasta jyrähdettiin Yleisradiolle, että Jarmo Jääskeläisen työskentely ”rasittaa meidän hyviä suhteitamme.” (kts. myös Valkonen 1998, 119.) Jääskeläinen arvioi itse, että älähdysten taustalla ei ollut niinkään hänen raporttiansa sisältö kuin se, että hänen uutisiaan ja dokumenttejaan seurattiin myös Virossa. Tapauksen seurauksena Moskovan radio esimerkiksi uhkasi lopettaa dokumenttiyhteistyön Yleisradion kanssa, mutta Jääskeläisen mukaan tämä oli ainoa kerta, jolloin joku konkreettisesti puuttui siihen, mitä hän teki.

Jääskeläisen mukaan puolalaisilla viranomaisilla oli toisinaan sanansa sanottavana tämän elokuvista, mutta todellisuus oli julkisivua joustavampi.

tämmönen tyypillinen puolalainen dikotomia, että virkansa puolesta joku haukkuu mut pataluhaksi, että miks sä oot tämmöstä tehny. Sit kun me ollaan jossakin muussa tilanteessa, ehkä lasi kourassa, niin äkkiä hän tulee sanomaan että oikein hyvin tehty. Eli nää on tämmösiä puolalaisia ominaisuuksia, joita esimerkiks DDR:ssä ei ollut, eikä Tšekkoslovakiassa ollut.

Puolassa saattoi Jääskeläisen mukaan tehdä mitä halusi, jos kertoi viranomaisille avoimesti, mitä on tekemässä eikä koettanut kätkeä puuhiaan. Toisaalta Jääskeläinen kertoi, että uutta työtä suunnitellessa sai aina varautua siihen, että viranomainen sanoo ei ja työ loppuu siihen.

Mutta esimerkiksi isä Popiełuszkon tapauksessa hän sai tehdä elokuvansa ilman viranomaisten puuttumista. Ennakkokatseluita tai muuta kädenvääntöä virallisen Puolan kanssa ei Jääskeläisen mukaan 1980-luvulla ollut.

Jos kirjeenvaihtaja pääsi puolalaisten seulasta helpolla, oli Suomen päässä toisin. Kotimaassa olivat oman välineen asettamat sanomisen rajat, joita ei aina kerrottu suoraan. Jyrkkiä kieltoja ei kirjeenvaihtajille ollut ladeltu, mutta rajat olivat kuitenkin kirjeenvaihtajien tiedossa. Jos Kansan Uutisten tai Tiedonantajan kirjeenvaihtaja olisi kirjoittanut selvästi Solidaarisuuden puolelle asettuvan jutun, juttu olisi todennäköisesti jäänyt julkaisematta. Kansan Uutisissa saatettiin Risto Korhosen mukaan tasapainoilla myös niin, että Varsovan-kirjeenvaihtajalta julkaistiin myönteinen Solidaarisuus-kirjoitus, mutta viereen painettiin ”Moskovan kauhee haukkujuttu.”

Solidaarisuuden ohella myös Neuvostoliiton sotilaallinen näkyminen Puolassa oli Kansan Uutisissa arka aihe. Neuvostopanssareiden saapumisen uhkaa tai kaduilla olleiden tankkien käsittelyä ei Risto Korhosen mukaan katsottu hyvällä. Myöskään toimittajan kertomuksesta omasta pidätyksestään ei kotitoimituksessa oikein pidetty. Haastattelujen perusteella arat juttuaiheet olivat Varsovassa samantapaisia kuin mitä Kansan Uutisten Moskovan-kirjeenvaihtaja Sisko Kiuru oli kokenut jo 1960-luvulla. Moskovasta ei-toivottuja aiheita olivat esimerkiksi journalistisen työn rajoitusten käsittely, toisinajattelijat, tiedustelupalvelun toiminta ja rajaloikkaarit (Uskali 2003, 406–407). Marjatta Paluski koki haastateltavistani voimakkaimmin eron oman tekemisen ja kotitoimituksen rajojen välillä. Nyt raja tuli vastaan banaaneissa.

mä tein torilta jutun ja, kun siellä ei ollu sitä tavaraa, tällä torilla oli kaikkee, kun se oli dollaripohjanen. Niin banaaneita ostin sieltä ja sitten mä olin hirveen, kauheesti tykkään lapsista, niin meidän talon pikkutyöt ne sitten huuti mua äiti, ne huuti suomeks kuule, äiti, niitä oli paljon minun luona ja mä sitten banaaneita, ja se tyttö ei osannu sitä kuoria sitä banaania, se ei ollu koskaan pitäny kädessään banaania, ja mä kirjoitin sellasen pikku jutun siitä, torista ja sitten, että tää on ihan tosiasia, tää on niin ku meidän sodanjälkeinen, ei tiedetty, mikä on banaani. Päätoimittaja oli vetäny sen sivulta pois. Oli menny alakertaan ja vetäny sivulta.

Osa haastateltavistani koki, että tiukin sensuuri oli juuri kotitoimituksessa eikä missään nimessä Puolassa. Oma roolinsa oli myös Puolan suurlähetystöllä Suomessa. Helsingin Kulosaarissa luettiin kirjeenvaihtajien juttuja hyvinkin tarkasti.

Kansan Uutisten Risto Korhosella oli mahdollisuus venyttää rajoja siten, että jos kotitoimitukselle ei kelvannut, samasta aiheesta saattoi tehdä jutun Ylelle. Tällaisia vaikeita aiheita olivat esimerkiksi Katyńin joukkomurha vuodelta 1940 ja Puolan itärajan käsittely. Useampaan välineeseen työskentelyllä ei kuitenkaan aina ollut vaikutusta juttujen sisältöön. Jukka Kiljunen kirjoitti Tiedonantajan lisäksi satunnaisesti myös esimerkiksi Aamulehteen, eikä haastattelun perusteella kokenut juttujensa sisällön muuttuneen lehden mukaan.

kyllä mä yhtä hyvin oisin voinu kirjottaa Tiedonantajaan ne samat jutut ja ajattelen, ihan yritän olla objektiivinen itseni suhteen, niin en mä varmaan eri tavalla ois kirjottanu tai että mä oisin jotain tässä sitten niitä koittanu skarpata tai panna jotain semmosta sensaatiota sinne tai jotain semmosta mitä mä en ois Tiedonantajaan.

Tiedonantajassa yleisohje kirjeenvaihtajille oli, että ”kirjoita Tiedonantajan lukijoille, mistä johtuvat reaaliosialismin ongelmat.” Työn perusajatus oli, että ongelmat eivät johdu sosialistisesta järjestelmästä, vaan nyt vain on kitkaa ja sen vuoksi järjestelmä ei toimi kuten sen pitäisi. Kiljunen ei haastattelun perusteella kokenut, että Tiedonantajassa olisi ollut mitään lehden omaa sensuuria. Kiljusen puheessa aiheiden valikointi tulikin esiin jonkinlaisen hienotunteisuuden kautta:

Ajattelin et Tiedonantaja ei halua tai Tiedonantajan vanhat konservatiivisotakommunistit, jotka on näitä vanhoja puoluemiehiä, jotka on Suomessa sodan aikana ollu vankiloissa ja internointileireissä, että jotain sellasta kirjottaa että joku semmonen vanha ihminen jolle oli valtava isku sitten kun Neuvostoliitto hajos - -

Toisaalta Kiljusenkin kohdalle osui yksi tilanne, jossa juttu ei mennyt kotitoimituksessa läpi. Kyse oli kesän 1989 vaalien jälkeisestä ajasta. Kiljunen oli saanut puolalaiskontaktiltaan ainekset juttuun, jossa pohti vanhan vallan ja Solidaarisuuden yhteisiä tulevaisuudennäkymiä hallituksessa. Tiedonantajan toimitukselle spekulatio oli liikaa, ja juttua ei julkaistu.

Risto Repo ei joutunut tilanteisiin, jossa hänen sanomisiaan olisi kotitoimituksessa jotenkin rajoitettu. Hän arveli tämän johtuneen siitä, että hän ei koskaan kirjoittanut niin, että se olisi ”jotenkin lojaalisesti haastanut” Tiedonantajaa. Hän siis tiesi, mitä lehdessä odotetaan ja toimi sen mukaan. Hän ei toisaalta haastattelun perusteella koskaan joutunut sellaiseen tilanteeseen, että olisi tiennyt jotain, mistä Tiedonantajaan olisi pitänyt kirjoittaa jotain muuta. Revon kohdalla ei haastattelun perusteella voi puhua Hemánuksen (kts. luku 2.6) esittämästä itsesensuurista, jossa toimittaja pitää kielen keskellä suuta, koska pelkää seurauksia. Revolla

oli haastattelun perusteella hyvät suhteet kotitoimitukseen, joten hän tuskin koki tällaisia pelkotiloja.

Haastattelujen perusteella Repo oli myös ainoa haastateltava, jolla oli esimiehensä kanssa selvä sopimus siitä, että asioista kirjoitetaan niitä kaunistelematta. Näin oli sovittu silloin, kun sotatilan alla kävi selväksi, että kohta tapahtuu.

- - meillä oli Sepon [Iisalo- AP] kanssa samanlainen näkemys, että jos kaikki menee päin seiniä niin sit kerrotaan et kaikki menee päin seiniä eikä niin, että puolue tekee parhaansa korjatakseen epäkohdat tai jotain sen kaltaista (nauraa).

Myös Revon ennakkopäätös olla kirjoittamatta toisinajatteliijoista oli hänen oma valintansa:

Ei siinä ollu sellasta ettei ois ollu aihetta mistä mä en ois voinu kirjottaa. Et siis se et esimerkiks päätös olla kirjottamasta niistä toisinajatteliijoista, se oli ihan puhtaasti omaa. Ei mulle kukaan sanonu että tee näin. - - Mä aattelin et mä pikku hiljaa otan selvää, et mistä siinä on kysymys, ja teen sitten kunnon haastattelun jostain. Et niinkun se tulee sit, miten ne näkee sen asian ja muuta. En mä oo sillon miettiny sitä et tuleeks siitä joku konflikti lehden kanssa tai näin. Ei siit varmaan ois tullu.

Matti Hoviseppä oli Kansan Uutisten kirjeenvaihtajista ainoa, joka kuvaili Kansan Uutisia niin liberaaliksi, että sinne saattoi kirjoittaa melkein mistä vain. Mutta ei ihan. Hoviseppän kohdalla sanomisen raja kulki kaupan ostoskoreissa.

- - kun mä sinne tulin ja ei herrajumala, kauhee jono ja mä aattelin et miks ne ihmiset siel jonossa, miksei ne mee sisään niinku Suomessa. Koska täällä kontrolloitiin sitä, ettei sinne kauppaan tuu liikaa asiakkaita yhtä aikaa. Niin siellä oli tietty määrä niitä koreja. Sinne ei saanu ilman koria mennä. Mä jonotin varmaan tunnin, toistakin sitä koria. Ja kyllä otti päähän. - - Ja siitä mä veistin sitten. Mä hain niitä hyviä puolia, et toisaalta on hyvä ettei tuu liikaa ihmisiä, ei tuu tönimistä eikä tuu kinaa ja mitä kaikkia mä siihen laitoin.

Hoviseppän juttu kyllä julkaistiin, eli Kansan Uutiset piti Hoviseppän kuvaaman liberaalin linjansa. Kirjeenvaihtaja sai kuitenkin jutusta pyyhkeitä jälkeenpäin Ele Aleniukselta, joka oli tuolloin SKDL:n entinen puheenjohtaja. Sitä ei kuitenkaan voi tietää, mikä asia jutussa aiheutti kritiikin.

Yleisradiolle työskennellyt Jarmo Jääskeläinen oli haastateltavistani ainoa, joka mainitsi työnantajansa nimenomaan sanomisen vapauden näkökulmasta.

mä olin jollakin tavalla kompensatio sille, ja niille kompromisseille mitä ne joutuivat jatkuvasti tekemään Moskovassa. Mä en joutunu tekemään mitään kompromisseja.

Jääskeläisen kohdalla kysymykset itsesensuurista olivat hänen työnantajansa vuoksi vähemmän pinnassa kuin muilla haastateltavilla. Jääskeläinenkin kuitenkin puhui itsesensuurista: jos filmissä näkyville ihmisille olisi voinut koitua vaikeuksia virkavallan kanssa, päädyttiin leikkaamaan kuvia niin, että henkilöitä ei voinut tunnistaa. Se oli ihmistä ja ympäristöä suojelevaa tietoista itsesensuuria. Samoja kysymyksiä pohti tahollaan myös Risto Repo.

Koska kirjeenvaihtajat tiesivät, mitkä aiheet olivat kotitoimitukselle arkoja, he usein välttivät sellaisista kirjoittamista. Tätä helpotti se, että haastateltavien enemmistöllä oma ajatusmaailma oli yhteneväinen työnantajan ajatusmaailman kanssa. Myös kirjeenvaihtajuuden alkuun saattoi liittyä erityistä varovaisuutta oman kirjoittelun kanssa, ettei heti alussa riitaannu puolueen kanssa. Haastateltavat eivät mitenkään tuntuneet väistelevän itsesensuuri aiheen käsittelyä tai oman toimintansa ruotimista tästä näkökulmasta, vaikka itsesensuurista terminä ei olisikaan aina puhuttu. Haastateltavieni itsekriittinen suhtautuminen näyttäisikin sopivan melko huonosti esimerkiksi Hemánuksen havaintoon, jonka mukaan toimittaja voi tiedostaa itsesensuurin olemassaolon ammattikunnassa yleisesti, mutta ei aina välttämättä tunnista sitä itsessään. (Hemánus 1983, 175.)

6.5 Lähetyksen lauantaissauna kokosi suomalaiset yhteen

Kirjeenvaihtajien elämä ei toki ollut pelkkää työntekoa. Tärkeä vapaa-ajankeskus oli Suomen suurlähetystö Varsovassa. Suomen suurlähettiläs Taneli Kekkonen järjesti lauantaisin saunailtoja, jotka kokosivat yhteen niin kirjeenvaihtajia kuin Varsovan muuta suomalaisyhteisöä. Lähetystössä suomalaiset saattoivat vaihtaa kokemuksia ja kuulumisia. Haastateltavieni puheessa Taneli Kekkosesta välittyy kuva huolehtivaisesta omiensa kaitsijasta, joka toisinaan välitti myös kirjeenvaihtajien juttumateriaalia diplomaattipostissa Suomeen. Mielenosoitusten aikaan lähetyksen saunaan saattoi päästä pesemään kyynelkaasunhajut pois, ja kirjeenvaihtajat olivat myös suurlähettiläälle arvokas tiedonlähde. Risto Korhosen suhde lähetykseen oli haastateltavieni tuttavallisimmasta päästä.

Taneli Kekkonen ja Brita Kekkonen, niiden kanssa mä tulin oikeestaan niinku perheystäviks, me käytiin syömässä ja muuta. Kerran kun Brita huomasi, et mun farkut oli repeytyneet niin se ompeli ne ja tällasta, Kekkonen miniä!

Kirjeenvaihtajat kertoivat eläneensä etuoikeutettua elämää puolalaisiin verrattuna. Kuten Moskovassa, kirjeenvaihtajan palkalla eli lähestulkoon herroiksi ja rahojaan saattoi käyttää diplomaateille ja ulkomaalaisille kirjeenvaihtajille tarkoitetussa ruokakaupassa (kts. Koulumies 2008, 34). Sieltä löytyi sisäfilettä ja muuta lihaa samaan aikaan kun tavallisissa kaupoissa saattoi olla kaupan vain etikkakurkkuja. Kirjeenvaihtajista osa oli perheellisiä, millä luonnollisesti oli suuri vaikutus työn ulkopuoliseen elämään. Lapsiperheen arkea pyörittäessä puolalaisten arkikokemukset tyhjine kauppoinen tulivat lähemmäs kuin itsekseen eläneillä kirjeenvaihtajilla.

Työn vastapainoksi kirjeenvaihtajat matkustelivat niin Puolan sisällä kuin sen lähialueilla. Risto Korhosen vakiokohde oli Länsi-Berliini, josta saattoi ”hengittää vapaata ilmaa” ja siinä

sivussa tuoda matkalaukullisen sapuskaa. Vastaavasti kirjeenvaihtajasta tuli toisinaan pieni matkatoimisto, kun suomalaiset tuttavat tulivat vierailulle. Niinkin saattoi käydä, että Suomesta laskuvarjokeikalle tulleet toiset toimittajat pyysivät kirjeenvaihtajalta apua ja taustatietoja, ja tätä avunantoa kirjeenvaihtaja harmitteli jälkikäteen turhan auliiksi.

Kuva 5. Risto ja Pirkko Repo sylissänsä kaksoset Helka ja Pyry. Kuva on otettu Varsovassa loppuvuodesta 1981, hiukan ennen sotatilan julistamista. Kuva: Pirkko Revon arkisto.

Ainakin yksi haastateltavista koki itsensä myös hivenen parempana vertailussa suomalaiseen laskuvarjoväkeen.

siis osa siitä jengistä jota sinne tuli, niillä oli suhteellisen selvä näkemys siitä, mä puhun nyt suomalaisista, niin et mistä siinä on kysymys, ja ne kaipas ne omat suorat sitaatit ja katukuvakuvaukset ja tällaset näin. Muu aika dokattiin. Se oli niinku karkeesti ottaen se kuvio.

Varsovaan muodostui melko tiivis suomalaisten yhteisö, johon kuului kirjeenvaihtajien lisäksi slavistiikan opiskelijoita ja muita puolassa opiskelevia suomalaisia. Suomalaisyhteisön pohjalta syntyi myös ainakin yksi avioliitto. Moni haastateltavistani mainitsi yhteiset syntymä- ja nimipäiväjuhlat ja usein viikonloppuisin pidetyt kotibileet mukavana työn vastapainona. Jarmo Jääskeläinen ei muiden haastateltavieni mukaan ollut yhtä tiiviisti osana suomalaisyhteisöä, mutta hänellekin lähetystö oli tärkeä kiintopiste. Hannerzin (2004) mukaan kirjeenvaihtajien keskuudessa on sitä enemmän yhteisöllisyyttä, mitä turvattomammaksi kirjeenvaihtajat tuntevat olonsa. (mt. 156–159.) Komennuksensa alkuvaiheessa osa haastateltavista koki vähintään irrallisuutta, kun ympäristö oli uusi ja kielitaito riittämätön. Tarve löytää muita ihmisiä oli suuri, ja suomalaisyhteisön löytyminen tulikin esiin jonkinlaisena helpotuksen tuulahduksena, niin myönteiseen sävyyn siitä puhuttiin. Esimerkin antaa Marjatta Paluski.

Hirveen äkkiä mä tutustuin ihmisiin, mä oon ulospäin suuntautuva, ja sitten mä hyvin äkkiä löysin sen suomalaisten porukan. Et meitä oli aika tiivis, kiva sakki.

Hannerzin havainto perustunee paljolti kirjeenvaihtajien kokemuksiin levottomuuksista kärsivissä maissa. Tähän verrattuna olot 1980-luvun Varsovassa olivat haastattelujen perusteella kokonaisuutena melko leppoiset. Erilaisten kokemusten vaihto suomalaisten kesken tuli silti esiin useissa haastatteluissa. Journalistista tietojenvaihtoa oli jonkin verran, mutta ei mitenkään järjestelmällisesti, eikä siihen haastattelujen perusteella mitenkään erityisesti pyritty. Risto Repo muisteli suomalaisten erilaisia tulkintoja puolalaisesta todellisuudesta tähän tapaan:

siinä näki myös miten hirveen eri lailla sitä tilannetta kukin arvioi osittain niinku, tietysti riippuen siitä keiden kanssa oli tekemisissä ja osittain sitten jotkut näki mörköjä siellä missä niitä ei ollu ja jotkut taas ei osannu nähdä niitä siellä missä niitä oli.

Kuva 6. Vappuna 1987 Varsovan suomalaisseurueessa keskusteltiin Tšernobylin onnettomuudesta. Matti Hoviseppä kuvassa keskellä. Kuva: Matti Hoviseppän arkisto.

Yhteydet toisiin toimittajiin olivat kirjeenvaihtajille tärkeitä: kollegoilta saatiin tilannearvioita ja voitiin vastaavasti pallotella omia ajatuksia vertaisen kanssa. Haastateltavieni keskinäiset suhteet vaihtelivat läheisestä vähemmän lämpimiin, mutta välit olivat vähintään korrektit. Jarmo Jääskeläinen kertoi, ettei puhunut suomalaisten kirjeenvaihtajien kanssa esimerkiksi puolalaisista viranomaisista ja näiden kiinnostuksesta kirjeenvaihtajan puuhia kohtaan yhtä avoimesti kuin länsisaksalaisten välineiden tai BBC:n kollegan kanssa. Syyksi hän sanoi, että ei luottanut suomalaisiin, mutta tarkempaa syytä luottamuksen puutteeseen hänellä ei ollut kertoa.⁶ Kommentti näyttäisikin noudattelevan Tumberin ja Websterin (2006) havaintoa, jonka mukaan kirjeenvaihtajien välillä vuorottelevat kilpailu ja yhteistyö kulloisenkin hyödyn ja kirjeenvaihtajien henkilökohtaisten välien mukaan (mt. 99). Jääskeläisellä oli myös muunlaisia työn ulkopuolisia kontakteja: hän esimerkiksi kertoi ystävystyneensä PYTP:n puoluekomitean ensimmäisen sihteerin kanssa, joka myöhemmin joutui puolueessa epäsuosioon ja tuli Suomeen lähetystöneuvokseksi.

Kirjeenvaihtajilla oli myös puolalaisia ystäviä ja nämä kontaktit tuottivat usein esimerkiksi juttuideoita ja auttoivat arkielämän hankaluuksissa. Monen ystävissä oli Solidaarisuus-

⁶ Tosin Jääskeläinen mainitsi, ettei kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajia näkynyt esimerkiksi seuraamassa kyynelkaasulla taltutettuja mielenosoituksia vuonna 1982.

aktiiveja tai vähintään liikkeen kannattajia. Yhdellä haastateltavista kirjeenvaihtajan elämä Varsovassa tuntui varsin lokoisalta:

Oli hyvin lunkia touhua, melkein niinku tän Henry Millerin kirja, Hiljaiselo Clichyssä, Pariisista tuli mieleen, semmonen aika että mä sukeltauduin tähän yhteiskuntaan ja sen yksilöihin ja varsinkin naispuolisiin. Hyvin antaumuksella ja ilman stressiä tutustuin tähän yhteiskuntaan syvällisesti.

6.6 Kotitoimitus sekä mahdollistajana että murheena

Kotitoimitus tuli Kansan Uutisten toimittajien puheessa esiin usein ongelmien kautta. Kirjeenvaihtajat kokivat ongelmana sen, että kotitoimituksesta ei pidetty yhteyttä kirjeenvaihtajaan. Kirjeenvaihtaja olisi kaivannut kotitoimitukselta säännöllistä yhteydenpitoa, juttutoiveita ja ohjeistusta, mutta kirjeenvaihtajat jäivät oman onnensa nojaan. Tästä seurasi myös yksinäisyyden tunteita. Jotkut haastateltavistani olisivat varmasti saaneet korrespondiittis-diagnoosin. Yksinäisyys, työtovereiden puute, kova työtahti, yksinäinen päätöksenteko ja toisaalta kirjeenvaihtajan oma kunnianhimo yhdistyivät melkoiseksi taakaksi (kts. Uskali 2003, 181–182). Kirjeenvaihtaja ei tiennyt, mitä esimerkiksi Reuters kertoo Puolasta, vaan oli oman onnensa nojassa mikä varmasti lisäsi epävarmuuden tunnetta. Kun kotitoimituksesta ei lisäksi kuulunut mitään, irrallinen olo korostui entisestään ja olo tuntui hylätyltä. Toisaalta kotitoimitukselle löytyi ymmärrystäkin.

Pahinta on se kun ei kuulu mitään. Vaikka joku haukkuis ja sanois että nyt kuule tämä juttu ois pitäny olla jo tai äkkiä tänne jotain, mut ku ei mitään. Se hiljaisuus on ihan hirveetä. Mut sekin on tietenki minkälaiset yhteydet, minä en tiedä sitä tarkkaan mikä siinä oli, että oliko se sitten että rahaa säästettiin, ettei kirjeenvaihtajille soiteta - -

Kansan Uutisten toimitus tuli positiivisessa valossa esiin silloin, kun oli puhe sanomisen rajoista. Vaikka jotkin aiheet olivat arkoja, oli lehdessä haastateltavieni mukaan myös niitä, jotka sanoivat, että pitää tehdä niin kuin asiat ovat. Tästä sallivuudesta puhuttiin haastatteluissa myönteiseen sävyyn ja Matti Hoviseppä piti lehteä jopa liberaalina. Hoviseppä oli myös Puolassa Kansan Uutisten kirjeenvaihtajista pisimmän ajan, viisi vuotta.

Kansan Uutisten toimituksesta sai haastateltavieni puheen perusteella myös sellaisen kuvan, että kotimaahan palattua työpaikka oli huteralla pohjalla. Omasta työpaikasta saattoi joutua Suomeen palattua taistelemaan.

Kato se kolmessa vuodessa, kun sä et oo pitämässä puolias, niin sua ei ookaan. Enkä mä esimerkiks ikinä sen jälkeen päässy poliittiseen toimitukseen. Musta tuli heittopussi.

Aina ei auttanut, vaikka miten olisi pitänyt puoliaan:

mähän sain lopputilin sieltä. Ihan, täysin laittomasti. - - ei ollu mitään, mä olin tehny työni hyvin. Se oli pärstäkerroin, ne katto et mä olin ollu liian kauan maasta pois, et mä en muka ymmärrä Suomen politiikkaa enää - - Kyl itse tuntee, jos on tehny kaikkensa asian puolesta, mähän annoin kaikkeni Kansan Uutisille ja tos on palkka.

Kritiikkiä keräsi myös toimittajan sosiaaliturva. Kansan Uutisissa kirjeenvaihtajat jäivät palkkajärjestelynsä takia vuosiksi ilman eläketurvaa, sillä he saivat lehdestä verovapaata päivärahaa. Kansan Uutisten toimittajilla oli oikeus tehdä freelancejuttuja vapaasti, mutta jos teki liiaksi Ylelle, herätti se Kansan Uutisissa helposti närää.

Kansan Uutisten ulkomaankirjeenvaihtaja ei siis kokenut asemaansa kotitoimituksessa kovin hyväksi. Tiedonantajan kirjeenvaihtajat sitä vastoin eivät puhuneet vastaavista ongelmista. Risto Revolla oli Varsovassa ollessaan tiiviit yhteydet ja hyvät suhteet kotitoimitukseen, ja puhelimet soivat tavallisesti useita kertoja viikossa. Revolla oli esimiehensä kanssa sotatilan alla tiukan paikan tullen jopa koodikieli, jolle hän tosin haastattelussa naureskeli. Myös Jukka Kiljusella ja kotitoimituksella oli selvät sävelet siitä, mitä kirjeenvaihtajalta toivottiin, mutta palautetta Kiljunenkin sai hyvin harvoin.

Jarmo Jääskeläisellä oli kotitoimitukseen hyvät suhteet. Hänen varsinainen kirjeenvaihtajan työnsä päättyi sotatilaan, mutta yhteistyö Yleisradion kanssa jatkui Jääskeläisen myöhempien dokumenttien ja reportaasien muodossa. Ylen yhteistyösopimukset länsieurooppalaisten televisioyhtiöiden kanssa helpottivat Jääskeläisen työtä huomattavasti, kun hän saattoi käyttää muiden tekniikkaa jutunteossa. Jääskeläinen sai kotitoimituksen puolesta myös tehdä työtään muita haastateltaviani vapaammin. Itse hän arveli, että tämä johtui niistä kompromisseista, joita Yle joutui tekemään Moskovassa.

6.7 ”Puola jäi minuun”

Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajat vaikuttivat käsittelevän tekemisiään kriittisesti. Osa kritiikistä on tuttua kenen tahansa toimittajan itsearviointista: olisi pitänyt

tehdä taustatyö paremmin, oli kiire, tekniikka petti, olin laiska. Osa itsetarkastelusta liittyi kuitenkin nimenomaan Puolaan ja Varsovan olosuhteisiin 1980-luvulla ja kirjeenvaihtajan omaan rooliin kansandemokraattisen lehden palkollisena.

Tiedonantajan taustalla oli SKP:n taistolaisiipi, kun taas Kansan Uutisten taustavoimat olivat puolueen maltillisemmalla laidalla. Kirjeenvaihtajakin tiesi, että Tiedonantaja on enemmän Moskovan ohjauksessa kuin puolueen enemmistösiipi äänenkannattajineen. Ei tämä silti määrittänyt kaikkea työntekoa. Työ oli yleensä vain työtä ilman mitään suurempia tausta-ajatuksia. Palkkansa vastineeksi kirjeenvaihtaja teki sovittuna aikana tietyn määrän työtä. Arki oli toisinaan harmaata Varsovassakin.

Haastateltavat tiesivät olleensa ulkomaalaisina etuoikeutetussa asemassa verrattuna tavallisiin puolalaisiin. Myös oma puoluekontakti saattoi joskus antaa sellaista tietoa, mitä muut kirjeenvaihtajat eivät välttämättä saaneet. Kirjeenvaihtajien puheesta voi kuitenkin kuulla epävarmuutta omasta asemasta suomalaisen kansandemokraattisen lehden toimittajana. Kun esimerkiksi oli puhe Interpressin lehdistötilaisuuksista, yksi kansandemokraattisiin lehtiin kirjoittaneista haastateltavista kuvaili tapahtumia niin, että ”kaikki länsimaisetkin kirjeenvaihtajat olivat siellä.” Tästä voisi kysyä, pitkö kirjeenvaihtaja itseään länsimaiden edustajana, vai vaikuttiko oma työnantaja tai kirjeenvaihtajan oma ajatusmaailma siten, että länsimaiset kirjeenvaihtajat olivat jotain, mihin puhuja itse ei kuulunut. Toisaalta suinkaan kaikki haastateltavat eivät puhuneet tähän tapaan, vaan osa myös kansandemokraattisiin lehtiin kirjoittaneista määritteli itsensä nimenomaan läntisiksi kirjeenvaihtajiksi.

Haastateltavat kritisoivat itseään vaihtelevasti. Tiedonantajan Jukka Kiljunen luonnehti nuorempaa itseään idealistiksi ja hieman naiiviksikin mitä tulee taistolaisaktiivisuuteen. Hän kuitenkin kertoi koettaneensa työskennellä niin, ettei jälkikäteen jää voivottelun aihetta, tai että olisi kirjoittanut läpiä päähänsä. Ettei esimerkiksi julistanut maan alle painunutta Solidaarisuus-liikettä kuolleeksi, vaikka viralliset tahot tällaista tietoa välittivätkin. Myös Risto Repo luonnehti Puolan-aikaista itseään idealistiksi, jonka mielestä sosialistisen maan ongelma ei ole sen järjestelmä, vaan sosialismin toteuttaminen niin, että se loukkasi ihmisoikeuksia. Aatteellisuutta oli myös Marjatta Paluskissa.

Kyllähän mun sympatiat oli tietenkin sosialismin puolella, mutta en mä sellasta sosialismia halunnu, mitä ne siellä rakensi.

Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajat tarkastelivat omaa työtään kahdella tavalla. Toisaalta he kritisoivat joitakin toimintatapojaan ja pohtivat, tuliko Varsovaa toisinaan katseltua ruusunpunaisten linssien läpi. Toisaalta moni kertoi tehneensä työtään todellisuutta kaunistelematta ja juuri kuten näki. Kansan Uutisten kirjeenvaihtajana Moskovassa 1960-luvulla toiminut Sisko Kiuru arveli, että vasemmistolehtien kirjeenvaihtajien palkkajärjestelyn taustalla oli valtapuolueen oletus, että näin kirjeenvaihtaja kirjoittaisi puolueen näkökulman mukaisesti (kts. luku 2.2.3). Ajatus tällaisesta sidonnaisuudesta tuli esiin myös omissa haastatteluissani. Sitä kuitenkin lähestyttiin nyt monesti niin, että haastateltavat korostivat omaa suoraselkäisyyttään. Toisaalta kriittisyydessäkin saattoi olla puoluenäkökulmaa. Tiedonantajan Jukka Kiljunen esimerkiksi totesi, että hänen lähtökohtansa jutunteossa oli usein se, minkälaisista sosialismin ongelmista Solidaarisuuden kaltaisten liikkeiden syntyminen johtuu.

Koska sekä itsekritiikkiä että puhetta omasta suoraselkäisyydestä tuli samoilta haastateltavilta, ei voi sanoa, että kirjeenvaihtajan oma aatetausta estäisi oman työn kriittisen tarkastelun.

en mä tiedä, jos nyt jälkeinpäin kattois niin et kuinka hirveen ruususilta ne [juttuaiheet - AP] vaikutti, kyl siinä oli sellanen, oli sellanen henki, että tää on kauheen toisenlainen maa kun mitä luullaan, varmasti.

mä luulen tietysti, että muhunki poliittisesti luotettiin [Interpressissä -AP]. Ettei mulla ollu mitään provokaatiotarkoituksia eikä pelkoa jostakin, koska mun työnantaja ei ollu mikään amerikkalainen tv-asema tai joku Suomen Yleisradio - - Mä en pyrkiny mihinkään sensaatioihin siinä.

olin kommunisti ja asenteiltani ihan syvästi vasemmistolainen, ihan oikeesti vasemmistolainen ihminen, ja näkyhän se tietenkin, - - olin sen sosialismin puolella. - - mä en - - sillai et mä olisin propagandaa tehny. Mun mielestä mä kirjoitin sen minkä mä näin ja minkä mä koin. Tietenkin mähän näinkin varmaan vähän eri tavalla kun joku joka menee kauheen porvarillisella asenteella ja vastapuolisella asenteella. Se on ihan sama kun Suomeen tulee joku ja sanoo, että tää on suomettunu - - Että se on vähän katsojan silmässään et miten on.

Vaikka haastateltavien työympäristönä oli melkoisen propagandasodan näyttämö, oli kirjeenvaihtajien ammatti-identiteetti haastattelujen perusteella vahva. Luostarisen kuvauksen tavoin (kts. luku 2.6.) tämä koettiin journalistista itsenäisyyttä tukeneena asiana.

Mä oon kauheen ylpee, et mä olin rehellinen. Siitä, et mä kirjotin just niinku näin ja just niinku faktat on. En puolustellu, en peitelly, en tehny propagandaa. Siitä mä oon todella ylpeä.

sit kun Solidaarisuus nousi, niin kyllä mä kirjotin niin objektiivisesti kun pystyin.

Mä niistä tunnelmista kirjotin sillä tavalla kun mä itte näin ne, vaikka mäkin oon puoluekoulun käyny. Ei mua aivopesty Moskovassakaan. Ei mua aivopesty sielläkään.

Kenestäkään kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajista ei haastattelujen perusteella voi sanoa, että he olisivat jotenkin kiistäneet näkemänsä sosialismiin liittyneet ongelmat. Tässä oli yhtymäkohtia Uskalin kertomukseen Kansan Uutisten Sisko Kiurusta. Uskalin mukaan 1960-luvulla Moskovassa työskennelleen Kiurun jutuissa oli neuvostotyylisiä tilausjuttuja, joissa oltiin ”isännille mieliksi”, mutta jutuissa oli myös varovaista ympäristökritiikkiä. (Uskali 2003, 281–282).

Kirjeenvaihtajat kokivat Puolassa vähintään ristiriitaisia tunteita, kun vastaan tuli sellaista, mikä ei ehkä istunut aikaisempaan omaan maailmankuvaan. Kansan Uutisten Risto Korhonen sanoi kannattaneensa Solidaarisuus-liikettä ja hän kuului kautta linjan haastateltavieni kriittisimpään päähän mitä tulee puolalaiseen yhteiskuntaan. Silti hänenkin kohdallaan jotkin ajatukset muuttuivat Puolan-kokemuksen seurauksena.

mä en oo koskaan ollu mikään Neuvostoliiton suuri ystävä. Sillon ku mä lähdin, niin mä ajattelin, et sosialismihan, se voi hyvinkin toimia, että Puola on varsin tämmönen, tuntuu olevan vapaa maa, siel on Andrzej Wajdat ja kaikki muut tunnetut elokuvanimet ja tämmöset. Mut siellä mä nopeesti huomasin, - - et tässä on jotain ahdistavaa, että tää on tämmönen, siel oli melkein heti ensimmäisinä viikkoina, musta tuntu, että nyt täs maassa joku menee pieleen, tää ei voi jatkua näin. - - jos mul olikaan jonkinlaisia käsityksiä, et kyl se Neuvostoliitto vielä tästä, et tulee uudet johtajat niin tota, menee, mut kyl mä siellä huomasin, että järjestelmä on niin laho, että kuka tahansa, niin se ei voi säilyä. Jos ei oo kansan tukea, niin mikään järjestelmä ei pysy ikuisesti pystyssä.

Samantapainen kokemus oli myös Marjatta Paluskilla, joka järkyttyi vappuna kaduilla jyränneistä tankeista ja jonka banaanikirjoitusta ei painettu lehteen. Matti Hoviseppä puolestaan piti itsestään selvänä, että jokapäiväisessä puolalaisten lehtien lainailussa on ongelmansa.

Ei siinä esimerkiks journalismin periaatteiden voimu ajatella toteutuvan, et pitääks tiedot paikkansa, olihan tää kommunistinen maa. Ei se ollu mitenkään mahdollista.

Kirjeenvaihtajien ajatukset palkkajärjestelyistään vaihtelivat. Tiedonantajan Risto Repo esimerkiksi piti suhtautumistaan naiivina. Hän ei Varsovan-aikanaan ajatellut, että kuvioon voisi liittyä sellainen riippuvuus, joka voisi häiritä työn vapautta. Myös Matti Hoviseppä puhui järjestelyn taustoista kriittisesti ja Marjatta Paluski muisti palkanhakumatkat epämieluisina kokemuksina. Toisaalta raha oli kuitenkin kirjeenvaihtajalle tervetullut palkanlisä.

Jarmo Jääskeläistä on tässä syytä tarkastella muista kirjeenvaihtajista erikseen, koska muiden kirjeenvaihtajien puoluekytkös ei koskettanut häntä. Jääskeläiselle 1980-luku oli jo Puolasta etääntymisen aikaa, ja hänen tekemänsä uutistyö väheni. Jääskeläinen piti Puolaa hyvin erilaisena verrattuna Unkariin, Tšekkoslovakiaan tai DDR:ään eikä pitänyt työskentelyä maassa kovin hankalana. Jääskeläisen mukaan 1990-luvun uuskapitalismi saattoikin monella tapaa olla toimittajalle vaikeampaa työskentelyaikaa kuin 1980-luku. Tiedonkulun, työvälineiden ja kontaktinsa rajoissa hän teki mitä tahtoi, eikä Neuvostoliiton älähdyskään sotatilan aikana tuntunut juuri Jääskeläistä hetkauttaneen.

Jääskeläinen kohtasi suomalaisena samaa asenteellisuutta kuin muutkin suomalaiset: suomettuneesta Suomesta tuleva kirjeenvaihtaja ei ole koskaan yhtä luotettava kuin amerikkalainen kollega. Mielenkiintoinen vastakohta Valkosen kuvaukseen Moskovasta, jossa suomalaisia pidettiin automaattisesti ystävällismielisinä ja paikallisten suhtautuminen oli siten myönteistä (kts. luku 2.3). Toisaalta Jääskeläisen kohdalla hänen koulutuksensa Łódźin elokuvakoulussa neutraloi suomettuneisuuden leimaa ja toi lisää luottamusta. Hän sai myös kokea työnsä merkityksen toista kautta:

mulla on vino pino kiitoskirjeitä Tallinnasta. Et se kertoo jotain.

Kukaan haastateltavistani ei katunut Puolaan lähtemistä. Mutta jotain olisi tehty toisin. Tiedonantajan Risto Repo esimerkiksi arveli, että hänen tulkkinaa toiminut suomalaisopiskelija oli alkuvaiheessa liiaksikin kirjeenvaihtajan silminä. Repo oli myös kautensa aluksi päättänyt, ettei vuoteen kirjoita esimerkiksi toisinajatteliijoista mitään, vaan yrittäisi avata maahan uusia näkökulmia. Aiherajaus harmitti häntä jälkikäteen.

älä herran tähden tee mitään päätöstä minkään maan suhteen minne sä meet etukäteen. Et ota se sellasena kun se on. Ja mulla oli ikään kun ajatus tuoda siis sellasta Puolaa ilmi joka poikkes siitä yleisestä kuvasta mikä siitä annettiin.

Kansan Uutisten Matti Hoviseppä oli haastateltavien suorasanaisimpia itsensä kritisoijia.

se tuntuu, on joskus kysynyt et miten sä oot voinu olla tavallaan niinku semmonen vähän naiivikin, lapsellinen. Koska mä silloin viel ihan tietty uskoo siihen, että sosialismista vois kehittyä, miten mä sanosin, Neuvostoliiton systeemistä poikkeava - - Et kyl se oli vaan se työnkuva semmonen, niinku merkillisen myöhään ihmisten silmät aukes. Ja munkin ehkä omalla tavallaan.

Hoviseppä kertoi olleensa komennuksen alkuvaiheessa erityisen varovainen, ettei suuttuttaisi puolueväkeä heti alkuunsa. Hän myös koki jälkikäteen jotenkin hävettävänä sen, että kirjeenvaihtajapaikan taustalla oli puolueidenvälinen sopimus kirjeenvaihtajien luontaisetuineen. Toisaalta Hoviseppä totesi, että työskentely Kansan Uutisten ohella myös Ylelle esti häntä ottamasta juttuihin aina valta puolueen näkökulmaa. Jos hän olisi työskennellyt pelkästään Kansan Uutisille, olisivat jutut olleet todennäköisesti erilaisia.

Ois voinu kyllä olla vähän enemmän ideologiaa painotteena. Enemmän positiivisen kuvan antava tästä maasta.

Jarmo Jääskeläisellä ja Jukka Kiljusella oli jo ennen 1980-lukua läheinen suhde Puolaan. Kirjeenvaihtajakausi saattoi kuitenkin jättää pysyvän jäljen myös niihin suomalaistoimittajiin, joilla ei ennen 1980-luvun työkomennusta ollut Puolaan henkilökohtaista suhdetta. Tiedonantajan Risto Revolle Varsova oli opettavainen kokemus, joka ravisteli toimittajan käsitystä puolueettoman informaation mahdollisuudesta. Repo kertoikin, että Puolan-kauden jälkeen hän alkoi irtautua puoluesidonnaisen toimittajan identiteetistä. Kansan Uutisten Risto Korhonen piti aikaansa Puolassa itselleen hyvin merkittävänä.

Mä sanoisin, et se oli mielenkiintoista aikaa. Vois sanoa, et se oli toimittajanuran kohokohta. Se oli niinku pääsi historialliseen aikaan. - - En missään nimessä kadu, enkä osaa sitäkään sanoa et olis jossakin asiassa paljon tehny toisin. Eipä tuu paljon mieleen.

Myös Matti Hoviseppä piti kirjeenvaihtajuuttaan uransa huippuna. Hän piti erittäin merkittävänä, että oli päässyt seuraamaan sosialistisen järjestelmän romahtamisen alkua.

Hoviseppä jäi Varsovaan jatkamaan toimittajan työtä. Samoin teki Jukka Kiljunen, joka sittemmin alkoi tehdä myös esimerkiksi käännöstitä. Marjatta Paluski palasi Suomeen, mutta hänelläkin suhde entiseen asemamaahan jäi pysyväksi:

mä nyt otan sen yhtenä osana elämää, mä en sitä kauheen journalistisesti mitenkään, mä en ollu mikään briljantti kun en mä pystyny oleen. Aika ja paikka ja minä, eivät kohdanneet, eikä tilanteet, sanotaanko näin. Mutta mä oon kauheen tyytyväinen siihen elämäkokemukseen. Ja niihin kaikkiin tapahtumiin ja mitenkä paljon se opetti mua ja sitte mullon tällanen ihana aviomies, jonka kanssa ollaan oltu 23 vuotta naimisissa. Puola-elämä jatkuu. Mä en pääse ikinä eroon Puolasta enää. Puola jäi minuun.

7. Tulokset ja pohdinta

Tässä luvussa vastaan tutkimuskysymykseen ja apukysymyksiini. Vastauksia olen jaotellut kursivoitujen tutkimuskysymysten alle myös sen mukaan, mikä tuki ennakko-oletuksiani ja mikä yllätti. Tuon esiin myös kirjeenvaihtajien välisiä yhtäläisyyksiä ja eroja. Tuloksia peilaan Shoemakerin ja Reesen sekä Mörän malleihin.

Halusin jättää ideologian⁷ tason tarkastelun tässä työssä vain vähälle huomiolle välttyäkseni virhetulkinnoilta. Puolan 1980-lukuun liittyy kuitenkin yksi varsin näkyvä, ideologiaan liittyvä asia: vuosikymmenen lopussa maan sosialistinen järjestelmä kaatui. Voisi kuvitella, että tämän seurauksena ympyrämallin ylimmän tason vaikutus myös toimittajien työhön ja sitä kautta median sisältöön muuttui. Tämä muutos kuuluu kuitenkin jo 1990-lukuun, eikä se siten ole tässä työssä mukana.

Puolassa ei eletty 1980-luvulla muusta maailmasta erillään. Lännen kapitalistisen järjestelmän hengentuotteet kuuluivat radion ja television välityksellä puolalaiseen elämään ainakin jossain määrin. Ihmiset halusivat muutoksia omiin olosuhteisiinsa, Neuvostoliitto alkoi hellittää otettaan itäblokiin ja PYTP tasapainoili muutospaineiden alla tekemällä myönnytyksiä. Yksi haastateltavista antoi tästä esimerkin: valtaapitävät sallivat esimerkiksi puolalaisten ahkeran Yhdysvaltain-matkailun, joka toi maahan dollareita.

Puolan kansantasavalta kuului lännelle vastakohtaiseen leiriin, vaikka järjestelmä ei maahan sopinutkaan. Puolassa olikin kansantasavallan aikana esimerkiksi yksityistä maataloutta ja muuta yksityisyrityksistä (Johnsson & Lautela 2004, 114). Puolaa ajateltaessa pitää ottaa huomioon myös maan voimakas katolilaisuus. Ulkoa asetettu sosialistinen järjestelmä yhdistettynä maan katkeraan historiaan, pitkään muistiin ja voimakkaaseen uskonnollisuuteen tekivät maasta sosialististen maiden joukossa erikoisen. Eikä maan erikoisuus ole hävinnyt, vaikka sosialismi on romahtanut. Puolasta puhuessa keskustellaan vieläkin siitä, kuuluuko maa itään vai länteen.

⁷ Shoemakerin ja Reesen esimerkissä Yhdysvalloissa ideologia muodostuu useasta elementistä: kapitalistisesta talousjärjestelmästä, yksityisomistuksesta, yksityisyrityksellisyydestä ja vapaista markkinoista. Poliittisesti maa on liberaali demokratia, jossa kansalaisilla on mahdollisuus vaikuttaa. Kaiken taustalla vaikuttavat vielä protestanttinen etiikka ja yksilökeskeisyys. (Shoemaker & Reese 1996, 222.) Mitään yllä olevista määreistä ei yleensä yhdistetä sosialististen maiden kuvauksiin. Tällöin käytetään termejä kuten kollektiivinen, suunnitelmatalous ja yksipuoluejärjestelmä.

Millaista suomalaisten kirjeenvaihtajien työ oli Puolan kansantasavallassa 1980-luvulla?

Työ koostui samoista elementeistä kuin kenellä tahansa toimittajalla: on juttuaihe, siitä haetaan tietoa erilaisista lähteistä ja tehdään juttu, joskus kiireellä. Vertailussa aiempaan ulkomaankirjeenvaihtajatutkimukseen haastateltavien työssä oli paljon samaa, ehkä jopa klassista ulkomaankirjeenvaihtajuutta. Arkipäivän työskentelyn 1980-luvun Puolassa voi tiivistää näin: Kirjeenvaihtaja toimi varsin itsenäisesti ja raportoi maan tapahtumista kotitoimitukselle. Työssä häntä auttoi usein tulkki. Tieto kulki 1980-luvulla puhelimitse, postitse, teleksin välityksellä tai suomalaisten turistien matkassa. Työhön kuului paikallisen median seuraamista, tiedotustilaisuuksia ja omia haastatteluja. Komennuksen aikana sekä kirjeenvaihtajan kielitaito että kontaktit karttuivat samoin kuin asiantuntemus asemamaasta. Joillakin yhteys Puolaan jäi pysyväksi.

Puolassa 1980-luvulla työskennellyt toimittaja saattoi kokea melkoisia ääriolosuhteita. Sotatilan aikana yhteydet olivat poikki, liikkumisvapautta rajoitettiin ja julkinen sana oli tavallista tiukemmassa kontrollissa. Vuosikymmenen puolivälin tienoilla taas olot lientyivät ja maa ei ollut enää kansainvälisen mielenkiinnon kohde. Yksi haastateltavista kertoi, miten sotatilan päätyttyä yhdysvaltalainen toimitus karautti Puolasta Romaniaan, koska Puola ei enää ylittänyt uutiskynnystä. Järjestelmän romahdus 1980-luvun lopussa heitti Puolassa työskennelleet kirjeenvaihtajat jälleen uuteen tilanteeseen, jossa nämä pääsivät omalta osaltaan kirjoittamaan historiaa.

Aikaisemman ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksen mukaiseen, tyypilliseen kirjeenvaihtajuuteen istui myös se, että kotitoimitus tuntui toisinaan unohtaneen kirjeenvaihtajien olemassaolon. Kirjeenvaihtaja koki tämän raskaaksi. Kirjeenvaihtaja kuitenkin piti tehtävänsä tärkeänä ja asemaansa etuoikeutettuna: hän oli eturivin paikalla seuraamassa sosialismin murenemistä Puolassa. Hän oli Hannerzia mukailleen kirjoittamassa, lukemassa puhelimeen tai syöttämässä teleksiin historian ensimmäistä versiota (vrt. Hannerz 2004, 214).

Haastattelujen perusteella voi sanoa, että kirjeenvaihtajan työssä oli sekä ennakko-oletuksiani tukeneita että ennakkoluulot romuttaneita asioita. Odotusten mukaista oli esimerkiksi yllä kuvattu työn yleisluonne, joka ei juuri poikennut aiemman ulkomaankirjeenvaihtajatutkimuksen kuvauksista. Työn rutiinit noudattelivat melko paljon

myös Shoemakerin ja Reesen esittämiä mediarutiineja (mt. 85–86): työssä käytettiin toistuvasti samantapaisia viranomaislähteitä ja lehdistökeskus dominoi lähteille pääsyä ja siten työn sujuvuutta. Kirjeenvaihtajan työpäivään kuului säännöllisesti paikallisen median läpikäyntiä ja moni uutinen sai alkunsa tästä rutiinista. Työn sujuvuutta palvellut rutiini oli myös turvautua *Trybuna Ludun* toimitukseen joko taustatietojen hankkimisen tai teleksin käytön yhteydessä. Haastatteluissa esille tulleet kontaktit muiden, myös läntisten tiedotusvälineiden edustajiin tukevat Shoemakerin ja Reesen ajatusta, jonka mukaan uutisorganisaatiot ovat usein toistensa lähteitä ja toisilla välineillä on enemmän painoarvoa puheenaiheiden määrittelyissä kuin toisilla. (Shoemaker & Reese 1991, 161.)

Kaikkia haastateltavia yhdistäviä tekijöitä ei ole kovin monta, mutta joitakin yhteisiä nimittäjiä löytyi. He kaikki tekivät Puolassa journalistista työtä 1980-luvulla. Kaikki olivat ainakin joskus tekemisissä Suomen suurlähetystön kanssa ja lehdistökeskus Interpress kosketti kaikkien työntekoa. Näiden asioiden jälkeen haastateltavien kokemukset ovat jo sen verran erilaisia, että kaikille kuudelle ei löydy enää yhteisiä nimittäjiä. Joitakin yhtäläisyyksiä löytyi sieltä täältä, mutta ne koskettivat muutamaa tai vain kahta haastateltavaa kerrallaan. Näitä pieniä yhtäläisyyksiä olivat esimerkiksi sotatilan asettamat työskentelyrajoitukset, taiteilu puhelinyhteyksien kanssa, ongelmat kotitoimituksen kanssa ja yhteydenpito muihin ulkomaankirjeenvaihtajiin. Puhelimien kuuntelu ei tullut kaikissa haastatteluissa esille, vaikka muutoin saatettiin sivuta sitä, että ulkomaalaisten tekemisiä seurattiin.

Vaikka Suomen suurlähetystö kosketti jollain tapaa kaikkia haastateltavia, olivat kirjeenvaihtajien yhteydet muihin suomalaisiin melko vaihtelevia. Joku oli suomalaisporukoissa jatkuvasti, toinen harvoin. Kuitenkin ne, jotka kertoivat haastatteluissa suomalaisyhteisön touhuista, kokivat suhteet muihin suomalaisiin hyvin tärkeinä oman henkisen hyvinvointinsa kannalta. Tietojen vaihdon näkökulmasta muita suomalaisia tärkeämpiä olivat kontaktit Varsovassa työskennelleisiin muihin ulkomaalaisiin kirjeenvaihtajiin. Heihinkin voitiin suhtautua kriittisesti. Yksi haastateltavista kertoi anekdotin yhdysvaltalaisesta suuren tiedotusvälineen toimittajasta, joka sotatilan aikana tuli lehdistökeskukseen ja ilmoitti, että hänen täytyy löytää haastateltavaksi puolalainen sotilas. Tämän täytyisi vastata kysymykseen, tuntee ko hän itsensä Varsovan liiton sotilaaksi vai puolalaiseksi sotilaaksi. Toimittajalla oli sotilaan suuhun jo valmis vastaus, mutta vain oikea mies puuttui.

Tulkkien suuri rooli kirjeenvaihtajien työssä oli yllättävää. Toisin kuin esimerkiksi Uskalin esittämässä ulkomaankirjeenvaihtajan kuvauksessa (Uskali 2003, 37–38), Varsovassa kirjeenvaihtaja ei aina toiminutkaan yksilönä. Hän teki jatkuvasti yhteistyötä toisen ihmisen kanssa. Myös kirjeenvaihtajan journalistisia valintoja oli siis tavallaan tekemässä kaksi ihmistä. En kuitenkaan haastatteluissa kysynyt, millaista portinvartijan valtaa tai muunlaisia valintoja tulkkaustilanteissa nämä tulkit mahdollisesti käyttivät. Kirjeenvaihtajan ja tulkin suhde oli tiiviimmillään lähes symbioottinen, etenkin jos kirjeenvaihtajan oma kielitaito oli vielä heikko.

Shoemakerin ja Reesen mallia mukailleet tekijät vaihtelivat haastateltavieni työssä usein tilanteen mukaan. Mörän ajatus eri tasojen vaihtelevasta painosta näytti siis pätevän omien haastateltavieni työssä. (Möra 1994, 34.) Haastatteluissa käsiteltiin paljon Shoemakerin ja Reesen mallin yksilötason tekijöitä eli toimittajien omaa arvomaailmaa ja hänen ammattirooliaan ja etiikkaansa sekä asemaansa työnantajansa toimituksessa. Oman Puolan-kauden jälkiarvioinnissa yksilötason tekijät olivat esillä selvimmin: haastateltavat korostivat tehneensä journalistiset valintansa itse. Jälkikäteen on tietysti helppo arvostella keitä tahansa toimittajia kritiikin puutteesta tai kyseenalaisista valinnoista. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin on kuitenkin aivan mahdotonta täysin päästä sisälle siihen, millainen vyyhti toimittajan arvoja, asenteita kokemuksia ja ammattiroolia kunkin työssä vaikutti.

Yksilötason tekijät olivat vahvoilla silloin, kun kirjeenvaihtaja teki omia haastattelujaan esimerkiksi Solidaarisuuden edustajien kanssa. Lehdistökeskus ei ollut niiden järjestämisessä mukana, koska se välitti hallituksen virallista linjaa. Tiedonhankintaan saattoi vaikuttaa myös se, että julkinen sana jakautui Puolassa valtio–kirkko–oppositio-jakolinjojen mukaisesti (kts. luku 3.4). Voisi kuvitella, että esimerkiksi isä Popieluszkon murhasta yksittäinen kirjeenvaihtaja olisi voinut kynäillä kolme keskenään hyvin erilaista uutista, riippuen siitä, mitä paikallisia lähteitä käytti.

Median ulkopuolisista tekijöistä kirjeenvaihtajien työhön vaikuttivat silloiset tiedonkulun rajat. Elettiin aikaa ennen internetiä. Puhelut piti tilata ja niitä sai odottaa joskus pitkään. Jutut lähetettiin kotitoimitukseen joko teleksillä tai saneltiin puhelimitse tietäen, että puheen voi kuulla myös turvallisuuspalvelu. Yksi haastateltavista lähetti materiaalia Suomeen suomalaisten turistien mukana. Median ulkopuolisiin tekijöihin kuuluvat myös suhteet

esimerkiksi hallitukseen. Kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajilla oli ainakin virkansa puolesta läheiset välit valtiovaltaan, hakivathan he palkkarahaa suoraan keskuskomiteasta ja heidän kirjeenvaihtajapaikoistaan oli sovittu veljespuolueiden kesken.

Suomalaiset kirjeenvaihtajat tulivat komennukselleen Puolan kansantasavaltaan rautaesiripun länsipuolelta. He työskentelivät 1980-luvun sosialistisessa Varsovassa tavallaan kahden ajatusmaailman välissä. Vaikka viisi kuudesta haastateltavasta työskenteli vasemmistolaiselle välineelle, he olivat kuitenkin kotoisin lännestä ja monien puolalaisten silmissä he olivat läntisiä kirjeenvaihtajia. Kirjeenvaihtajat eivät kuitenkaan automaattisesti mieltäneet itseään läntisiksi kirjeenvaihtajiksi, koska oma asema saattoi haastattelussa tulla esiin jonkinlaisena vastakohtana esimerkiksi yhdysvaltalaisille toimituksille. Kansandemokraattisiin lehtiin kirjoittaneiden haastateltavien oma aatetausta oli vaihtelevan voimakkaasti vasemmalla. Tämä ei kuitenkaan haastattelujen perusteella tarkoittanut, että kaikki eteen tuotu olisi nielty purematta, tai että todellisuuden epäkohtia ei olisi haluttu nähdä. Eri asia on, päätyivätkö kaikki havainnot uutisiksi asti.

Millaiset asiat hankaloittivat työntekoa?

Varsovassa eteen tulleet pikkuhankaluudet saattoi kiertää dollareilla, mikä tuki ennako-odotuksiani. Mutta toisin kuin odotin, ei kertomus Varsovasta ollutkaan sarja kohtauksia agenttielokuvasta. Oikeastaan vain Jarmo Jääskeläisen kertomus kameroiden salakuljettamisesta vankilaan vastasi tällaiseen jännityksennälkään.

Yksi ennakkoluuloni romuttui haastattelujen perusteella täysin: ongelmia oli vähemmän kuin olin odottanut. Kun taustatietoina oli toisten kirjeenvaihtajien Moskova- ja Kiina-kuvauksia, tuli Puolan-kirjeenvaihtajien käytännön työnteon ongelmattomuus yllätyksenä. Tietysti voi olla niin, että aika oli kullannut haastateltavien muistoja, tai haastatteluissa ei yksinkertaisesti tullut esiin kaikkea sitä, minkä olisi voinut laittaa ongelmat-otsikon alle. Silti haastattelujen perusteella välittyy kuva Varsovasta, jossa ulkomaankirjeenvaihtajan työ on melko helppoa: tietoa sai ja aroistakin asioista saattoi raportoida.

Vaikka ongelmia oli luultua vähemmän, niitä oli silti. Kotitoimitus oli yksi selvä ongelmakokonaisuus, joka tuli esiin Kansan Uutisten yhteydessä. Kaikkia Kansan Uutisten kirjeenvaihtajia yhdistää jonkinasteinen tunne kotitoimituksen hylkäämäksi tulemisesta.

Kirjeenvaihtajalle ei juuri soiteltu, ja tämä tuntui kirjeenvaihtajasta pahalta. Kaukana kaipasi tukea, mutta sitä ei saanut kotitoimituksesta riittävästi tai ollenkaan. Osa katsoi myös, että lehti polki heidän oikeuksiaan esimerkiksi sosiaaliturvaan tai työn jatkumiseen. Jälkikäteen nähtyinä moni kotitoimituksen ratkaisu sai toisaalta kuitenkin ymmärrystä. Nähtiin, että kyse oli enemmän ymmärtämättömyydestä tai taloudellisista seikoista kuin mistään yksittäisten henkilöiden pahasta tahdosta. Tiedonantajan kirjeenvaihtajilla tai Yleisradion Jarmo Jääskeläisellä ei haastattelun perusteella ollut vastaavia huonoja kokemuksia kotitoimituksesta.

Kokemukset sotatilasta olivat sen kokeneilla haastateltavilla kovin samanlaisia: jonkinlaista poikkeustilaa oli jo osattu aavistella, mutta totaalisuudessaan sotatila yllätti tai jopa järkytti. Se sai kirjeenvaihtajan miettimään omia valintojaan ja arvostuksiaan, tai sitten vain kiroamaan katkennutta tiedonkulkua. Eniten sotatilan yhteydessä harmitti se, että puhelinyhteydet katkesivat, mikä hankaloitti työntekoa huomattavasti. Joskus tiedonkulun tiellä oli vain maantiede: bensa-asema saattoi olla kaukana ja sotatilan aikana kulkuyhteydet takkuilivat. Sotatilan ero Varsovan ”normaaliin” 1980-lukuun havainnollistaa Mörän ajatusta siitä, että median sisältöön vaikuttavien tekijöiden vahvuus vaihtelee tilanteen mukaan. (Möra 1994, 34.) Sotatilan aikainen Varsova oli erilainen työympäristö kuin pääkaupunki vuonna 1987. Muutokset työskentelyolosuhteissa tukevat myös Uskalin ajatusta, että ”totalitaristisen säikeen” paksuus työssä vaihtelee eri aikoina. (Uskali 2003, 423.)

Puolalaiset viranomaiset hankaloittivat kirjeenvaihtajien työtä kovin vähän verrattuna odotuksiini. Esimerkiksi byrokratiaa oli paljon vähemmän kuin sosialistiseen maahan liittyneet ennako-oletukseni antaisivat odottaa. Erilaisia kulkukortteja ja asiakirjoja toki tarvittiin ja niiden hankinta oli toisinaan työlästä, mutta kukaan haastateltavista ei puhunut tällaisesta byrokratiasta erityisenä ongelmana.

Työtä hankaloitti myös kielitaidon puute, etenkin jos kirjeenvaihtaja joutui olemaan ilman tulkkia, mitä ei tosin tapahtunut kovin usein. Kotitoimitukseen liittyneet ongelmat noudattelevat Shoemakerin ja Reesen mallin organisaatiotasoa. Kirjeenvaihtaja oli tavallaan organisaation ulkoreunalla, koska hän oli poissa silmistä ja siten helposti poissa mielestä. Toisaalta hän sai tämän seurauksena toimia Varsovassa itsenäisesti ja juttuaiheiden kirjo oli laaja. Silti kirjeenvaihtaja saattoi kokea niin yksinäisyyttä kuin korrespondiittista. Näiden

ongelmien kautta osa Varsovassa työskennelleistä kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajista liittyi aikaisemmin tutkittujen kirjeenvaihtajien suureen joukkoon.

Millaiset pelisäännöt toimittajilla oli, ja kuka ne oli antanut?

Tämä ei ole tutkielma suomalaisesta puoluelehdistöstä, enkä siksi ala eritellä Kansan Uutisten tai Tiedonantajan taustavoimia enempää kuin tein luvussa 2.7. En voi tietää, kuinka paljon lehtien ratkaisuihin vaikutettiin jostain kotitoimituksen yläpuolelta, mutta voin käsitellä sitä, miten kaikki näkyi kirjeenvaihtajien arjessa. Kaikkien haastateltavien työtä koskivat tietyt rajat: lehdistökeskus Interpressin valta, puhelinyhteyksien rajoitukset ja puolalaisten viranomaisten vallankäyttö esimerkiksi liikkumisvapautta rajoittamalla. Nämä asiat koskivat kaikkia haastateltavia työnantajasta riippumatta.

Mörän mukaan organisaation valta median sisältöön näkyy suorana ja piilevänä kontrollina. Suomalaisen kansandemokraattisen lehdistön kohdalla myös PYTP:n voisi lokeroida organisaatiotason vallankäyttäjäksi, koska puolue maksoi suomalaiskirjeenvaihtajille palkkaa. Jos puoluetta tarkastellaan tämän yhteyden vuoksi osana mediaorganisaatiota, sen vallankäyttöön kuuluu myös se, että ulkomaalaisten puhelimia kuunneltiin. Tämä oli haastattelujen perusteella Varsovassa hyvin tavallista, ja myös Moskova-kuvaukset kertovat samansuuntaista. (kts. Koulumies 2008, 135.) Sotatilan aikana kontrolli tuli joksikin aikaa Puolassa näkyväksi. Kun sotatilan julistamisen jälkeen avasi puhelimen luurin, kuului viesti, että keskustelua kontrolloidaan. Tehdyt jutut piti käyttää sensuuriviranomaisen kautta, eikä sensuuri ollut täysin poissa kuvioista sotatilan jälkeenkään.

Shoemakerin ja Reesen mukaan lähteistä eniten valtaa on niillä intressiryhmillä, joilla on eniten myös taloudellista painoarvoa. Puolan yhtynyt työväenpuolue (PYTP) näytteli Puolassa tällaista suurta roolia, olihan sillä viime kädessä valta ja voima Puolan sisällä. Voisi kenties sanoa niinkin, että vielä 1980-luvulla ylintä valtaa Puolassa käytti sittenkin Neuvostoliitto. Olihan se sotatilan alla vyöryttänyt tankkinsa valmiuteen Puolan rajoille ja siten osoittanut puolalaiselle puoluejohdolle, missä mennään.

Puolan 1980-lukua määrittää toisaalta viranomaiskontrolli ja toisaalta epävirallinen tiedonjako. Yhtenä selkeimmistä lähteiden rajoituksista ja pidän lehdistökeskus Interpressin asemaa haastateltavien hankinnassa. Lehdistökeskuksen toiminta oli Varsovassa myös

keskeinen mediarutiini, sillä keskus järjesti säännöllisesti tiedotustilaisuuksia. Rajoittavan luonteensa lisäksi lehdistökeskus oli toisaalta työn mahdollistaja: ilman sitä ei työstä olisi tullut mitään ja lehdistökeskuksen kautta toimiminen oli usein yksinkertaisesti järkevintä. Interpressin asema kuvaa Varsovan olosuhteita myös organisaation tasolla. Ainakin jos Mörän tavoin katsoo organisaatiota kontrollinäkökulmasta. Toimittajien on tehtävä työnantajilleen juttuja, ja lehdistökeskuksessa jutunnälkäiset toimittajat koottiin säännöllisesti yhteen. Lehdistösihteerin sai ulkomaalaisilta kirjeenvaihtajilta vastattavakseen tiukkojakin kysymyksiä, mutta tämä hallitsi tukalat tilanteet ja jonkinlainen kontrolli puolueen tiedotuksessa säilyi.

Kotitoimitus antoi sekä selkeitä ohjeistuksia että jonkinlaisia sisäänkirjoitettuja ja toimittajan omaksumia rajoja. Oli melko lailla odotusten mukaista, että kansandemokraattisissa lehdissä kirjeenvaihtajilta toivottiin PYTP:lle hellävaraista kirjoittelua, tai että jutuissa ei kauaa katseltu neuvostovastaisia sävyjä. Uudelle kirjeenvaihtajalle saatettiin huomauttaa, että olisi muistettava kirjoittaa valtapuolueen linjan mukaisesti, mutta kirjeenvaihtaja ei välttämättä ottanut ohjeistusta kovin vakavasti. Oma journalistinen näkemys saattoi siis tilanteesta riippuen ajaa organisaation vallankäytön ohi.

Puolalaiset viranomaiset asettivat usein teknisiä rajoja kirjeenvaihtajien työlle: asunnoissa saattoi olla mikrofoneja, puhelimia voitiin kuunnella ja katkeava puhelu paljasti kuuntelijan nauhan loppuneen. Nämä olivat kuitenkin pääosin sellaisia asioita, joiden kanssa kirjeenvaihtaja oppi elämään ja saattoi suhtautua niihin arkisina pikkuhankaluuksina. Haastatteluissa kirjeenvaihtajat korostivat usein, että Puolassa työskentely oli huomattavasti vapaampaa kuin muualla itäblokkissa. Kirjeenvaihtajat arvioivat, että myös ulkomaankirjeenvaihtajan kokemana byrokratia oli 1980-luvun Puolassa pienempää kuin monessa muussa maassa. Näissä arvioissa todennäköisesti auttoi se, että haastateltaville on 20 vuodessa ehtinyt kertyä lisätietoa myös muiden Itä-Euroopan maiden tuonaikaisista olosuhteista. Tietä saattoi silottaa se, että viiden haastateltavani työsuhteen taustalla oli puolueidenvälinen sopimus, mikä erotti Kansan Uutisten ja Tiedonantajan kirjeenvaihtajat muista Varsovassa työskennelleistä kirjeenvaihtajista.

Kotitoimituksen näkökulmasta tarkasteltuna vapainta työ oli Yleisradion Jarmo Jääskeläisellä. Haastattelussa hän tiedosti erikoisasemansa kotitoimituksessa. Kansan Uutisten ja

Tiedonantajan kirjeenvaihtajat puolestaan tiesivät, missä sanomisen rajat kulkevat. Kansan Uutisissa rajat tulivat vastaan kotitoimituksessa ja kirjeenvaihtajat myös kokivat tilanteita, joissa heidän juttujaan ei julkaistu tai niistä tuli jälkikäteen sanomista. Kansan Uutisten kirjeenvaihtajat kertoivat useammasta tällaisesta tapauksesta kuin Tiedonantajan kollegansa, vaikka myös Tiedonantajan kirjeenvaihtajat tiesivät, millaiset aiheet olivat arkoja. Tästä voisikin tulkita, että Tiedonantajan kirjeenvaihtajat tekivät työtään Kansan Uutisten kollegoitaan enemmän lehden ja samalla myös puolueen linjan mukaisesti.

Kansandemokraattisten lehtien kirjeenvaihtajista ei voi ajatella yksioikoisesti niin, että he menivät Puolaan jotenkin tukemaan PYTP:n propagandaa. Haastateltavissa oli sekä oman suoraselkäisyyden korostajia että itseään myötäsukaisesta kirjoittelusta arvostelleita. Kotitoimituksessa oli myös saatettu päättää, että nyt kirjoitetaan niin kuin asiat ovat. Puoluekirjasta huolimatta kirjeenvaihtajilla oli silmät ja korvat, ja haastatteluissa useimmat sanoivat tehneensä työtään todellisuutta kaunistelematta. Objektiivisuuden mediarutiiniin nojaava ammatti-identiteetti oli ainakin jälkikäteen kerrottuna vahva.

Jos epäoikeutettu itsesensuuri on sellaista, jossa toimittaja tavallaan omaa nahkaansa suojellakseen välttää jonkin asian kertomisen, voisi kysyä, mitä varsinaista pelättävää omilla haastateltavillani olisi Puolassa ollut? Kirjeenvaihtaja olisi väärille varpaille astuttuaan voinut tulla heitetyksi ulos maasta, mutta lähteenä toimineelle paikalliselle saattoi koitua jutussa näkymisestä aivan erilaisen tason hankaluuksia. Haastatteluissa ei tullut esille sellaista uhkaa, että kirjeenvaihtaja olisi ei-toivotun jutun takia esimerkiksi voitu erottaa lehden palveluksesta.

Miten erot kirjeenvaihtajien työnantajissa vaikuttivat työntekoon?

Puolassa 1980-luvulla työskennelleet kirjeenvaihtajat olivat osa työnantajiansa kirjeenvaihtajaverkoston Itä-Euroopassa. Ylen työkäytännöissä Varsova oli vähemmän tärkeä kuin Moskova. Toisaalta kuten Ylen Jarmo Jääskeläinen arvioi, Varsovalla oli Moskovaan verrattuna tasapainottava vaikutus Ylen kirjeenvaihtajaverkostossa ja Varsovasta sai tehdä juttuja vapaammin kuin Moskovasta. Myös Tiedonantajan ja Kansan Uutisten kirjeenvaihtajaorganisaatiossa Moskovon-paikan painoarvo oli paljon Varsovaa suurempi.

Työn perusluonne oli lehtityötä tehneillä kirjeenvaihtajilla keskenään hyvin samankaltainen ilman suuria eroja lehtien välillä. Eroja työnantajien kesken tuli esiin seuraavissa asioissa:

kiireen kokeminen, kotitoimituksesta saatu tuki ja sanomisen rajat. Kun kirjeenvaihtajalla oli niin sanotusti tilanne päällä ja juttu piti saada nopeasti Ylelle ja samana päivänä vielä Kansan Uutisiin, ei kirjeenvaihtaja juuri ehtinyt ajatella, tuliko jutusta sisällöltään erilainen eri välineeseen. Kiire saneli enemmän kuin kirjeenvaihtajan henkilökohtaiset mieltymykset, aatteellisuuksista puhumattakaan. Tässä on selkeältä näyttävä yhtymäkohta Shoemakerin ja Reesen malliin: tiedonvälityksen sujuvuutta palveleva rutiini ajaa toimittajan henkilökohtaisen taustan ohi.

Ylen Jarmo Jääskeläisellä työ oli jo välineen puolesta muodoltaan hyvin erilaista verrattuna sanomalehdille työskennelleisiin haastateltaviin, mutta esimerkiksi tiedonhankinnan osalta samanlaista haastateltavien metsästystä kuin muillakin. Tosin Jääskeläinen oli muita haastateltavia itsenäisempi.

Kansandemokraattisten lehtien palkkajärjestely ei jäänyt kaikilta kirjeenvaihtajilta kyseenalaistamatta. Kritiikin yhteydessä mainituksi tulivat niin sukujuuret Kannaksella kuin lapsuudenkodin ”pienemmän puolella” -sosialismi vastakohtana kansantasavallan jäykälle järjestelmälle. Joku otti annettuna sen mitä valtalehti *Trybuna Ludun* toimituksesta toverikirjeenvaihtajalle kerrottiin, toinen jätti syystä tai toisesta lehden palveluiden käyttämisen vähemmälle. Kukaan haastateltavista ei puhunut rahasta siinä mielessä, että olisi mieltänyt itsensä osaksi mediaorganisaation voitontavoittelua. Tällainen koneiston osana oleminen tuli esiin vain siinä, miten Kansan Uutisten kirjeenvaihtajat puivat kotitoimituksen nuivaa suhtautumista esimerkiksi kirjeenvaihtajan eläketurvaan.

Teemahaastattelun kritiikki

Teemahaastattelun valinta aineiston keruutavaksi oli mielestäni tässä työssä perusteltu ratkaisu. Haastateltavani antoivat oman näkökulmansa Varsovan 1980-lukuun ja vastausten rönstyistä huomasin asioita, joita en ennakkoon ollut ymmärtänyt ottaa huomioon. Yksi tällainen asia oli esimerkiksi Kansan Uutisten kirjeenvaihtajien tyytymättömyys kotitoimituksen toimintaan.

Haastatteluissa on kuitenkin suuri virheen mahdollisuus. Voi olla, että haastateltavani eivät haastatteluhetkellä esimerkiksi muistaneet kaikkea, mikä olisi kuulunut asiaan ja päätelmäni

ovat tämän vuoksi vinoutuneita. Ja varmasti on asioita, joita haastattelijalle ei kerrottu. Jokaisella on tietenkin oikeus suojella yksityisyyttään ja uskon, että sain haastatteluissa kysymyksiini riittävän tarkat vastaukset. Sitäkään ei toisaalta voi tietää, oliko haastateltavilla syytä viilata minua linssiin. Toisaalta silloinkin tämä työ onnistuisi tavallaan kertomaan entisten Puolan-kirjeenvaihtajien käsityksistä omasta työstään.

Olisin voinut olla haastattelijana parempi kuin mitä nyt olin. Kun haastatteluissa esimerkiksi puhuttiin siitä, mitä kirjeenvaihtajat nyt ajattelevat ajastaan Varsovassa 1980-luvulla, vastauksena oli monesti polveileva vuodatus suomalaisesta radikaalista vasemmistosta ja kirjeenvaihtajan omasta roolista siinä. Tämä on tietysti ymmärrettävää. Haastateltava haluaa varmistua siitä, että haastatteliija ymmärtää myös asioiden taustat. Näitä sivupolkuja olisin voinut kuitenkin oikaista jo kohdentamalla kysymykseni tarkemmin.

Halusin saada haastateltavat katsomaan itseään Puolan-kirjeenvaihtajina nyt, yli 20 vuotta myöhemmin. Haastattelutilanteessa en kuitenkaan osannut aina pukea tätä toivetta kunnolla sanoiksi ja vastauksena saattoi alkaa esimerkiksi laaja pohdinta Puolan yleisestä poliittisesta tilanteesta. Lisäksi minua vaivasi tunne, että jotkut haastateltavat ajattelivat minun tulleen latelemaan heille syytöksiä radikaalista vasemmistomenneisyydestä, tai että pitäisin kansandemokraattisiin lehtiin kirjoittaneita kirjeenvaihtajia automaattisesti propagandakoneiston megafoneina. Vaikka itsekritiikkini oli litteroitujen haastattelujen äärellä kovaa, niin ilokseni huomasin, että en jäänyt kirjeenvaihtajien Puolan-kauden jälkiarvioinnissa tyhjin käsin. Varsinkin, kun ottaa huomioon sen, että tällaisen ajallisen välimatkan päästä kerrottuna tavallaan kaikki haastateltavieni puhe on oman Puolan-kauden jälkiarviointia.

Teemahaastattelurungon viimeinen teema ei haastatteluissa toiminut lainkaan. Teema käsitteli kirjeenvaihtajien oma työskentelyä suhteessa sen ajan yleiseen tapaan tehdä journalismia. Ajatus oli saada haastateltavat suhteuttamaan itseään jonkinlaiseen ajan henkeen ja saada heitä arvioimaan omia työtapojaan kriittisesti. Haastatteluissa tuli kuitenkin nopeasti selväksi, että keneltäkään ei voi odottaa selvää näkemystä siitä, miten muut toimittajat työtään tekevät. Vastaukset tähän teema-alueeseen kääntyivät onneksi usein luontevasti vastaamaan kysymyksiin Puolan yleisistä työskentelyolosuhteista 1980-luvulla. Ja onneksi haastateltavat osasivat arvioida omia työtapojaan, myös ilman vertailua mihinkään ajan yleiseen tapaan.

Jatkotutkimuksen aiheet ja tämän työn merkitys

Tämän tutkielman on tarkoitus olla perustyö kirjeenvaihtajien työstä 1980-luvun Puolassa sellaisena kuin se asianosaisten kertomana 2000-luvulla näyttäytyy. Tämän tutkielman perusteella ei kuitenkaan voi saada täysin kattavaa kuvaa siitä, millaista kaikkien suomalaiskirjeenvaihtajien työ Varsovassa oli, sillä työni keskittyy vain pysyvällä komennuksella olleisiin kirjeenvaihtajiin. Varsovassa työskenteli satunnaisesti muitakin suomalaisia toimittajia myös valtalehdistöstä. Heidän kokemuksensa todennäköisesti poikkeavat omien haastateltavieni kertomasta. Tai ainakin ne täydentäisivät tämän tutkielman antia, kun myös kirjeenvaihtajia työllistäneiden lehtien kirjo laajenisi muihin suomalaisviestimiin.

Varsovassa työskennelleistä pitkäaikaisista kirjeenvaihtajista ei ollut olemassa juuri minkäänlaista tietoa etukäteen, mutta tämän työn jäljiltä on jotain. Yksi jatkotutkimuksen mahdollisuus olisi pureutua siihen, miten hyvin haastateltavieni lausunnot esimerkiksi oman työnsä rehellisyydestä ja kaunistelemattomuudesta pitivät paikkansa. Vertaamalla heidän 1980-luvulla kirjoittamiaan juttuja haastattelulausuntoihin voisi saada paljon syvemmän kuvan toimitustyön todellisuudesta sosialistisessa maassa kuin mihin pelkät teemahaastattelut pystyvät. Oma kysymyksensä olisi myös sen tarkastelu, millaista linjaa Yleisradiossa tai vasemmistolehdistössä noudatettiin Puolan suhteen. Tässä voisi tehdä myös vertailua Puolan ja Neuvostoliiton välillä.

Suomalaisia Neuvostoliitto-suhteita on journalismin tutkimuksessa pengottu runsaasti, mutta Puola on edelleen tutkimuskiinnostuksen harmaata aluetta. Näin ei kuitenkaan tarvitsisi olla. Katsomalla Puolaa voisi myös itään suuntautunut journalismintutkimus mielestäni saada uutta näkökulmaa, sillä Suomen ja Puolan historiassa on paljon samaa suhteessa Venäjään. Tämä tutkielma tuo toivoakseni myös lisää valaistusta siihen, miten rautaesiripun takaisissa maissa oli asemastaan huolimatta aina omat erityispiirteensä, eikä Puolaa kirjeenvaihtajan työympäristönä voi suoraan rinnastaa esimerkiksi Tšekkoslovakiaan, DDR:stä puhumattakaan. Toivon, että tämä tutkielma on edes hieman haalistanut harmautta Puolan-tutkimuksen yltä ja voisi toimia jonkinlaisena esitutkimuksena myöhemmälle Puola-kiinnostukselle.

Lähteet

Alasuutari, Pertti (1999). *Laadullinen Tutkimus*. Tampere: Vastapaino.

Björkbacka, Oiva (2007). *Puolue ja puoluelehti*. Teoksessa Leppänen, Veli-Pekka (toim.)
Etusivu Uusiks!. Helsinki: Kansan Uutiset. 219–223.

Davies, Norman (2001). *Heart of Europe*. Oxford: Oxford University Press.

Fahmy, Shahira & Johnson, Thomas J. (2005). "How We Performed": *Embedded Journalists'*
Attitudes and Perceptions Towards Covering the Iraq War. *Journalism & Mass*
Communication Quarterly, 82(2), 301-317.

Garton Ash, Timothy (1983). *The Polish Revolution: Solidarity 1980-82*. London: Cape.

Hamilton, John Maxwell & Jenner, Eric (2004). *Redefining Foreign Correspondence*.
Journalism 5(3), 301.

Hannerz, Ulf (2004). *Foreign News. Exploring the World of Foreign Correspondents*.
Chicago: University of Chicago Press.

Hemánus, Pertti (1983). *Journalistinen vapaus*. Jyväskylä: Gummerus.

Hess, Stephen (1996). *International News Foreign Correspondents*. Washington, D.C.: The
Brookings Institution.

Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena (2008). *Tutkimushaastattelu*. Helsinki: Gaudeamus
Helsinki University Press.

Jakubowicz, Karol (1995). *Media as Agents of Change*. Teoksessa Jakubowicz, Karol, Pavao Novosel, and David L. Paletz. *Glasnost and After: Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill (N.J.): Hampton Press. 19–47.

Jakubowicz, Karol (1995). *Poland*. Teoksessa Jakubowicz, Karol, Pavao Novosel, and David L. Paletz. *Glasnost and After : Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill (N.J.) Hampton Press. 129–148.

Jerzy Urban. Artikkelit puolankielisessä Wikipediassa. Siteerattu 15.11.2009.

http://pl.wikipedia.org/wiki/Jerzy_Urban

Kauppila, Erkki (1997). *KU:n vuosikymmenet – kunniakkaita sivuja itsenäisyystaistelussa*. Teoksessa Joentausta, Jouko (1997) (toim.). *Palstojen takaa*. Helsinki: Yleinen lehtimiesliitto. 53–62.

Kari, Tapio (2007). *Tiedonantajaa Kansan Uutisille myymässä*. Teoksessa Leppänen, Veli-Pekka (toim.). *Etusivu uusiks!* Helsinki: Kansan Uutiset. 228–238.

Kiuru, Sisko (1997). *"KU:n Kirjeenvaihtajan Korpivaellus Moskovassa."* Teoksessa Joentausta, Jouko (toim.). *Palstojen takaa*. Helsinki: Yleinen lehtimiesliitto. 41–52.

Korhonen, Risto (2007). *Puolan sotilasjunta vaikeuksissa*. Teoksessa Leppänen, Veli-Pekka. (toim.) *Etusivu uusiks!* Helsinki: Kansan Uutiset. 165–175.

Koskinen, Päivi (2008). *Tiananmenin Varjossa: Suomalaisten Kiinan-kirjeenvaihtajien työ 1990-luvulla*. Journalistiikan pro gradu -tutkielma. Jyväskylän yliopisto.

Koulumies, Jyrki (2008). *Moskova, Mullova ja minä*. Helsinki: Otava.

- Lukowski, Jerzy, and Hubert Zawadzki (2001). *A Concise History of Poland*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luostarinen, Heikki (1994). *Mielen kersantit: julkisuuden hallinta ja journalistiset vastastrategiat sotilaallisissa konflikteissa*. Helsinki: Hanki ja jää.
- Mörä, Tuomo (1999). *EU-Journalismin Anatomia: Mediasisältöjä muokanneet tekijät ennen kansanäänestystä 1994*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Novosel, Pavao (1995). *The Iron Law of Communication*. Teoksessa Jakubowicz, Karol, Pavao Novosel, and David L. Paletz (toim.) *Glasnost and After: Media and Change in Central and Eastern Europe*. Cresskill (N.J.): Hampton Press. 9–17.
- Pekonen, Laura (2006). *Suomalaiset Yhdysvaltain-kirjeenvaihtajat 196–2003. Tutkimus siitä, miten suomalaisviestinten Amerikan agenda syntyy*. Tiedotusopin pro gradu -tutkielma. Tampereen yliopisto.
- Rautio, Yrjö (2007) *Sitoutumattomaksi ja jälleen puoluelehdeksi*. Teoksessa Leppänen, Veli-Pekka (toim.) *Etusivu uusiks!* Helsinki: Kansan Uutiset. 224–227.
- Ruusunen, Aimo (2008). *Todeksi uskottua. Kansandemokraattinen Neuvostoliitto-journalismi rajapinnan tulkkina vuosina 1964–1973*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Salmén, Leif (2007). *Makkaravoileipiä kotkankadulla*. Teoksessa Leppänen, Veli-Pekka (toim.) *Etusivu uusiks!* Helsinki: Kansan Uutiset. 153–157.
- Salminen, Esko (1996). *Vaikeneva valtiomahti? Neuvostoliitto/Venäjä Suomen lehdistössä 1968–1991*. Helsinki: Edita.

Salokangas, Raimo (1996). *Aikansa oloinen. Yleisradion historia 1949–1996*. 2. osa.

Helsinki: YLE.

Shoemaker, Pamela J. & Reese, Stephen D. (1991). *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. New York: Longman.

Shoemaker, Pamela J. & Reese, Stephen D. (1996). *Mediating the Message. Theories of Influences on Mass Media Content*. New York: Longman.

Sparks, Colin, and Anna Reading (1998). *Communism, Capitalism and the Mass Media*.

London: Sage.

Sparks, Colin (2008). *After transition: the Media in Poland, Russia and China*. Teoksessa Jakubowicz, Karol & Sükösd, Mikós (toim.): *Finding the right place on the map. Central and Eastern European Media Change in a Global Perspective*. Bristol: Intellect. 43–71.

Susi, Erkki (2009). Puhelinkeskustelu 16.9.2009.

Tumber, Howard, and Frank Webster (2006). *Journalists Under Fire: Information War and Journalistic Practices*. London: Sage.

Tunstall, Jeremy (1971). *Journalists at Work: Specialist Correspondents: Their News Organizations, News Sources, and Competitor-Colleagues*. Beverly Hills: Sage.

Uskali, Turo (2003). *"Älä kirjoita itseäsi ulos"*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Uskali, Turo (2007). *Ulkomaanuutisten uusi maailma*. Tampere: Vastapaino.

Uskali, Turo (1994). *Moskovan kirjeenvaihtajien työnesteet: Tutkimus suomalaisten*

Moskovan kirjeenvaihtajien työn muutoksesta glasnostin aikana (1985-1993). Jyväskylä:

Jyväskylän yliopisto.

Liitteet

Liite 1: Teemahaastattelurunko

Taustatiedot:

Nimi, ikä, koulutus ja vuodet alalla.

Mitkä vuodet oli Puolassa?

Mille välineille työskenteli?

Jarmo Jääskeläiseltä: Uutistyö Ylelle/omat dokumentit, missä suhteessa?

Teema: Päätyminen kirjeenvaihtajaksi

Aloituskysymys: Kertoisitko, miten päädyit kirjeenvaihtajaksi Puolaan?

- aikaisempi maan tuntemus
- kielitaito

Teema: alkuun pääseminen Puolassa

Aloituskysymys: Miten pääsit työn alkuun Puolassa?

- Toimittajan vastaanotto
- puolalaiset viranomaiset
- palkka

Teema: työn arki

Aloituskysymys: Kerro työn arjesta, esimerkiksi tyypillisestä työviikosta tai työpäivästä.

- tyypillinen työpäivä
- työtahti
- juttuaiheet
- yhteydenpito kotitoimitukseen
- lähteet, muu media
- Puolan radio

Jarmo Jääskeläiseltä: Ero omien dokumenttien ja Ylen välillä? Suhde Interpressiin?

Teema: työn ongelmat

Aloituskysymys: Kertoisitko, millaisia esteitä ja pulmia kohtasit työssäsi?

- ammatillinen ja fyysinen liikkumavara
- luvat, asiakirjat
- tarkkailu, kuuntelu, pelottelu
- hankaluuksien kiertäminen
- tuen saaminen
- arat aiheet
- suhtautuminen Solidaarisuuteen
- oma erityisasema
- sukupuoli (Marjatta)
- sotatilasta erikseen
- Miksi ei ollut ongelmia?

Teema: työn ulkopuolinen elämä

Aloituskysymys: Kertoisitko, millaista työn ulkopuolinen elämä oli?

- muut kirjeenvaihtajat

- perhe
- mahdollinen yksinäisyys

Teema: suhde kotitoimitukseen

Aloituskysymys: kertoisitko lisää suhteestasi kotitoimitukseen.

- toivotut juttuaiheet
- kontrolli
- arat juttuaiheet

Teema: oman Puolan-kauden jälkiarviointi

Aloituskysymys: Miten arvioisit nyt aikaasi Puolassa?

- Puolan olosuhteista yleensä
- oma tuonaikainen aatetausta
- arat juttuaiheet
- mitä tekisi toisin
- mitä näkee kun nyt katsoo tuonaikaista itseään

Teema: Oman työn arviointi suhteessa ajan työskentelytapoihin

Aloituskysymys: Entä miten arvioisit nyt omia työskentelytapojasi (suhteessa ajan yleiseen tapaan tehdä journalismia?)

- juttujen tyyli
- näkökulmat

Liite 2: Haastateltavat

Matti Hoviseppä

Syntynyt 1947. Ennen Puolan-kirjeenvaihtajuutta työskenteli Kansan Uutisten Turun aluetoimittajana. Kansan Uutisten Puolan-kirjeenvaihtajana maaliskuusta 1986 joulukuuhun 1990. Asuu yhä Varsovassa.

Jarmo Jääskeläinen

Syntynyt 1937. Teki Yleisradiolle kirjeenvaihtajan töitä Puolasta jo vuodesta 1967. Päätyö kuitenkin pitkät dokumentit. Viimeinen elokuvatuotanto Puolasta vuonna 1989.

Jukka Kiljunen

Syntynyt 1948. Ennen Tiedonantajaa työskenteli Länsi-Savo -lehdessä. Tiedonantajan kirjeenvaihtajana maaliskuusta 1984 vuoteen 1990. Asuu yhä Varsovassa. Vaihtanut päätoimisen toimittajan työn mm. käännöstöihin ja suomen kielen opetukseen.

Risto Korhonen

Syntynyt 1950. Tuli Kansan Uutisiin 1977. Kirjeenvaihtajana Puolassa elokuusta 1979 maaliskuuhun 1983, jonka jälkeen palasi Kansan Uutisten Helsingin toimitukseen.

Marjatta Paluski

Syntynyt 1941. Toimittajana vuodesta 1964 vuoteen 2000. Kansan Uutisten Puolan-kirjeenvaihtajana (sukunimellä Nenonen) maaliskuusta 1983 maaliskuuhun 1986.

Risto Repo

Syntynyt 1948. Tiedonantajaan 1970-luvun alussa. Tiedonantajan kirjeenvaihtajana Puolassa syyskuussa 1979 vuoteen 1983, jonka jälkeen Tiedonantajan varapäätoimittajana. Siirtyi Moskovan-kirjeenvaihtajaksi 1987.